UNIVERZA V LJUBLJANI

FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

TANJA KOVAČIČ

MENTOR: izr. prof. dr. MITJA VELIKONJA

POJMOVANJE BALKANA S PERSPEKTIVE "ZAHODA"

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2004

1. UVOD 3

I. TEORETIČNE PARADIGME 6

2. BALKAN 6

2.1. BALKANIZACIJA 9
2.2. BALKANOLOGIJA 10

3. ZAHODNI KOLONIALNI DISKURZ 13

3.1. ORIENTALIZEM 19
3.1.1. CIVILIZIRANI ZAHOD IN BARBARSKI VZHOD *20*
3.1.2. SAIDOV KONCEPT ORIENTALIZMA *22*
3.1.3. KRITIKE ORIENTALIZMA *25*

3.2. BALKANIZEM 28
3.2.1. MARIA TODOROVA IN BALKANIZEM *32*
3.2.2. BALKANSKO LEGLO ORIENTALIZMOV *35*
3.2.3. IDEOLOŠKOST BALKANIZMA *40*

II. PRAKTIČNE PREVERBE 44

4. ZAHODNO UDEJANJANJE BALKANIZMA 44

4.1. POPOTOVANJA SKOZI BALKAN 45
4.1.1. POVEZOVANJE BALKANA Z NACIONALNIMI KARAKTERISTIKAMI *47*
4.1.2. IZOBLIKOVANA PODOBA BALKANA V 20. STOLETJU *50*
4.1.3. BALKANSKI DUHOVI PRETIJO EVROPSKI OMIKANOSTI *54*
4.1.4. POTOPISNA ESEJISTIKA O JUGOSLOVANSKIH VOJNAH *58*

4.2. TURISTIČNI PRIROČNIKI: GOJIŠČA STEREOTIPOV 60

4.3. TEKSTOVNA KOLONIZACIJA BALKANA IN BRITANSKA TRIVIALNA LITERATURA 64
4.3.1. ROMANTIČNO ISKANJE EKSOTIČNIH DEŽEL *66*
4.3.2. DVORNE SPLETKE IZMIŠLJENIH KRALJEVIN *70*
4.3.3. MRAČNE ZGODBE IZ "TEMNEGA BALKANA" *74*
4.3.4. ORIENTEKSPRESOVSKI VOHUNSKI ZAPLETI *76*

4.4. FILMSKA PRODUKCIJA BALKANA 80

4.5. JUGOSLOVANSKE VOJNE IN PONOVNO OŽIVLJANJE STEREOTIPOV 84
4.5.1. ZAHODNA POLITIKA IN "TISTI DEL SVETA" *85*

5. ZAKLJUČEK 93

6. VIRI IN LITERATURA 96

1. UVOD

Konflikti in vojne situacije povezane z razpadom nekdanje Jugoslavije, so vzbudile veliko zanimanja tako med domačimi kot tudi tujimi poročevalci, ki so večkrat podali posplošene in neutemeljene analize o zgodovinskih, družbenopolitičnih in religioznih razlogih za nastalo situacijo. Stanje na posamičnem področju polotoka je bilo opredeljeno za "balkanski problem" v širšem smislu in znova so se začele pojavljati starodavne oznake o balkanskem sodu smodnika, ki da kroji stoletno usodo stare celine. Na podlagi zgodbe, povezane z obiskom ene izmed evropskih prestolnic, sem se začela zavedati, kako velika krivica se s tem dela polotoku in njegovim prebivalcem. Ko sem v pogovoru z Angleži, Nemci, Kanadčani pa tudi Latinskoameričani razkrila svoje etnično poreklo, sem ga morala vedno znova dodatno obrazložiti v navezi s preteklostjo nekdanje Jugoslavije, ki je bila vsem dobro poznana. Naslednja njihova reakcija je bila polna sočutja, da kako mi mora biti težko pri srcu, ker se v moji državi odvija krvava vojna. Le s težavo sem objasnila, da je vojna vsaj 800 kilometrov oddaljena realnost, ki ne zadeva celotnega polotoka. Pojasnilom navkljub menim, da sem bila pri svojem prepričevanju neuspešna, saj so me neprestano spraševali kako lahko že stoletja živimo v sovražnih odnosih in stalni vojni pripravljenosti. Osebni motiv me je tako napeljal h globlji raziskavi Zahodnih stereotipnih konstruktov v zvezi z Balkanom. Zdelo se mi je nepravično, da svet ne bi spoznal druge plati zgodbe: večstoletnega multikulturnega sožitja, bogate tradicije in raznolikosti, ki jih ponuja balkanski mozaik. Ob omenjeni izkušnji se mi je porajalo vprašanje na kakšen način se je oblikovalo tako negativno mnenje med tujimi opazovalci in ali obstaja zgolj v taki obliki. Sklenila sem, da bom srž problema poskušala raziskati iz njihove perspektive, oziroma dojeti njihovo gledišče v zvezi s področjem Balkana. Za smernice sem si na svoji raziskovalni poti tako postavila sledeči hipotezi: *Zahodni svet obravnava območje Balkana kot večno kaotičen kotel sovražnosti, ki ni sposoben ustvariti potrebne simbioze za strpno ter kvalitetno življenje med narodi. Balkan ostaja v očeh Zahoda necivilizirano, nedemokratično ter kulturno*

političnо zaostalo področje, ki se ima še veliko za naučiti od "zrelejšega" in civilizacijsko superiornejšega Zahodnega sveta. S tema hipotezama želim pokazati kako je Zahod skozi zgodovinski razvoj na različne načine in s točno določenim namenom želel prikazati Balkan za inferiornejšega "nasprotnika".

Na začetku našega popotovanja skozi balkanske svetove, bomo najprej, na deskriptiven način, definirali osnovne pojme, s katerimi je naše preučevanje neizogibno povezano. Teoretične smernice se osredotočajo na pregled konstruktov Zahoda in Vzhoda ter namembnost tovrstne strukturiranosti. V našem diplomskem delu se bomo večkrat srečevali z besedami, kot so Zahod, Zahodni in Zahodnjaški, ki v geografskem smislu opredeljujejo področje zahodne Evrope in Združenih držav Amerike. Ob tovrstnem opisovanju se bomo posluževali uporabe velike začetnice, da ne bo prihajalo do nesporazumov na koga se ta oznaka nanaša. Nadaljevanje bomo posvetili preučitvi diskurzov, ki jih Zahod uporablja v zvezi z opisovanjem ostalih svetovnih področij. Pod drobnogled bomo vzeli delovanje orientalizma ter ga poskušali aplicirati na področje Balkana. Vzporednice med omenjenima diskurzoma so temeljnega pomena za razkritje Zahodnega dojemanja Balkana. Razmišljanja in izsledki eminentnih raziskovalcev: Marie Todorove, Milice Bakić-Hayden in Rastka Močnika pa bodo utirili orientacijsko naravnanost balkanizma in pokazali na dejavnike, ki omogočajo delovanje diskurza.

Praktično preverjanje teoretičnih dognanj bomo izvajali preko pisnih, govornih in vizualnih žanrov, ki se v svojem bistvu naslanjajo na Balkan. Potopisni žanr bo posebej zanimivo področje, saj nam bo omogočal odkrivanje stereotipnih označb na podlagi zgodovinskega preseka od prvih zapisov pa do danes. Na podlagi tovrstne obravnave si bomo lahko ogledali, kako se je na Zahodu izoblikovala enotna in celotna podoba Balkana in Balkancev. Turistični vodiči so, na podlagi lastne neposrednosti in funkcije dajanja raznoraznih nasvetov potencialnim popotnikom, večkrat pravo leglo stereotipnih označb, kar bomo ugotavljali tudi v navezi z našim predmetom preučevanja. Posebno mesto smo, tudi na podlagi zgodovinske "veličastnosti" pax britannicae, namenili britanski imaginativni kolonizaciji Balkana, ki je to nalogo najbolje opravljala na primeru delovanja trivialne literature. Filmske podobe v današnjih časih najbolj vplivajo

na izoblikovanje namišljenih konstrukcij, ki ravno na podlagi široke reprezentativnosti tega žanra, omogočajo sprejemanje le-teh za resnične in edine pravilne. Znotraj tega si bomo ogledali kaj nam v zvezi z balkanskimi filmi želi povedati Zahod in kaj Balkan. Končno, a s tem tudi ne dokončno, poglavje smo namenili zadnjemu aktualnemu dogajanju s področja Balkana, ki je izzval nova in prekonstruiral stara utrjena prepričanja. Jugoslovanske vojne in vpliv zunanje Zahodne politike na vzdrževanje obstoječih razmerij moči.

Pri razkrivanju omenjene diskurzivne prakse bomo obravnavali številne literarne in strokovne tekste pri čemer se bomo posluževali metod tekstualne analize, analize vsebine in diskurza ter sekundarne analize. Seveda se zavedamo, da smo tako glede na časovni kot tudi prostorski vidik nekoliko omejeni, zaradi česar ne bomo morali zaobjeti vseh del in avtorjev, ki so svoja dela namenili Balkanskemu polotoku. Zaradi opredeljenosti na Zahodne, predvsem britanske in ameriške pisce, nam je bila za glavni jezik preučevanja ponujena angleščina. Težka dostopnost oziroma nedostopnost virov znotraj slovenskih knjižnic pa nas je navedla k uporabi internetnih virov, kar pa nam obenem nakazuje kako odprto je še to področje za nadaljnja raziskovanja. Balkan zaseda izrazito neopazno mesto tudi v okviru študija politične teorije, saj je v primerjavi z aktualnostjo preučevanja evropskih študij, njegovo mesto opazno marginalizirano. Upam, da bo to diplomsko delo prispevalo k nadaljnjemu premisleku in morebitnemu preučevanju balkanskih specifik, ki so vsekakor sooblikovale tudi slovenski kulturni in družbeni prostor.

I. TEORETIČNE PARADIGME

2. BALKAN

Balkan, glede na svoj etimološki izvor, izhaja iz turškega jezika, ki besedo uporablja za označitev gorovja, navadno obraslega z gozdovi. Izraz je konkretno povezan z manjšo gorsko verigo, danes imenovano Stara planina, ki se nahaja na področju severne Bolgarije. Geografi zahodne Evrope so bili v zvezi z velikostjo gorovja zmotno prepričani, da se njegova veličina razprostira od Črnega pa vse tja do Jadranskega morja. Le-ti so na podlagi tovrstne ugotovitve, na začetku 19. stoletja, spremenili njeno prvotno različico poimenovanja, goro Haemus, v uveljavljeno turško različico (Norris, 1999: 7-9). Problematičnost novega izraza pa se ne kaže zgolj v zmoti, ki so jo opravili neprecizni geografi, pač pa tudi v zvezi z negeografsko in negativno konotacijo, ki se je imena oprijela že ob samem začetku uveljavitve. Balkan je asociativno povezan z idejo kaosa in negativnimi stereotipnimi označbami. Navkljub vehementni poziciji zahodnih definicij, pa je ravno na področju strokovne definicije termina prišlo do vrste napačnih predpostavk in usodnih napak.

Leta 1808 je nemški geograf *August Zeune*, na podlagi že omenjene zmote o veličastnosti gorske verige, skoval izraz Balkanski polotok, ki je nadomestil predhodno označevanje območja kot "evropske Turčije" ali tudi Grškega polotoka (Mazower, 2001: 2). V zvezi z novim poimenovanjem je potrebno omeniti tudi dejstvo, da so geografi odkrili svojo veliko zmoto, preden je izraz prišel v širšo uporabo. Temu dejstvu navkljub je ime v 2. polovici 19. stoletja postalo širše uveljavljeno (Todorova, 2001: 56-59). K sami popularizaciji imena Balkan so doprinesli številni popotniki in novinarji, ki so ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja, v času razkosanja Otomanskega imperija, množično odkrivali ta predel Evrope. Zaradi odhoda turških oblasti iz tega področja, je postalo splošno razširjeno mnenje znotraj Evrope, da označba "evropska Turčija" ni več ustrezna. Do prve svetovne vojne se je novo poimenovanje že močno razširilo. Za razliko od prejšnjega imena, pa je Balkan že na samem

začetku pridobil izrazito negativno konotacijo. Ime je postalo sinonim za nasilje, divjaštvo in primitivizem. Tovrstne oznake so deloma odraz Zahodnih popotnikov, ki so ob prihodu na področje dobili občutek, da so prišli v popolnoma drugačno, divjo deželo, kjer so pravila in zakoni brezpredmetni. Poleg tega pa se je ravno v času uveljavitve novega imena na področju odvijala težnja po politični neodvisnosti posameznih etničnih skupin, ki so tudi na podlagi razvpitih terorističnih akcij med Zahodno javnostjo razvijale občutek, da se problemi znotraj regije rešujejo zgolj na nasilen način.

Negativne označbe so se še intenzivneje zasidrale v obdobju pred začetkom prve svetovne vojne. Organizirani teroristični napadi, ki jih je izvajala Notranja makedonska revolucionarna organizacija (VMRO) v želji po dosegi makedonske neodvisnosti in srbski masakri, ki so potekali na podlagi udejstvovanja nacionalističnih gibanj, so v očeh zahodnoevropske javnosti Balkan označili kot sinonim za "deželo krvavega nasilja". Trdovratno zasidranost označbe med ljudmi so dodatno podprle balkanske vojne v letih 1912 in 1913. Obdobje v času po prvi in med drugo svetovno vojno je nadaljevalo tradicijo stereotipiziranja področja, po drugi svetovni vojni pa se je zaradi družbenopolitičnih sprememb znotraj Evrope pozabilo na Balkan in se ga je umeščalo, v takrat aktualno delitev železne zavese, na vzhodno polovico kontinenta. Vendar s tem konstrukt ni poniknil v dokončno pozabo, saj je z zlomom komunističnega režima prišel čas za uvajanje starih označb (Mazower, 2001: 3-5). Tako je postalo področje ponovno prepoznavno leglo starih stereotipov, z vojnami na področju nekdanje Jugoslavije pa je seveda pridobilo možnost tudi za ustvarjanje novih.

Področje Balkana se od ostalih evropskih področij ne razlikuje samo po negativnih oznakah, ki se asocirajo v zvezi z njegovim imenom, pač pa tudi po strokovni neusklajenosti o mejah, oziroma državah, ki naj bi jih uvrščali v ta predel Evrope. Tako ob prebiranju različnih publikacij, med katere sodi *The Oxford English Dictionary,* ugotovimo, da le-ta pod okrilje Balkanskega polotoka uvršča različne države: *"Balkan se nanaša ali vključuje polotok z istim imenom, ki ga obkrožajo Jadransko, Egejsko in Črno morje, oziroma na ljudi in države te regije..."* (2002: xiii).

Medtem ko nam nekoliko bolj politično obarvano definicijo ponuja Encyclopaedia Britannica: "*Moderna uporaba termina Balkan vključuje področje sledečih držav: Albanija, Bosna in Hercegovina, Bolgarija, Hrvaška, Grčija, Makedonija, Moldavija, Romunija, Slovenija, Srbija in Črna gora. Vendar obstaja upoštevanja vreden dvom ali sta Slovenija in romunska Transilvanija del Balkana v pravem pomenu besede"* (2002: xiii). Ob tem pa je še zapisano, da termin vključuje tudi evropski del Turčije, čeprav Turčija kot taka ne sodi med balkanske države. Utemeljevanje, kateri predeli oziroma celotne države jugovzhodnega predela Evrope sodijo v tako imenovani balkanski svet, je podprto z dejstvom, da so balkanske predvsem tiste dežele, ki so sodile pod turško upravo in bile tako v neposrednem stiku z njihovo kulturo, politično upravo in načinom življenja.

Geografski, v večini primerov pa predvsem kulturnopolitični, ekonomski, družbeni, religiozni in zgodovinski dejavniki, vplivajo na dodelitev posameznih držav na področje Balkana ali zunaj njega. Ob tem obstajajo tri različice definiranja do kod sega Balkan. Med strokovnjaki prevladuje soglasje o neizpodbitni vključenosti sledečih držav v balkanski mozaik: Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Albanija, Srbija, Makedonija, Črna gora in Bolgarija. Druga verzija v ta obseg vključuje še Slovenijo in Grčijo, tretja, najobsežnejša definicija, pa poleg že omenjenih držav vključuje še Romunijo ter področje evropske Turčije (Hall in Danta, 1996: 7). Ravno na podlagi tovrstnega grupiranja lahko bolje razumemo, kako pomemben je kontekst, na osnovi katerega posamezen avtor opravlja tovrstno umeščanje. Grčijo se velikokrat izključuje iz področja balkanskosti na osnovi vključenosti te države v Evropsko unijo, medtem ko je Slovenija zaradi habsburške zapuščine večkrat umeščena v področje srednje Evrope.

Geografsko gledano Balkan sodi na področje jugovzhodne Evrope, kar je bil tudi predlog za poimenovanje področja s strani fotografa *Theobalda Fischerja* leta 1893 in 1909, po tem ko je postal Balkan izrazito negativno obarvan konstrukt. Obenem je želel Fischer s tem predlogom odpraviti napačno poimenovanje svojih predhodnikov. Vendar je tudi to, prvotno nevtralno ime,

pridobilo negativno označbo. V obdobju nacistične Nemčije jugovzhodna Evropa postane pogosto uporabljen pojem za izražanje nacističnih geopolitičnih načrtov znotraj regije, kar ob koncu druge svetovne vojne prispeva k opuščanju izraza (Todorova, 2001: 60). V današnjem času se pojem jugovzhodna Evropa uporablja predvsem znotraj akademskih krogov, medtem ko v splošni rabi še vedno prevladuje Zeunovo poimenovanje polotoka.

2.1. BALKANIZACIJA

Balkanizacija, izpeljanka besede Balkan, se je začela uporabljati v 19. stoletju znotraj novinarskega in političnega jezika zahodnoevropskih držav. Prvi uradni zapis te skovanke je mogoče najti v časopisu *New York Times*, z dne 20.12.1918. Na novo nastali konstrukt se je v začetnem stadiju uporabljal predvsem za opisovanje politične nestabilnosti na področju Balkana. Balkanizacija je tako postala sinonim za: nestabilnost, surovost, infantilnost in čudaška pravila obnašanja. Na začetku 20. stoletja je izraz pridobil nov, še danes uveljavljen pomen za *drobitev velikih političnih enot na manjše med seboj sovražne državice, nesposobne za samostojno upravljanje*. Izraz se je neposredno nanašal na novo nastale države nekdanjega Otomanskega imperija: Grčijo, Srbijo, Črno goro, Romunijo in Bolgarijo (Todorova, 2001: 66-68). Ob tem je potrebno poudariti, da je izraz stopil v širšo rabo šele po končani prvi svetovni vojni, ko so se nekdanji evropski predeli Otomanskega cesarstva že formirali v samostojne politične strukture. V tem obdobju kot nova država nastopi zgolj Albanija, kar kaže na ponovno zapoznelo uporabo izraza, ki vodi v formiranje in ohranjanje nepravilne terminologije in s tem ustvarjanje negativnih stereotipov s trdovratnimi posledicami.

Uporaba termina balkanizacija je postala ponovno aktualna po končani drugi svetovni vojni v navezi s procesom razseljevanja, ki se je odvijal na področju Balkanskega polotoka. Ekspanzija izraza se je začela po koncu hladne vojne, v zadnjih desetletjih 20. stoletja pa se je izraz osvobodil prvotne geografske determiniranosti in pridobil značaj splošnosti (Todorova, 2001: 69-70). Izraz, ki se je na začetku neposredno nanašal na ozemlje nekdanjega Turškega imperija, je do danes ohranil negativno konotacijo. Umešča se ga celo med

izraze političnih žalitev (Hobsbawm, 1992: 31). Njegova uporaba se je sprva razširila na ostala, tako imenovana *kaotična področja sveta*, kjer obstajajo, v očeh Zahodnih piscev, za opisovanje neurejenih družbenopolitičnih razmer pogoji podobni balkanskim. Tako dandanes izraz v geografskem merilu uporabljamo v primeru razbitja nekdanje Sovjetske zveze, Afrike, Indonezije, Severne Irske, Afganistana, Bližnjega vzhoda, po 11. septembru 2001, pa tudi na primeru samih Združenih držav Amerike.

Problematičnost uporabe termina se kaže tudi z njegovo razširjenostjo na ostala področja vsakdanjega življenja. Kako banalen je postal pomen te besede nam pokaže sprehod po medmrežju, kjer lahko ugotovimo, da nam ta kategorija ponudi skoraj osem tisoč zadetkov. Balkanizacija grozi številnim področjem: od literarnih ved, univerzitetnih kampusov, posameznih ekonomskih združb, interneta, kitajskega legislativnega sistema, teritorijev Nigerije, Kolumbije in Združenih držav Amerike ter številnim drugim kategorijam.

2.2. BALKANOLOGIJA

Področje Balkana je, kmalu po poimenovanju, dobilo tudi svojo vedo namenjeno preučevanju le-tega. Njeno natančno časovno formiranje nam ni poznano, zagotovo pa se je disciplina razvila na nemškem govornem področju, ob koncu 19. stoletja. Postopoma je področje balkanologije dobilo lastne inštitute, v katere so bili sprva vključeni popotniški raziskovalci, zainteresirani za preučevanje tega dela sveta (Slapšak, 2001: 9-12). S kolonizacijsko misijo Avstro-Ogrske na področju Bosne in Hercegovine ter preostalega Balkana, so se znotraj te države začele oblikovati institucije, namenjene preučevanju polotoka. Vendar je bilo Zahodno akademsko preučevanje, v primerjavi z orientalističnimi študijami, manj dovzetno za preučevanje te regije (z izjemo Londonske fakultete za slovanske in vzhodno evropske študije, SSEES). Kljub vsemu pa smo prepričani, da je bilo področje Balkana v zadnjih petdesetih letih vključeno znotraj področja proučevanja vzhodnoevropskih študij, ki imajo razporejene lastne oddelke znotraj vseh večjih Zahodnih univerz. Padec »železne zavese« je po svoje prispeval tudi k ločenemu dojemanju teh dveh svetov, kar nam nakazuje dejstvo, da se v manjši meri, predvsem v obliki

posamičnih predmetov in seminarjev, odkrivanja Balkana lotevajo predvsem univerze v Združenih državah Amerike, kjer je za večji projekt, pod imenom Kokkalis program za področje jugovzhodne Evrope, poskrbela Harvardska univerza in Velike Britanije z že prej omenjeno fakulteto SSEES ter uvodnimi vpogledi na Balkan, kot jih ponujata univerzi v Nottinghamu in Manchesteru. Tako kot na začetku vzpostavitve te vede, je balkanologija svoje sedeže ohranila na nemškem in avstrijskem, o čemer nam pričata velika centra v Munchnu in na Dunaju.

Tovrstne institucije so bile, in so še danes, tesno povezane z državno močjo. Na takšen način imajo oblastniki možnost planskega proizvajanja predstav o Balkanu, ki so namenjene političnemu obvladovanju le-tega. Balkan se je na podlagi ustvarjenih podob začel dojemati kot realen konstrukt, kar omogoča vzpostavljanje balkanskega diskurza, tako imenovanega balkanizma.[1] Prepričani smo, da se tudi preko tovrstnih institucij, vršijo in ohranjajo obstoječa razmerja moči: med tako imenovanimi "bolj civiliziranimi Zahodnjaki ter barbarskimi Vzhodnjaki in Balkanci". Z uporabo althusserjanske terminologije lahko ugotovimo, da gre za reprodukcijo razmerij na podlagi delovanja ideoloških aparatov družbe (IAD), znotraj katerih vrhovno funkcijo opravlja izobraževalni sistem, ki preko šolskih institucij ohranja obstoječe strukture in razmerja moči. Tako se stereotipne podobe Balkana v prvi vrsti razvijajo ravno znotraj omenjenih institucij, kar lahko apliciramo na sam predmet poučevanja zgodovine, ki kot eden ključnih predmetov, omogoča vpogled na obstoječa svetovna razmerja moči. Na podlagi lastnih izkušenj (kar se nanaša na slovenske zgodovinske učbenike) lahko ugotovimo, da smo se preko osnovnošolskega in srednješolskega izobraževanja večinoma seznanjali s preteklimi dogajanji tako imenovane Zahodne civilizacije, zanemarjalo pa se je tako zgodovino vzhodne Evrope kot tudi Balkana. Večja pozornost je bila Balkanu, znotraj tovrstnih učbenikov, namenjena v zvezi s turškimi vdori na evropska ozemlja, etničnimi nemiri ob poudarjeni zahtevi po osamosvojitvi balkanskih državic iz sredine in konca 19. stoletja ter začetek 20. stoletja, s popularnimi balkanskimi vojnami in v navezi s pričetkom prve svetovne vojne. Skozi tovrsten presek lahko opazimo, da se Balkan tudi znotraj delovanja

[1] http://www.rastko.org.yu/filosofija/bsijakovic-balkanistika.html (20. 12. 2003).

šolskih institucij omenja zgolj v primeru razburkanega dogajanja na teritoriju. Malo oziroma nič pa ne vemo o kulturni ter družbenopolitični prosperiteti Balkana, kar je odraz poučevanja tudi pri ostalih šolskih predmetih, kot je na primer slovenski jezik. Tovrstno prepričanje potrjuje raziskava C*entra za demokratizacijo in spravo jugovzhodne Evrope*, ki je pokazala, da se v šolskih zgodovinskih učbenikih balkanskih držav daje polovico poudarka na lastno, polovico pa na evropsko in svetovno zgodovino (Koulouri, 2001: 15). Domači šolarji tako o sosednjih državah ne vedo skoraj nič. Ta podatek je pomemben predvsem zaradi dejstva, ker je to eden ključnih problemov za ustvarjanje stereotipov tudi med samimi Balkanci. Ravno nevednost je tista, ki omogoča razvoj in vzdrževanje stereotipne podobe o posameznem področju.

V današnjem času se balkanologija kot interdisciplinarna veda preučuje tudi v raziskovalnih središčih znotraj samega Balkana. Sprehod po internetu nam za osrednja središča balkanskih študij ponuja inštitute v Sofiji, Solunu, Beogradu, Sarajevu in Plovdivu. Ob tem je potrebno omeniti, da je njihovo delovanje velikokrat tesno povezano z nacionalnimi težnjami političnih elit in v smeri izvajanja lastne propagande. Tudi v tem primeru se balkanologija izkaže za prikladno orodje za širjenje balkanističnega diskurza, ki se uporablja v zvezi z bližnjimi balkanskimi sosedi. Za izboljšano podobo Balkana in Balkancev bo v prihodnosti vsekakor potrebno v prvi vrsti balkanologijo izoblikovati v vedo, ki bo raziskovala in učila ne zgolj balkanskih jezikov pač pa tudi o bogati kulturni, družbenopolitični ter ekonomski specifiki Balkana.

3. ZAHODNI KOLONIALNI DISKURZ

V tem poglavju si bomo podrobneje ogledali konstrukcijo in delovanje kolonialnega diskurza, ki ga je Zahod razvil v zvezi z opisovanjem nekdanjih koloniziranih ozemelj. Za boljše razumevanje tovrstne diskurzivne prakse bomo razložili terminologijo diskurza, njegovo prvotno delovanje v primeru konstrukcije Vzhoda kot nasprotnega pola Zahodnemu določevalcu; s pomočjo Saidovega koncepta orientalizma pa si bomo ogledali delovanje kolonialnega diskurza na praktičnem primeru. Elementi tovrstne Zahodne diskurzivne prakse se nanašajo na predmet našega preučevanja: balkanizem kot diskurz, ki ga je Zahod razvil v zvezi s področjem Balkana. Ta del diplomske naloge je ključnega pomena za nadaljnje praktično preverjanje postavljenih hipotez o Zahodnem pogledu na Balkan, kot področju nenehnih vojn in konfliktov, ki ni dovolj odraslo za razrešitev tovrstnega stanja, ter o civilizacijsko zaostalem področju, ki lahko svoj manjko nadoknadi le z zgledom in delovanjem po Zahodnem vrednotnem sistemu.

Pri nadaljnjem razvijanju izbrane tematike, se bomo pogosto srečevali s pojmoma *diskurz in diskurzivna praksa*, zato bomo v prid nadaljnjemu poteku preučevanja najprej obrazložili tovrstno terminologijo. *Teorija diskurza* je svoje temelje zgradila skozi proces delovanja treh filozofskih smeri 20. stoletja: analitične filozofije, fenomenologije, strukturalizma in njegovega nadaljevanja v okvirih poststrukturalistične teorije. Diskurz predstavlja celosten proces odvijanja družbene interakcije, znotraj katere je jezikovni fenomen družbeno determinirano dejanje (Fairclough, 1990: 24). Delovanje diskurza in njegove temeljne elemente najlažje prepoznamo na podlagi obravnave posamičnih tekstov, ki so pogojeni z delovanjem točno določene diskurzivne prakse. Kjer različni tipi praks in diskurzov delujejo na način ohranjanja neenakih razmerij moči, se znotraj njih vrši ideologija izvrševalca diskurza. Na podlagi *analize diskurza* je mogoče razvozlati skrite pomene posamičnih zapisov in govoric ter odkriti notranje razmerje, ki se odvija med jezikom in družbo. Tovrsten metodološki prijem se uporablja tudi v primeru obravnave zapisanih tekstov, ki so jih Zahodni pisci prispevali k opisovanju tujih dežel, kar je bilo v preteklosti, v

večini primerov, povezano s področji zasedenih kolonialnih ozemelj. Na osnovi tega dejstva so nastale *kolonialne diskurzivne prakse*, ki so odražale temeljno ideološko vzpostavljeno razmerje moči med vladajočimi in vladanimi. Poststrukturalistični teoretik, *Michel Foucault*, je poudarjal, da je potrebno diskurz razlikovati od govora kot predmeta lingvistike in psihoanalize in ga obravnavati kot specifično prakso, ki je neodvisna od subjekta in se ravna po lastnih zakonih delovanja.[2] Diskurz producira objekt, njegovo konstitucijo in razkroj. Tako lahko ugotovimo, da v Foucaultovem smislu diskurz določa samo stvarnost, izven njega le-ta ne obstaja (Lukšič in Kurnik, 2000: 156). Delovanje diskurza se vrši po principu različnosti, razliko vzpostavlja in se nenehno vrača k njej. Glede na to lahko sklepamo, da ravno diskurz določa vzpostavljena razmerja moči in omogoča njihovo reprodukcijo. Le-ta se odražajo preko določene vednosti, ki je nujno potrebna za ohranjanje oblastnih razmerij. Sklepamo lahko, da oblasti oziroma razmerij moči ni, če ne obstoja tudi določena vednost o tistem, ki ga na podlagi delovanja diskurzivnih praks želimo postaviti v podrejeno ali marginalno pozicijo. *Diskurzivna praksa* predstavlja mesto znotraj katerega se odvija proces oblikovanja diskurza; nanaša se na proizvodnjo subjekta in predmeta diskurza. Njihov namen je predstavljanje iger predpisov, ki upravljajo določene izključitve in izbire (ibid. 2000: 166). Na podlagi zapisanega lahko ugotovimo, da diskurz preko delovanja lastne, diskurzivne prakse, prenaša temeljno vedenje o tistem na kogar se diskurz nanaša, omogoča sam obstoj tega subjekta in pomaga vzdrževati temeljno podobo o njem. Na podlagi delovanja diskurzivnih praks pa je mogoče ohranjati postavljena razmerja moči, ki se reproducirajo na podlagi principa izključevanja, oziroma samega določanja kaj je za neko družbo normalno in kaj presega te okvire.

Principe različnosti, ki jih zaobjema diskurz in izvaja na podlagi poteka diskurzivne prakse, so si za lastno polje raziskovanja prisvojile *postkolonialne študije*. Te študije so nastale na podlagi interakcij med evropskimi narodi in koloniziranimi družbami v današnjem času. Na podlagi dejstva, da je evropski kolonialni imperij do prve svetovne vojne zaobjel 85 procentov preostalega svetovnega ozemlja, je to vsekakor dovolj prepričljivo dejstvo za obrazložitev

[2] http://www.mi2.hr/radioActive/past/txt/04.pojam.diskursa.rtf (15. 3. 2004).

širše zainteresiranosti za področje postkolonialne kritike in literature. Pojem postkolonialen je precej ohlapne narave, saj se procesi kolonizacije niso izvajali na vseh koloniziranih področjih na enak način. Njegov pomen se nanaša na obdobje konca kolonizacije, po vzpostavitvi neodvisnosti kolonij. Postkolonialno včasih vključuje tudi države, ki še niso dosegle neodvisnosti, lahko pa tudi določena ozemlja držav prvega sveta znotraj katerih živijo posamezne manjšine ali celo neodvisne kolonije, ki se bojujejo proti neokolonialnim oblikam podreditve, kot posledici odvijanja kapitalističnih in globalizacijskih procesov. Postkolonialno tako na splošno opisuje obdobje druge polovice 20. stoletja, raziskuje posledice razcveta kolonializma in označuje pozicijo, ki nasprotuje imperializmu in evrocentrizmu. Proučevanje znotraj konteksta tovrstnih študij se osredotoča predvsem na formiranje kolonialnega imperija, vpliva kolonizacije na postkolonialno zgodovino, ekonomijo, znanost, kulturo in kulturno produkcijo koloniziranih družb.[3] Svojo pozornost posveča kulturnim raznolikostim, interesu po produkciji vedenja hkrati pa skuša obuditi kar je bilo marginalizirano, potlačeno ali izključeno. Obravnavana teorija svoje temelje izgradi na dialogu s poststrukturalizmom, ambivalentnim razmerjem do marksizma, ter na protihumanistični in protirazsvetljenski logiki. Pri tovrstnem preučevanju so posebej občutljive na jezikovno plat delovanja, saj je le-to zavzemalo osrednjo vlogo znotraj procesa kolonizacije. Začetno točko postkolonialne teorije predstavlja delo palestinskoameriškega teoretika *Edwarda Saida: Orientalizem*, ki je postalo ključnega pomena za delovanje ostalih postkolonialnih teoretikov kot so *Gayatri Chakravorty Spivak, Homi Bhabha, Franz Fanon, Abdul R. Janmohamed* in številni drugi. Zanimanje omenjenih teoretikov je usmerjeno predvsem v preučevanje diskurza, ki ga je Zahod razvil in uporabljal v navezi z zavzetimi kolonijami. Zahodni kolonialni diskurz temelji na razmerju Zahod nasproti kolonije, ki se vrši na podlagi pozicije: mi nasproti drugi. Drugi je znotraj tega razmerja v podrejeni poziciji in se obravnava kot nasprotje Zahoda.[4] Drugi je predstavljen kot neciviliziran, zaradi česar nima nikakršnega kulturnega pomena. Tovrstno določevanje razmerij moči, preko delovanja Zahodne kolonialne diskurzivne prakse, je lahko potekalo zgolj na podlagi delovanja posameznikovih mentalnih praks.

[3] http://www.emory.edu/ENGLISH/Bahri/postcolonial studies.htm (18. 3. 2004).
[4] http://66.102.9.104/search?q=cache:5NLTnm31zz8J:gewi.kfunigraz.ac.at/~johannes/PT.pdf. (18. 3. 2004).

S pomočjo procesa kategorizacije si ljudje poskušamo razložiti dogodke na enostaven in jasen način. Ljudi, združene v posamezne družbene in etnične skupine, postavljamo v kategorije, ki so drugačne ali celo nasprotne naši lastni. Na tak način lažje razumemo kompleksnost sveta, ki nas obdaja. Pri tem svojo lastno podobo naslanjamo na dejstvo, da smo to kar drugi niso. Pri tovrstnem definiranju drugih, pa pogosto zaidemo na področje poenostavljanja, kar privede k oblikovanju konstruktnih podob o drugih ljudeh. Tovrstni konstrukti se obravnavajo kot stereotipi, ki temeljijo na posplošenem apliciranju karakteristik posamezne skupine na posamezne pripadnike le-te. Socialna psihologinja *Mirjana Nastran Ule*, razlaga, da se poenostavljanja in posploševanja o določenih človeških lastnostih velikokrat prenašajo tudi na posamezna geografska področja, ki ustvarjajo "temeljno resnico" o teh območjih, njihovih prebivalcih ter o kulturi, ki jih definira. V tovrstnem primeru govorimo o procesu ustvarjanja etničnih stereotipov, ki jih prepoznavamo v obliki neutemeljenih sodb, ki se nanašajo na posamezen narod, nacionalno skupino oziroma predstavnike teh skupin (Ule, 1997: 157). Tovrstna pristranskost do druge etnične ali narodne skupine nas navaja k prepričanju, da je naša etnija oziroma narod boljša od tiste, ki je ne poznamo. Na podlagi takih prepričanj, se v zavesti ljudi kaj hitro vzpostavi tudi pozicija moči, kjer je prisotno razmerje: mi nasproti drugim, oziroma naše nasproti njihovo. Tovrstno razvrščanje nas navaja na prepričanje o binarni logiki delovanja človeškega uma, ki se v vsakdanjem življenju uporablja kot temeljna mentalna praksa. Drugi se ne predstavljajo v vlogi enakovrednega partnerja: o njih se piše, vedno so opisovani, pri svoji podobi pa nimajo nikakršne možnosti soustvarjanja, kar sodi med temeljne značilnosti tudi samega ustroja kolonialnega diskurza. Zadnji stadij konstrukcije stereotipnih pogledov se zgodi, ko same "žrtve" začnejo verjeti v njihovo verodostojnost, kar predstavlja neke vrste začarani krog, znotraj katerega zmaga mitologija močnejših.

Zahod se je pri oblikovanju lastne geopolitične pozicije posluževal tovrstnih stereotipizacij za opisovanje ostalih predelov sveta, glede na namene, ki jih je imel do teh regij. Označevanje je, kot pomembna praksa, botrovalo doseganju ekonomskih in političnih interesov znotraj aktualnih svetovnih predelov.

Preostali svet je bil opisovan na osnovi vednosti o kulturni različnosti, ki je postala temeljnega pomena za oblikovanje drugosti opisovanega. Tovrstna pozicija sloni na binarni delitvi med sedanjim, modernim Zahodom in preteklim, tradicionalno opisovanim področjem. Vedenje in znanje človeštva temelji na določenem kulturnem predsodku, ki se vedno oblikuje na podlagi dejstva, da ljudje stvari prepoznavamo skozi to kar niso. Strukturalistični teoretik, *Claude Levi-Strauss*, je razvijal tezo, da človeški možgani delujejo tako, da vsak pojem definirajo na diaden način. Po njegovem mnenju ljudje stvari vedno konstituirajo na način *binarnega sistema nasprotij*, ki prvotno izhaja iz nasprotja med naravo in kulturo, zaradi česar je tudi človek kot totaliteta razdeljen na biološki in nebiološki del (Kuper, 2000: 153). Binarna razdelitev, kot temeljna ljudska logika, omogoča med pripadniki Zahoda ustvarjanje vednosti o tem kaj Zahod je, na podlagi zrcalne podobe, ki se kaže preko ostalih opisovanih svetovnih področij. Slednja se nahajajo v poziciji, ki je nasprotna Zahodnemu polu. S tovrstno shematizacijo se ustvari temeljna resnica o določeni družbi, ki na podlagi nasprotnih podob omogoča združevanje navznoter in ločevanje navzven. Na ta način se izgradi mitska predstava o posamezni družbi, ki obvelja za splošno veljavno mnenje med predstavniki drugih družb. Mit se v tovrstni poziciji izkaže predvsem v vlogi smerokaza ter nekakšnega sita, ki na selektiven način izbere posamezen del in ga okliče za univerzalno stanje neke družbe. Na ta način postane partikularno splošno veljavno. Na opisani način Zahod skozi podobo Orienta in Balkana odkriva lastno superiorno identiteto, ki predstavlja nasprotno podobo teh dveh področij. Da se določeno univerzalno prepričanje o "resnični" sliki posamičnega predela sveta lahko prenaša tudi na nadaljnje rodove, pa je potrebna prisotnost *ideološke komponente*, ki na podlagi razlagalne in mobilizacijske funkcije omogoča, da ostajajo določene mitske zgodbe za vedno aktualne (Velikonja, 1996: 24-25). Ključnega pomena za prenašanje mita kot načina govora, ki ga v našem primeru Zahod uporablja za opisovanje ostalih svetovnih področij, pa predstavlja diskurzivna praksa na način, kot je bil že predhodno predstavljen.

Zahod je svojo superiorno pozicijo pogosto potrjeval preko kolonialnih zasedb ostalih svetovnih predelov, ki pa jo je dodatno legitimiral s pomočjo *kolonialnega diskurza*. Njegova moč sloni ravno na predhodno opisanih postopkih.

Utemeljenost tovrstnega diskurza je zasnovana na moči nasprotij med Zahodom in koloniziranimi ozemlji, znotraj katerih ima stereotip centralno vlogo. Nasprotja med obema strukturama so potrebna, ker omogočajo trajnost ponavljanja osnovne stereotipne podobe in ji s tem dajejo veljavo. Na ta način se proizvaja učinek o verjetni resnici, ki omogoča napovedovanje prihodnjih situacij. Stereotip za svoje uspešno delovanje potrebuje še vrsto drugih ponavljajočih se podpornih stereotipov. *Homi Bhabha* stereotip označi za temeljno vedenje, ki kroži znotraj kolonialnega diskurza kot omejeni model drugosti (Bhabha, 1994: 77). Forme različnosti, na katerih je osnovan kolonialni diskurz, temeljijo na rasni, spolni in zgodovinski osnovi, preko katerih je možno izvajanje moči kolonialnih sil. Njegov cilj je prikazovanje in oblikovanje koloniziranih kot populacije degeneriranega (rasnega) tipa, s čimer je mogoče opravičiti nadvlado nad zavzetimi območji. Kolonialni diskurz na ta način proizvaja kolonizirane kot "druge", nakar postane tovrstna govorna praksa aparat moči, ki ga Zahod spretno uporablja za legitimacijo lastne hegemonske pozicije nad ostalimi svetovnimi predeli.

V današnjih časih se, navkljub navidezno končanemu kolonialnemu procesu, na področju nekdanjih zavzetih ozemelj tovrsten sistem še vedno vzdržuje na podlagi zapuščine kolonialnih velesil. Nicole Lindstrom in Maple Razsa opozarjata na dejstvo, da je postkolonializem prisotna realnost, ki jo je mogoče aplicirati tudi na države, kjer se kolonialni proces ni neposredno odvijal.[5] To dejstvo utemeljujeta na primeru Hrvaške, znotraj katere se, po njunem mnenju, postkolonialni vpliv vrši na podoben način kot se na Irskem odraža v obliki britanske zapuščine. Kolonialna sila je svoje sledi pustila v obliki ekonomskega siromašenja področja, le-to pa je prevzelo kulturne vrednote nekdanjega "okupatorja" za edine veljavne, razvilo omejen socialni servis ter vplivalo na prekomerno proizvodnjo posamičnih strokovnih kadrov, kot so zdravniki, odvetniki in inženirji, ki naj bi tvorili lokalni elitni sistem, z namenom izpolnjevanja tujih interesov na področju (ibid.). Tovrstno utemeljevanje delovanja postkolonialne prakse ponuja v razmislek idejo o obstoju več vrst kolonialnih praks, ki ne temeljijo zgolj na principu teritorialne podreditve, pač pa tudi na ideji oblikovanja poslušnih političnih elit, ki ravnajo v skladu z interesi

[5] http://www.ksg.harvard.edu/kokkalis/GSW1/GSW1/03%20Lindstrom%20Razsa.pdf (20. 3. 2004).

hegemona in so za to ustrezno nagrajene. To nas privede do ugotovitve, da je tovrstna praksa danes prevladujoča znotraj razmerja tako imenovanih Zahodnih demokracij do ostalih predelov sveta. Te lastno demokratičnost potrjujejo na primerih diktatur samodržnih oblastnikov v preostalih svetovnih predelih: od latinskoameriških držav, kar se kaže na primeru nedavnih uporov v Venezueli, na Haitiju in v Kolumbiji, pa do trenutno težko razrešljive iraške situacije. Ob tem se pojavlja vprašanje, na kakšen način je mogoče vzdrževati tovrstna razmerja moči. Naša teza ob tem je, da se znotraj tovrstnih držav odvija dvojna diskurzivna praksa: tista, ki jo Zahod uporablja do teh področij, ter diskurz, ki se vrši s strani samih prebivalcev teh dežel, ohranja pa se ravno po zaslugi delovanja vzpostavljenih političnih elit. Delovanje Zahodnega kolonialnega in postkolonialnega diskurza je neposredno vezano na delovanje balkanizma, diskurzivne prakse, ki se jo uporablja v zvezi z Balkanskim polotokom. Za prepoznavanje njegovega načina delovanja je nujno potrebno razčleniti delovanje kolonialnega diskurza, saj se tudi Balkan (tako kot zasedene kolonije) v očeh Zahoda obravnava kot "ne isti". Z razčlenitvijo tovrstnega delovanja bomo lahko dognali upravičenost postavljenih hipotez.

3.1. ORIENTALIZEM

Orientalizem se, kot ključni primer Zahodnega kolonialnega diskurza, obravnava v zvezi s področjem Bližnjega vzhoda. Področje se skozi tovrstno govorno prakso opisuje s pomočjo barvitih pridevniških oblik, ki na prvo mesto postavljajo eksotičnost področja. Na podlagi uporabe omenjenega diskurza poskuša Zahod v duhu razsvetljenske racionalnosti sistematično prikriti ali celo odpraviti kulturne razlike med svetovoma, ki se odražajo preko obravnave drugega, orientalskega sveta. Delovanje orientalizma in ostalih Zahodnih kolonialnih diskurzivnih praks je tesno povezano z razsvetljensko miselnostjo, zato bomo najprej preučili temeljno idejo razsvetljenih filozofov 18. stoletja.

3.1.1. CIVILIZIRANI ZAHOD IN BARBARSKI VZHOD

Zgodovinsko obdobje 18. stoletja je na področje geopolitične razdelitve sveta prineslo korenite spremembe. Z ekonomskim razcvetom zahodnih pokrajin, se je južni del celine poslovil od svojega primata. Takrat prevladujoča ideja, razsvetljenstvo, se je naslanjala na dognanja antike in delovanja po principu naravnih zakonov ter za svojo oporno točko izbrala razum in racionalno mišljenje, ki je bilo po njihovem mnenju najvišje razvito prav znotraj zahodnoevropskega sveta. Filozofi razsvetljenske miselnosti so bili prepričani, da racionalno mišljenje in logičnost pričata o stopnji civiliziranosti posamezne človeške skupnosti. Tovrstno prepričanje je plod evropocentrističnega pogleda, ki je iracionalnost povezoval z naravo, racionalnost pa s stopnjo civiliziranosti. Tako lahko ugotovimo, da je razsvetljenstvo postavilo temelje za razločevanje med civiliziranim Zahodom in ostalimi, primitivnimi predeli, ki živijo v stanju narave. Tovrsten konstrukt je, za uveljavljanje lastne legitimitete, potreboval nasprotno stran, ki jo je razsvetljeni Zahod našel v podobi vzhodne Evrope. Razdelitev med omenjenima konstruktoma ni naravna ali nedolžna iznajdba, pač pa zavestna kreacija. Je intelektualni produkt, ki nastane v skladu z ideološkim interesom ideje razsvetljenstva. Neologizem, civilizacija, je za potrebe lastne ohranitve potrebovala svoj antipol: barbarizem, divjaštvo, neobrzdano nasilje. Torej vse tisto kar je nasprotno tej ideji in kar predstavlja zaostanek v stopnji razvitosti. Konceptualno preorientacijo Evrope je definiral sam "oče razsvetljenstva", *Voltaire*, ki je na podlagi ustvaritve nove "super sile", Zahoda, za njegovo nasprotje predlagal premestitev severnega barbarizma na vzhodni del celine (Wolff, 1994: 5). Ugotavljamo, da se je tovrstna delitev vršila na podlagi binarnih nasprotij, ki nas navajajo na mitično naravo obeh omenjenih konstruktov. Vendar je program razsvetljenstva temeljil ravno na nasprotni ideji: na odčaranju sveta z iztrebljanjem mitskih programov znotraj posameznih družb. Opiranje na logos in zavračanje vsega kar ni razumsko, pa je navodilo ravno k izgradnji novih mitov. Mit je prešel v razsvetljenstvo in obratno (Horkheimer in Adorno, 2002: 17-55). Iz tega lahko sklepamo, da je ravno na podlagi tega dejstva ideja o civilizirani in napredni zahodni Evropi mitične narave, ki se lahko ohranja samo do takrat dokler vzdržuje podobo nasprotnega

drugega. Potemtakem lahko trdimo, da se je ideja zahodne Evrope oblikovala na osnovi monističnega kulturnega sistema, ki izključuje vse, ki niso "mi" oziroma "naši". Ta koncept pa je vsekakor v nasprotju z idejo multikulturnosti, ki jo Zahod tako vehementno, v navezi z idejo strpnosti, poudarja za sebi lastno, s čimer pa zgolj olepšuje lastno podobo nasproti ostalim svetovnim predelom.

Razsvetljenska filozofska geografija je bila veda zelo svobodne narave, ki je velikokrat zgolj na podlagi mentalnih zemljevidov, brez preučevanj na samem mestu raziskovanja, proizvajala zaključke o vzhodnoevropskih deželah. Ob tem naj omenimo dejstvo, da je tudi Voltaire, kot snovalec razsvetljenske ideje in velik navdušenec nad ruskimi prostranstvi, avtoritativno opisal deželo, ki je v svojem življenju ni nikdar obiskal, saj je njegovo najdaljše popotovanje segalo zgolj do Berlina. O tovrstni mentalni izgradnji vzhodnega dela Evrope, kot ustaljeni praksi razsvetljenstva, priča tudi biografija naslednjega vplivnega filozofa iz tega obdobja, *Rousseauja*, ki se je v svojih zapiskih vneto loteval preučevanja karakteristik poljskega naroda, navkljub dejstvu, da ga pot ni nikoli zanesla dlje od Švicarskih Alp (Wolff, 1994: 7). Zapisi, ki niso osnovani na dejanskem empiričnem preverjanju podatkov, so postali ustaljena praksa naslednjih rodov popotnikov, politikov, akademikov in navsezadnje, danes prevladujočih množičnih medijev. Na tovrsten način se najlažje izvaja proces stereotipizacije drugega, saj mu je mogoče pripisati takšno oznako kot trenutno ustreza danim, družbenopolitično pogojenim domačim razmeram. Zahod si je, na podlagi razsvetljenske ideologije, postavil dominantno pozicijo, na podlagi katere je svoj položaj utrjeval skozi inferiorno podobo vzhodnega drugega. V navezi z našim predmetom preučevanja tako lahko ugotovimo, da je bila s tem postavljena tudi začetna točka za delovanje Zahodnega kolonialnega diskurza, ki je svojo začetno nagovorno pozicijo iz vzhodne Evrope prenesla tudi na vsa ostala svetovna področja.

3.1.2. SAIDOV KONCEPT ORIENTALIZMA

Eminenten literarni kritik, *Edward Said*, je v svojem delu *Orientalizem: Zahodnjaški pogledi na Orient (1978, slovenski prevod 1996)* obravnaval opisovanje in dojemanje Orienta s perspektive zahodnoevropskih piscev. Delo je postalo referenčna točka pri razvoju postkolonialnih študij in velja za bazično razmišljanje v okviru postkolonialnih teorij. Said je v Orientalizmu svojo pozornost namenil kritiki akademskega preučevanja Orienta, Orientalistiki, kjer se je posluževal predhodnih odkritij socialistično usmerjenega avtorja *Anwarja Abdela Maleka*, ki je orientaliste obtožil evropocentrizma. Na Saidova razmišljanja pa so posebej vplivali izsledki postmodernističnih teoretikov: *Jean-Francois Lyotarda, Jacquesa Derride in Michela Foucaulta*. Od slednjega je Said prevzel uporabo metode genealogije in pojmovno opredelitev diskurza, katerega delovanje je preučeval na primeru Orienta.[6] Said je tako na podlagi Foucaltovih dognanj v zvezi z dejstvom, da akademske discipline ne proizvajajo zgolj vednosti, pač pa tudi generirajo politično moč, ki se prenaša preko natančno določenih diskurzivnih praks, postavil tezo, da je Zahod s pomočjo orientalizma izvajal in opravičeval lastne kolonialne podvige na področju Orienta. Ob tem naj omenimo, da je avtor med orientalske dežele štel področje Bližnjega vzhoda in severne Afrike, kjer je Evropa vzpostavila svoje najstarejše in najbogatejše kolonije. Saidov uvid v orientalistiko je tako potekal v tesni navezi s kolonialnimi osvajanji Francije in na tem področju opaznejše imperialne velesile Velike Britanije, ki sta bili glavni kolonialni protagonistki od začetka 19. stoletja, pa tja do konca druge svetovne vojne, ko so vodilni položaj znotraj kolonialne tekme prevzele Združene države Amerike (Said, 1996: 15). Danes lahko ugotavljamo, da želi sedanja "super sila" na kakršenkoli način ohraniti svoj vpliv nad državami Bližnjega vzhoda, ki pa ga zaradi vse pogostejših upiranj domačega prebivalstva, kar lahko vidimo na primeru Iraka, Irana, Afganistana in ostalih držav, vse težje ohranja. Omenjene kolonialne sile so ob zasedbi osvojenih dežel za njihovo lažje obvladovanje vzpostavile hierarhično razmerje med superiornim Zahodnim hegemonom in od njega odvisnim Orientom. Na podlagi tega dejstva je Said podal trditev, da je Orient pravzaprav

[6] http://www.newcriterion.com/archive/17/jan99/said.htm (28. 3. 2004).

evropski konstrukt in se v njenih očeh kaže kot področje romantike, eksotičnih bitij, nepozabnih spominov in erotičnih poželenj (Said, 1996: 25). Evropa je na podlagi binarnih pozicij opredelila Orient za sebi nasprotno podobo, ki se vedno predstavlja v vlogi nasprotnega "drugega". Evropski in pozneje ameriški kolonizator opazujeta Orient iz varne distance, kot zunanja opazovalca, in oblikujeta podobo Orientalca, ki nima nikakršne možnosti sodelovanja pri določitvi lastne podobe. Zahod tako ustvari sebi nasprotno podobo Orientalcev, ki so znani po svojem lenobnem življenju, eksotičnosti, predvsem pa nezmožnosti glede odločanja o lastni prihodnosti. Ugotovimo lahko, da so usodo Orientalcev v svoje roke vzeli Zahodni kolonizatorji, ki so se na podlagi lastne samoopredelitve označili za racionalne, razmišljajoče in civilizacijsko naprednejše osebke, ki tako odgovarjajo za "pravilen" življenjski potek tistih, ki po njihovem mnenju tega niso zmožni. Na podlagi delovanja zunanje politike Združenih držav Amerike, pa tudi poročil, ki jih pripravlja Organizacija Združenih narodov v zvezi s področjem Bližnjega vzhoda, lahko vidimo kako zakoreninjena je tovrstna praksa delovanja.

Edward Said je trdil, da se je tovrstno razmerje moči lahko ohranjalo s pomočjo delovanja orientalizma. Po njegovem mnenju se le-ta kaže v treh podobah: kot akademska tradicija, ki vključuje vse zapise in raziskave s področja Orienta, kot način mišljenja, ki ga ima Zahod v zvezi s področjem, ki temelji na temeljni distinkciji med Orientom in Okcidentom ter najpomembnejše, kot diskurzivna praksa, ki znotraj svojega delovanja vključuje tudi prvi dve obliki ter predstavlja celoten spekter pravil in postopkov, ki regulirajo vse kar naj bi se mislilo, pisalo ali predstavljalo v zvezi z Orientom (Said, 1996: 12-14). Orientalizem se tako na podlagi kulturne različnosti obravnava kot kolonialni diskurz, ki ga sprva preko popotniških zapisov, pozneje preko akademskih zaznamb in danes preko prevladujočih množičnih medijev ter posebej izstopajočega filmskega žanra, Zahod uporablja za reprodukcijo nasprotne, kontrastne podobe in ohranjanje lastnega superiornega položaja. Vsiljena podoba nasprotnega drugega, ki po interpretaciji določevalca zaradi lastne nezmožnosti ne sodeluje pri sooblikovanju lastne podobe, je osnovana na stereotipnih označbah, ki so se prenašale preko diskurzivne prakse. Tako lahko govorimo o mitološki naravi orientalizma, sloneči na glavni stereotipni označbi, ki pa za svoje učinkovito

delovanje potrebuje podporo številnih, ponavljajočih se stereotipov (Bhabha, 1994: 77). Mitska predstava, ki se je prenašala s pomočjo akademske tradicije, se je v Zahodni zavesti vzpostavila za temeljno resnico o Orientu. Kako nevarna so tovrstna poenostavljanja in izgradnje namišljenih podob, pa lahko v sodobnem svetu vidimo na podlagi analize dogodkov, povezanih s terorističnimi napadi enajstega septembra (2001), ko so Združene države Amerike in nekatere evropske države, začele z gonjo proti državam Bližnjega vzhoda in jih opredelile za "glavne gojitelje terorističnega zla". Podobno diskurzivno prakso najdemo tudi v primeru palestinsko-izraelskih sporov, ki so v sredstvih javnega obveščanja velikokrat predstavljeni kot samomorilsko, nenadzorovano in neiztrebljivo nasilje Palestincev na eni strani, medtem ko so izraelski poboji in aktualna izgradnja zidu predstavljeni kot obrambno dejanje, če ne celo kot pravica po svobodi in miru. Na tem mestu ostaja, znotraj omenjene diskurzivne prakse, aktualen še en vidik na katerega je opozoril tudi sam Said (1996: 283), ki sloni na religiozni distinkciji med islamom na eni ter krščanstvom in judovstvom na drugi strani. Na podlagi delovanja orientalizma tako krščanski, Zahodni svet na latenten način ohranja strah pred "muslimanskim bavbavom".

Spoznanje o kulturni, rasni in zgodovinski različnosti je osnovno vedenje na katerem temelji orientalizem, skozi katerega se je oblikoval temeljni aparat moči, ki ga je Zahod potreboval za osvajanje kolonialnih dežel. Said nas preko orientalizma navaja tudi na dejstvo, da je bil sam koncept Zahoda skonstruiran preko tovrstne diskurzivne prakse, kar pa bi glede na predhodno ponujeno konstrukcijo geopolitičnih razmerij moči težko trdili. Verjetno bi bila na tem mestu bolj utemeljena trditev, da Zahod za lastno uspešno reprodukcijo pozicije svetovnega hegemona, neprestano potrebuje ambivalentno nasprotje, ki ga vneto išče in postavlja znotraj svojih geografskih okvirov, obenem pa tudi na ostalih svetovnih področjih, ki civilizacijsko in ekonomsko predstavljajo dežele drugega in tretjega sveta. Orientalizem se v tovrstnih okvirih ne more obravnavati kot univerzalen vzorec za vsakršno kolonialno diskurzivno prakso Zahoda, saj bi s tem zanemarili vse specifične situacije in posebnosti značilne za ostale svetovne predele. S tem pa bi tudi zreducirali Zahodno delovanje na zgolj eno samo prakso in onemogočili uvid v veliko kompleksnejšo pozicijo. Tako si bomo v nadaljevanju najprej ogledali glavne kritike, ki jih je doživel

Saidov Orientalizem, kar nam bo tudi v pomoč pri nadaljnji obravnavi diskurzivne prakse Balkana ter njegovi morebitni povezanosti oziroma različnosti od kolonialnega diskurza.

3.1.3. KRITIKE ORIENTALIZMA

Saidov Orientalizem je od svojega izida pa do danes dobil številne pohvalne kritike, pa tudi pripombe na račun dejstva, da tovrstne kolonialne diskurzivne prakse ni mogoče aplicirati na vsa svetovna področja. Saidova kritika orientalističnih študij je najprej doživela povratni udarec ravno s strani orientalističnih akademikov, med katere sodi *Bernard Lewis*, ki je trdil, da je hotel Said v svojem delu pokazati na hudobno naravo Zahoda ter prikazati orientalizem kot zaroto (Said, 1996: 424). Orientalisti so mu na splošno očitali površinskost pri obravnavi študij Bližnjega vzhoda, ter da je za potrditev orientalistične diskurzivne prakse zbral zgolj tiste dokaze, ki jih je potreboval za potrditev svoje hipoteze. V svojo obrambo orientalisti navajajo dejstvo, da je Said zanemaril nemško tradicijo in filozofijo s področja Orienta ter mu s tem očitajo, da na podlagi nemškega primera ni mogel potrditi Foucaltove teorije, da se vednost generira v moč.[7] Vendar je ob tem potrebno opozoriti na pavšalno interpretiranje Saida, saj je avtor v uvodu Orientalizma utemeljil svoje osredotočenje na francosko-angleško kolonialno zapuščino in poudaril, da ob tem ne gre zanemariti vpliva drugih držav, med katere je uvrstil tudi Nemčijo, kar pa je iz kvantitativnih razlogov nemogoče opraviti znotraj ene same študije (Said, 1996: 31). Posamezni kritiki, med katere sodita *Aijaz Ahmad in Keith Windschuttle*, avtorju očitajo poenostavljeno razlago konstrukcije Orienta, preko katere naj bi svojo identifikacijo izoblikovala tudi sama Evropa. Po njunem mnenju naj bi Evropa svojo identifikacijo izgradila na podlagi izkušenj iz lastne preteklosti in ne na podlagi geografskih primerjav.[8] Tovrstno argumentacijo lahko obravnavamo za deloma pravilno. Prav gotovo si je Evropa skozi lastno zgodovino, na podlagi delovanja različnih družbenih gibanj in njihovih filozofij, izgradila temeljno podobo, ki je tipična zgolj zanjo. Ob enem pa nam teoretične raziskave, kot nam jo je v predhodnem poglavju ponudil Larry Wolff, pričajo o tem, da je Evropa za lasten obstoj potrebovala konstrukt nasprotnega drugega.

[7] http://www.newcriterion.com/archive/17/jan99/said.htm (28. 3. 2004).
[8] http://www.geneseo.edu/~bicket/panop/author_S.htm (28. 3. 2004).

Zato se nam, na podlagi tega dejstva, zdi bolj smiselna kritika orientalizma na točki kjer se mu očita enostransko, Zahodno konstruiranje Orienta. Ob tem pa se pozablja, da imajo po vsej verjetnosti tudi Orientalci izoblikovano lastno mnenje o Zahodu. Za naše nadaljnje preučevanje v okviru diskurzivne prakse Balkana, se za pomembno izkaže tudi dojemanje in morebitno reproduciranje preučevanega diskurza med samimi domačini. Predvidevamo, da se takšen diskurz velikokrat uporablja tudi znotraj same družbe na katero ga Zahod aplicira in sicer na podlagi delovanja posameznih političnih elit ali družbenih skupin, ki želijo na tak način diskreditirati svoje tekmece.

Saidovo delo je bilo obenem tudi iztočnica za vse nadaljnje poskuse razvijanja teorij diskurza, kot ga Zahod uporablja v navezi z "drugimi". *Maria Todorova* je skozi kritiko Saidovega koncepta orientalizma razvijala tezo o balkanizmu kot diskurzu, ki nastane neodvisno od orientalističnih vplivov in se ga uporablja v zvezi z opisovanjem področja Balkana. V nadaljevanju si bomo podrobneje ogledali razlike omenjenih diskurzov, saj so le-te ključnega pomena za razumevanje Zahodnega dojemanja Balkanskega polotoka. Said je označil orientalizem za diskurz kolonializma in imperializma, ki ga Zahod vpelje pri svojem gospodarjenju nad Orientom in temelji na moči in podrejenosti (Said, 1996). Todorova nasprotuje tovrstni aplikaciji na diskurz balkanizma. Po njenem mnenju balkanizem ni zgolj strukturna različica orientalizma, še več, razvil se je neodvisno in v določenih pogledih celo kot nasprotje orientalizma, predvsem pa v primerjavi z njim vsebuje drugačne oblike reprezentativnosti. Prvo nasprotje z orientalizmom se pokaže že pri geopolitični oddaljenosti Balkana od področja Bližnjega vzhoda. Poleg tega je Balkan v primerjavi z Orientom področje znotraj katerega krščanstvo nasprotuje islamu, medtem ko slednji velja za prevladujočo religiozno skupino Orienta (Todorova, 1994: 462). Na tej točki se moramo strinjati s Todorovo, saj je kulturna ter družbenopolitična tradicija Balkana drugačna od tiste na Bližnjem vzhodu, poleg tega pa je religiozna raznolikost tudi ena izmed pomembnih ločnic pri določevanju med "nami" in "njimi". To je posebej aktualno pri (samo)dojemanju posameznih področij Balkana in njihovega aktualnega umeščanja znotraj srednjeevropske družbe, oziroma usodne zasidranosti znotraj meja polotoka.

Razlikovanje med balkanizmom in orientalizmom poteka tudi na temeljni točki oblikovanja tovrstnih diskurzivnih praks kot procesu olajšane legitimacije in "pravičnosti" kolonialnega osvajanja. Balkanizma ne moremo obravnavati v duhu kolonialne preteklosti kot je le-ta značilna za področje Orienta, saj so evropske države (predvsem Velika Britanija in Francija) osvajale Orient v želji po "evropski" fizični dominaciji na tem področju. Znotraj Balkana o tovrstni kolonizaciji ne moremo govoriti, saj področje ni bilo nikoli kolonizirano na način, kot se je to zgodilo na področju Orienta, kar je posledica petstoletne vladavine Otomanskega imperija, ki je tovrstni proces vztrajno preprečeval. Distinkcija med področjema poteka tudi na podlagi dejstva, da ima Balkan, v primerjavi z neoprijemljivo, romantično ter eksotično naravo Orienta, določljivo zemljepisno podobo. Navkljub polemikam katere države oblikujejo polotok, lahko njegovo lego širše opredelimo ter trdimo, da le-ta zagotovo sodi v okvir evropske celine. Glede na dejstvo, da je Orient skozi orientalizem predstavljen predvsem kot kraljestvo pravljic, legend in čudes brez prave zgodovinske osnove, pa je Balkan prostor, po besedah George Elliot, ki vsebuje preveliko dozo zgodovine. Področje Balkana se ponaša s tisočletno zapuščino Bizanca ter petstoletno otomansko nadvlado, ki je, glede na mnenje Todorove, tista, ki je bistveno prispevala k oblikovanju negativnih označb Balkana v zahodnjaških očeh (Todorova, 2001: 38). Naše prepričanje se na tem mestu nekoliko razlikuje od mnenja eminentne profesorice zgodovine. Menimo, da so stereotipne podobe Balkana daljnosežnejše od prevlade otomanskega vpliva na področju polotoka. Sklepamo lahko, da se je že s samo razdelitvijo Rimskega cesarstva na njegov vzvišeni Zahodni del in inferiornejši Bizanc, na podlagi hierarhičnih razmerij moči, oblikovala stereotipna podoba obeh predelov. Mnenje Todorove bi lahko navezali na modernejše pojmovanje balkanizma, kot ga poznamo danes, obenem pa smo prepričani, da je tovrsten diskurz že stoletja prevladujoča praksa, ki se je izoblikovala na podlagi ustaljenih geopolitičnih in ekonomskih razmerij znotraj Evrope.

V zvezi s potekom delovanja kolonialne prakse na tako imenovane kratke razdalje, ki vključuje južnoevropske države, je po mnenju *Bojana Baskarja* Said spregledal tovrsten drugi pol kolonializma (Baskar, 2001: 67). Ta pol kolonializma se izvršuje kot nasprotje prvega pola in deluje na podlagi

istovetenja drugega s seboj. S tem kolonizator zanika različnost, drugačnost koloniziranca. Njegova težnja je vzpostavitev skupnega etničnega izvora med kolonizatorjem in kolonizirancem, kar tako kot v prvem, očitnejšem pomenu kolonizacije, predstavlja težnjo po premoči določene kulturne, politične in ekonomske nadvlade. Pri tem naj omenimo, da se tovrstna praksa še vedno odvija in očitno kaže na primeru priseljencev na področje evropskih držav, ki morajo večkrat pozabiti na lastno poreklo in se asimilirati ter čimbolj zliti s tujim okoljem.

3.2. BALKANIZEM

V skladu z izhodiščno hipotezo pričujočega diplomskega dela, da se Balkan v očeh Zahoda pojavlja kot večno kaotično območje, ki na podlagi svojih nebrzdanih strasti ne dosega Zahodne civiliziranosti, se v vlogi glavne diskurzivne prakse za prenos tovrstnih mnenj pojavlja *balkanizem*, ki tako med zunanjimi opazovalci kot tudi med domačini, na pejorativen način vzdržuje ustaljeno podobo Balkana. Tako *Svetlana Slapšak* v predgovoru knjige *Imaginarij Balkana* poda definicijo balkanizma kot jezikoslovnega termina, ki označuje svojevrsten jezikovni fenomen Balkana (Slapšak, 2001: 8). Balkanizem tako pod svoje okrilje zajame govorico, ki se pojavlja v zvezi z opisovanjem področja jugovzhodne Evrope ter deluje kot diskurz o Balkanu, ki projicira predvsem njegove temne plati. Balkanizem je diskurz stigmatizacije. Stigme, ki se posplošujejo in generalizirajo na celotno področje Balkana, lahko upravičeno označimo za stereotipe. Regija se tako že stoletja spopada z (re)produkcijo stereotipov, kot na primer o starodavnih etničnih sovraštvih, Balkanu kot sodu smodnika, o balkanski družbi, ki je ostala na stopnji "plemenskosti", večnih in krvavih vojnah ter podobno. Prav zadnja označba Balkana, kot področja večnih vojn, se je z jugoslovanskimi spopadi v devetdesetih letih prejšnjega stoletja izkazala kot dober primer generalizacije in prenosa stereotipa na celotno območje, ne glede na dejstvo, da je vojna potekala zgolj na posameznem predelu polotoka.

V središču balkanističnega diskurza je Balkan. Avtorji se pri njegovi neselektivni uporabi poslužujejo načina poenostavitve in obravnave teritorija kot celote,

posamične specifike so ob tovrstni obravnavi vedno postavljene na stranski tir, oziroma se izkažejo za nerelevantne. Na tovrsten način se zgodovinsko in kulturno različnost polotoka poenostavlja in postavlja na skupni imenovalec. Na podlagi povedanega se preko Zahodnih medijev postavlja globoko zasidrana identiteta deželi, ki jo po krivici postavljamo v edninsko obliko, saj Balkan ni en sam, pač pa gre za kompleksno prizorišče, kjer se specifičnosti med kulturami, narodi, mentalitetami, religijami in tako dalje dopolnjujejo s podobnostmi med njimi (Velikonja: 2002, 143). Tako se je balkanizem, kot svojevrsten diskurz področja jugovzhodne Evrope, uveljavil med pisci novinarskih in kvazinovinarskih literarnih oblik, ki so dogodke v zvezi z Balkanom zapisovali predvsem v času kriznih situacij, kot so bile osamosvajanje izpod turškega jarma, posledično napeta dogajanja, ki so privedla do agresivnejšega delovanja nacionalističnih gibanj, dogodki povezani s povodom za prvo svetovno vojno in ponovna obuditev nemirov v zvezi z razpadom nekdanje Jugoslavije. Tudi potopisni žanr je bil, ravno na podlagi "burnih dogodkov", zainteresiran za opis stanja na polotoku, zato ne moremo biti presenečeni, da se je prvo generaliziranje tovrstnega diskurza zgodilo ravno znotraj potopisnega doživetja. *Robert Kaplan* je v delu *"Balkan Ghosts: A Journey through History" (1993),* na podlagi popotniške izkušnje, nazorno uporabljal omenjeni diskurz za predstavitev terminov Balkan, Balkanec in balkanski kot slabšalnih in negativnih ter s tem določil, da so nekatere lastnosti in situacije tipične zgolj za polotok in njegove prebivalce. Razširjenost balkanizma je vezana tudi na področje politične esejistike, med katere sodijo spomini Zahodnih diplomatov, kot sta na primer *Richard Holbrooke in David Owen* ter kvaziakademske publicistike, na kar je prav gotovo vplivalo tudi samo dejstvo, da na področje Balkana ni vezana prepoznavnejša akademska tradicija. Strokovna literatura vezana na to področje se je večinoma objavljala zgolj za časa nemirov in kriz znotraj tega predela Evrope, kar nazorno kažejo tudi številni poskusi zapisov jugoslovanskih vojn iz devetdesetih let prejšnjega stoletja, med katere sodi tudi delo *Tima Judaha "The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia" (1997).*

Alexander Kiossev meni, da je retorična tehnika balkanizma vedno dvojna, kar pomeni, da se ob njegovi uporabi izvršujeta dve vrsti izjav: v prvi vrsti gre za podrobno opisovanje zgodovinskih in sodobnih dejstev, ki jih tovrstni diskurz ne

more zanikati. Znotraj balkanizma se tako srečujemo s sledečimi oznakami, ki jih balkanizem goji v povezavi z Balkanom: krvave balkanske vojne, politične intrige, iracionalnost, nacionalne histerije, državni kaosi, revščina in ekonomsko ter intelektualno nazadnjaštvo. Vzporedno se znotraj balkanizma vršijo izjave, ki se nanašajo na asimetrično starodavno igro moči med izoblikovanjem vzhodnih in zahodnih identitet. Zahod preko diskurza balkanizma tako vrši in reproducira arhaične znake posmeha, sramote in gnusnosti do "kvazidrugega" vzhodnjaka, ki zahodnjaku ravno skozi tovrstne stereotipe ponuja popolno superiorno podobo (Kiossev, 2002: 179-180). Omenjeno delovanje diskurzivne prakse Balkana je ponovno najbolj nazorno prikazano znotraj časopisnih člankov v zvezi z vojno situacijo na področju nekdanje jugoslovanske federacije. Tako je bilo v intervjuju z nekim ameriškim profesorjem zgodovine podano njegovo mnenje v zvezi z jugoslovanskim konfliktom, kjer je vztrajno ponavljal, da so spori posledica starodavnih etničnih sovraštev, ki so se razplamtela na osnovi revščine in za Zahod nepojmljivih življenjskih razmer.[9] Na podlagi omenjenega primera je lepo prikazano dvojno delovanje balkanizma, ki obenem kaže na aktualnost postavljenih hipotez. Naši hipotezi tako zaobjemata ravno to dvojnost: pojmovanje Balkana v okvirih večne kaotičnosti, ki ima svojo podporo ravno v pojmovanju vojn kot večnih, starodavnih, bolj nasilnih in podobno, medtem ko je v tovrstno pojmovanje vpeto tudi samo prepričanje o civilizacijskem "zaostanku" za razvitim Zahodom, ki edini lahko ohranja stabilno situacijo na razplamtelem območju. Vendar pa je poleg postavljenih tez potrebno opozoriti tudi na delovanje balkanizma znotraj samega Balkana. Balkanci z uporabo negativnih stereotipnih označb vzpostavljajo hierarhična razmerja med sabo in sosednjimi narodi, ki se nahajajo južno od njih (Bakić-Hayden, 1995: 925). Ob tem lahko ugotovimo, da želijo na ta način sami označevalci zbežati pred podobo balkanskosti. Želja po biti evropski, kar se po našem mnenju nanaša predvsem na področje zahodne Evrope ter vključenosti v Evropsko unijo, navaja same Balkance k zatajevanju lastnega porekla in s tem k dodatnemu utrjevanju negativne podobe polotoka. Ob tem je potrebno povedati, da znotraj tovrstnega fenomena ostaja prisotna tudi negativna samopodoba, ki jo domačini izražajo v obliki avtostereotipizacije in se največkrat odraža v okvirih pojmovanja iracionalnih in čustvenih odzivov na

[9] http://web.odu.edu/ao/instadv/quest/FocusOnBalkans.html (15. 2. 2004).

vsakdanja doživetja ter v odnosu do dela, v zvezi s čimer pravijo: "Balkanci smo!" Temu dejstvu navkljub, pa je potrebno dodati, da sami domačini lastne pomanjkljivosti kompenzirajo s pomočjo nasprotnih podob, ki se vežejo na gostoljubnost, darežljivost, toplino, skratka simpatično naravo, kot posledico iracionalne nepreračunljivosti. Tovrstna podoba je svoje mesto našla tudi na Zahodu, ki pa jo v okvirih delovanja balkanizma manj pogosto uporablja kot njeno negativno različico. Menimo, da je v današnjem času ta podoba posledica dekadentnih oblik, ki se na Zahodu pojavljajo kot posledica hitrega, produkcijskokapitalističnega tempa življenja, kjer je skupnost nadomestil individualizem, socialno skrb starejših občanov pa prepustil štirim zidovom brezdušnih domov. Na podlagi tega dejstva postaja Balkan nostalgično zavetje, kjer skupnost poskrbi za svoje člane in ima čas za večurne pogovore ob omamni kavi. S tem ohranja v očeh Zahoda romantično podobo Balkancev kot krepostnih in lepih ljudi, ki ostajajo v svoji naravi nepokvarjeni. Tako lahko naredimo vzporednico med Byronovo podobo balkanskih, neustrašnih in ponosnih gorjanov s še danes ustaljeno podobo, ki pa bo, po našem mnenju, zaradi vse večje želje Balkana po prevzemanju zahodnoevropskih stilov življenja, izgubila na vrednosti, obenem pa ohranila tisto prevladujočo negativno podobo področja, ki jo Zahod potrebuje za lastno samopotrditev.

Na podlagi povedanega lahko ugotovimo, da je balkanizem, tako kot orientalizem, grajen na konceptu binarnosti, kot na primer zahodna racionalnost, civilizacija, center nasproti balkanski iracionalnosti, barbarizmu, periferiji ter hierarhičnosti, ki se kaže na podlagi uvajanja razmerja med Zahodnim določevalcem, ki odreja podrejeno pozicijo Balkana. S pomočjo opisane diskurzivne prakse postane polotok področje negativnih karakteristik, ob tem pa ne ostane nepomembno dejstvo, da s pomočjo stereotipnih predstav avtorji prikrivajo lastno neznanje o opisovanem področju, obenem pa poenostavljajo pogled na kompleksno kulturnozgodovinsko situacijo Balkana. Kompleksnost tovrstne diskurzivne prakse je še bolj razvidna, če vemo, da za njegovo reprodukcijo skrbijo tudi sami prebivalci polotoka, ki s pomočjo samostigmatizacije potrjujejo pravilnost tovrstne obravnave, obenem pa pristajajo na oblikovanje lastne negativne identitete. V nadaljevanju si bomo ogledali temeljne značilnosti preučevanega diskurza in na podlagi njegove

zgradbe poskušali ugotoviti kako se odvija njegovo izvrševanje v vsakdanji praksi.

3.2.1. MARIA TODOROVA IN BALKANIZEM

Maria Todorova, v svojem delu *Imaginarij Balkana (2001),* proučuje karakteristike balkanizma, kot tipičnega diskurza povezanega z obravnavo Balkanskega polotoka in raziskuje njegove razvojne poti ter praktično uporabo. Predhodno smo si, na podlagi avtoričine argumentacije skozi kritiko Saidovega Orientalizma, že ogledali odstopanja balkanizma od orientalizma in ugotovili, da moramo diskurz Balkana obravnavati znotraj drugačnih, predvsem zgodovinskopolitičnih in religiozno pogojenih okvirov.

Todorova predstavlja stoletja dolgo vladavino Otomanskega cesarstva in zapuščino, ki jo je ta mogočen imperij pustil na področju Balkana, za ključni dejavnik pri oblikovanju stereotipov vezanih na področje jugovzhodne Evrope. Po njenem mnenju so ravno tovrstne podobe vplivale na nastanek diskurza o Balkanu, ki je prišel v rabo na prelomu iz 19. v 20. stoletje. Razširjenost diskurza je povezana z aktualnimi političnimi dogodki, ki so se takrat odvijali na polotoku, kar je eksplicitno vezano na odtujitev od Otomanske vladavine in vzpostavitev novih nacionalnih držav. Burni dogodki, ki so obkrožali Balkanske vojne v letih 1912 in 1913 ter sarajevski atentat na avstrijskega prestolonaslednika leta 1914, so prispevali k ustaljeni rabi balkanizma tako znotraj novinarskega kot tudi kvaziakademskega žanra. Avtorica obenem opozarja na dejstvo, da je Balkan ravno v tem času izgubil svojo izvorno identiteto s tem, ko se je želel otresti svoje zgodovinske tradicije in začel s procesi "evropeizacije", "zahodnjačenja" ter modernizacije (Todorova, 2001: 38-39). Tako nam navedena dejstva dajejo misliti, da je balkanizem pravzaprav začel pospešeno in odkrito delovati šele takrat, ko je polotok začel prevzemati zahodnoevropske vzorce izgradnje nacionalne države in se v svoji biti želel čimbolj približati vzorcem Zahodne civilizacije.

Geografsko gledano Balkan vsekakor sodi na evropsko celino, vendar pa glede na vse ostale dejavnike, kot so politični, religiozni, kulturni, ekonomski, družbeni

in drugi, njegova pozicija ne sodi med popolnoma evropske. Glede na predhodno razložena konstrukta Vzhoda in Orienta, naj omenimo, da je tudi Balkan v odnosu do Zahodne pozicije moči definiran za "drugega". Vendar pa se zaradi njegove vmesne pozicije med Vzhodom in Zahodom obravnava nekoliko drugače kot njegova predhodnika. V zvezi s polotokom se je na podlagi tega dejstva tako v popularnih besedilih, kot tudi znotraj akademskih predstav, uveljavila figurativna predstava mostu: kot povezovalne in razdvajajoče prelomnice med Vzhodom in Zahodom ter različnimi civilizacijskimi kompleksi (Ballinger, 1999: 73). Balkan kot vmesno področje med svetovi, zgodovinami in kontinenti tako svoj diskurz uveljavlja na enakosti in na različnosti. Na podlagi enakosti lahko zahteva svojo reprezentativno stvarnost, medtem ko ga ravno različnost potiska v podrejeni položaj. Figurativno se je povezava z mostom prenesla tudi na ostala področja, kot na primer most med stopnjami rasti. Na podlagi še ne popolne razvitosti, v smislu razvitega Zahoda, ostaja Balkan: polrazvit, polkolonialen, polcilviliziran in polorientalski. Glede na povedano lahko sklepamo, da Orient predstavlja nasprotje Zahoda, se pravi, da je v primerjavi z Zahodom nerazvit, neciviliziran, orientalen in koloniziran. Orient se postavlja skozi diskurz orientalizma za vsiljeno, ambivalentno nasprotje Zahodu. Zahod obravnava Orient s pozicije: "mi" nasproti "oni". Pozicija balkanizma kot diskurza, se v očeh zahodnjakov postavlja nekoliko drugače, v smislu biti nekje vmes, med Zahodom in Orientom. Todorova govori o diskurzu vsiljene dvoumnosti (nejasnosti). Nagovorna pozicija Zahoda se pri tem spremeni v: "mi" nasproti "nepopolni jaz" (Todorova, 2001: 43-45). Balkanizem pa se tako vzpostavi kot diskurz med okcidentalizmom in orientalizmom.

Z razmišljanjem Todorove se strinjamo predvsem na tistem mestu, kjer zagovarja ohranjanje avtohtone identitete področja Balkana, saj smo prepričani, da lahko zgolj kulturna raznolikost bogati in prinaša določene presežke na vseh področjih življenjskega ustvarjanja. Z avtorico se ne bi mogli strinjati na mestu, kjer pravi, da je otomanska zapuščina tisti ključni dejavnik, ki naj bi vplival na oblikovanje Zahodnih stereotipov v zvezi s področjem Balkana. Vsekakor je to eden izmed dejavnikov, ki so pripomogli k okrepitvi balkanizma, vendar smo ob tem prepričani, da je tovrsten diskurz starejšega datuma, saj obstaja zapis Pseudo-Caesariusa iz šestega stoletja, ki je že poln etničnih obtožb v zvezi s

področjem Balkana (Bracewell in Drace-Francis, 1999: 48). Poleg navedenega bi lahko izvedli tudi svojevrstno špekulacijo in si zamislili, da Otomansko cesarstvo ni bilo prisotno na Balkanskem polotoku. Ob tem bi se navezali na razsvetljensko delitev Evrope na zahodni in vzhodni del, kjer bi Balkan predstavljal nekakšen zahod vzhodne polovice. Njegova pozicija bi bila ponovno vmesna: področje, ki združuje obe polovici, sam pa nikoli ne ve kam sodi. Če predpostavljamo, da balkanizem vključuje tudi diskurzivno prakso Zahoda nad Vzhodom, je Balkan področje, ki bi stigmatizacijo doživel že zgolj na podlagi lastne geografske pozicije. Na podlagi analiziranega lahko ugotovimo, da se preko preučevanih diskurzov vrši nekakšna zahodnjaška oblika sociocentrizma, ki lastno pozicijo moči gradi na predpostavki o inferiornosti vseh "drugih" ali "na pol drugih". "Na pol drugi" sicer so del Evrope, vendar jih Zahod ne obravnava za enakovredne partnerje. *Tonči Kuzmanić* meni, da se tovrstno razlikovanje vrši po kulturniškem ključu, ki poteka predvsem na podlagi rasnega razlikovanja med "nami" in "njimi". Končna posledica tega pa je predvsem dejstvo, da je Zahodna politična premoč postavljena na piedestal, ki zavrača vsakršno možnost za politično enakost (Kuzmanić, 1996: 257-259). Menimo, da med bistvene kriterije razlikovanja sodi tudi ekonomska komponenta, ki se vrši na predpostavki razvitosti posamičnega območja. Na podlagi zgodovinskih delitev evropskih področij, med katere sodi tudi ločnica med razvitim jugom, ki so ga konstruirale italijanske srednjeveške državice in posledično nerazvitim severom, bi lahko dejali, da je tudi v tistih časih veljala svojevrstna dihotomija med omikanimi južnjaki in barbarskimi severnjaki.

3.2.2. BALKANSKO LEGLO ORIENTALIZMOV

Po mnenju *Milice Bakić-Hayden* je balkanizem neodvisno od orientalizma razvil lastno retorično paradigmo, glede na lastno specifično geopolitično, religiozno in kulturno pozicijo. Diskurz balkanizma obravnava kot variacijo orientalizma, kar pomeni, da različne oblike govorice: balkanstva in vzhodnjaštva postanejo sorodne (Bakić-Hayden, 1995: 919). Balkan, kot področje Evrope, je bil pod Otomansko in tako tudi pod orientalsko oblastjo, kar ga razločuje od ostalih evropskih predelov.

Bakićeva predpostavlja, da evropska simbolična geografija temelji na hierarhičnem razmerju, ki ga znotraj evropskega sveta zasedajo posamezne religije. Na osnovi tega dejstva se vzpostavi bazična delitev na vzhod in zahod Evrope, ki predstavlja dejanski razkorak med pravoslavno in katoliško različico krščanstva. Tovrstna razdelitev je podkrepljena z razcepljenostjo Zahoda na dominantno pozicijo protestantizma v primerjavi s tradicijo katolicizma. Področje Vzhoda je razdeljeno na vzvišeno pozicijo katolicizma nad pravoslavno ločnico krščanstva, na jugovzhodu Evrope pa se kaže vzvišenost krščanstva kot celote nad "vsiljenim" islamom (Bakić-Hayden in Hayden, 1992: 4). Predpostavka Bakić-Haydenove ideje o religiozni ločnici med vzpostavljenima entitetama, je še posebej zanimiva, saj je bila pri ostalih avtorjih zanemarjena oziroma ni imela omembe vredne vloge. Na podlagi tovrstnih predpostavk lahko ugotovimo, da je krščanstvo dominantna religija Evrope. Vendar moramo religiozno obarvano situacijo kljub vsemu nekoliko podrobneje definirati: protestantske vrednote so tiste, ki dominirajo in določajo "prave" norme in vrednote evropskega sveta. Njen antipol je islam, ki se mu pripisuje status tujca zaradi česar se ga ne sme prepustiti v samo osrčje Evrope. Glede na splošno religiozno pripadnost posameznih evropskih držav lahko tako natančneje določimo hierarhično pozicijo posameznih področij: severozahodna tradicija dominira nad podrejenim predelom jugovzhoda celine.

Navedena razmerja moči med posameznimi predeli Evrope, na podlagi vladavine religij, natančneje krščanstva, nas ne morejo presenetiti, če se zavedamo samih korenin in potreb po oblikovanju Evrope kot kulturne in

politične entitete. Tovrstna tvorba se je oblikovala na podlagi ekskluzivistične ideje, ki naj bi vključevala tako, da izključuje. Celotna zgodovina Evrope temelji na zamisli o "čistem ozemlju in krvi". Takšna ideja pa ne more vključevati zunanjega sveta in zunanjih ljudstev, še več, vzpostaviti se mora sovraštvo do vsega zunanjega. Ključno vlogo je tako pri oblikovanju Evrope kot politične skupnosti igralo sovraštvo do zunanjega sovraga, to je muslimana, kar postane zgodovinska dediščina današnje Evrope. Z vdori Turkov se referenčna točka oblikovanja zavesti latinskih kristjanov o "našosti" močno okrepi. Sredi 15. stoletja pa se začne pojem Evropa uporabljati kot nosilec skupne, kolektivne in politične zavesti Zahoda. S turško okupacijo postane pomembno tudi področje Balkana, saj je kot "mejno" področje dveh celin, kultur in civilizacij odločilno za obrambo osrčja celine pred aziatskimi ljudstvi (Mastnak, 1998). Tovrstna razlaga nas navaja tudi na Saidovo predpostavko o orientalizmu kot diskurzu, ki je razločeval tudi na podlagi verske pripadnosti. Religija pri konstrukciji tovrstnega diskurza predstavlja pobudo za osnovanje strahu pred "muslimanskim drugim". S tem pa ni podano superiorno razmerje zgolj med Zahodom in Orientom, pač pa tudi dominacija krščanstva nad islamom.

Znotraj postavljenih razmerij med superiornejšim severozahodom in preostalimi predeli Evrope, se vzpostavi tendenca, da posamezna območja obravnavajo svoje jugovzhodne sosede za konzervativnejše in primitivnejše od sebe. Tovrstno označevanje se zasidra tudi med samimi balkanskimi narodi, ki na ta način prevzamejo zahodnjaško stigmo "temnega Balkana in balkancev". Ujetost v samostigmatizacijo se kaže že v samem načinu izražanja, ko se prebivalci Balkana odpravljajo v dežele, ki se nahajajo zahodno od njih in pravijo, da "gredo v Evropo" (Todorova, 2001: 82). Na podlagi procesov pridruževanja in vključevanja posameznih držav v Evropsko unijo, ostaja ta fraza aktualna in še bolj izraža željo po doseganju "evropskosti". Pri tem lahko tudi ugotovimo, da je sama identiteta Balkancev zgrajena na negativni samopodobi, kar pomeni, da se njihovo delovanje sklada s prepričanjem, ki ga je vzpostavil Zahodni vrednotni sistem.

Delovanje orientalističnega diskurza znotraj področja Balkana, je *Milica Bakić-Hayden* poimenovala za *legla orientalizmov*. Koncept deluje po principu: tista

država, ki je najvzhodnejša glede na lastne karakteristike tudi najbolj nasprotuje Zahodni civiliziranosti, vljudnosti, racionalnosti, omikanosti in podobnim oznakam (Bakić-Hayden, 1995: 923). Evidenten primer za predstavitev delovanja tega procesa so republike nekdanje Jugoslavije, znotraj katerih se je orientalistična retorika začela uporabljati s strani severozahodnih republik (Slovenije in Hrvaške), v razmerju do jugovzhodnejših sosed. Nekdanji "superiornejši" republiki sta, preko govorov svojih političnih veljakov, poudarjali lastno razvitost, omikanost, predvsem pa "evropskost", ki naj bi posledično izvirala iz habsburške zapuščine in ju razločevala od južnih, nekoč bratskih sosedov, ki iz balkanskega kotla ne morejo oditi, saj ne ustrezajo istim pogojem civiliziranosti. Severozahodni predel nekdanje Jugoslavije je potemtakem obdarjen z evropsko tradicijo omikanosti, medtem ko so predeli "okuženi" z otomanskimi vplivi, krivi za "bolezenska stanja" preostalih delov nekdanje države. Vzpostavilo se je razmerje religijske/kulturne esence. Položaj katoliških prebivalcev, zaznamovanih s habsburško dediščino, je več vreden kot položaj ostalih, religijsko in kulturno drugačnih predelov. Vendar pa se tovrstna pozicija replicira v vsakovrstnem odnosu posamičnega naroda do svojega soseda: Slovenca do Srba, Srba do Albanca, Hrvata do Muslimana in tako naprej. V medsebojni govorici, v povezavi s svojimi južnimi sosedi, posamezni narodi tako uporabljajo izrazoslovje kot so balkanska mentaliteta, primitivizem, balkanizacija in bizantinskost. Omenjena retorika je tista, ki jo je razvil "civilizirani" Zahod v razmerju do Vzhoda in ki se v končnem stadiju kulminira na področju Balkana. Mitologija na ta način zaključi svojo uspešno pot, ko jo prevzamejo in vanjo verjamejo sami prebivalci območja, ki si vsi po vrsti želijo zbežati iz Balkana.

Vendar pa je ob tem dejstvu potrebno omeniti, da tovrstno delovanje orientalizma ne deluje zgolj v razmerju posamične balkanske države do svoje sosede, pač pa tudi med posameznimi območji znotraj iste države. Ugotavljamo, da se orientalizem v svojem delovanju povezuje še z drugimi diskurzi, kot so nacionalizem, delitev na modernost in tradicijo, ruralno in urbano ter racionalno in iracionalno. Izrek: "Što južnije, to tužnije", tako ne velja samo na primeru kot je odnos Hrvaške do Srbije, pač pa tudi v odnosu Srbov do Kosova kot notranje pokrajine iste države. Urbani del Srbije obravnava ruralno

Kosovo kot neizobraženo in zaostalo, zaradi česar naj bi bila tudi bojevanja na tem področju silovitejša in primitivnejša kot drugod.[10]

Na podlagi tez, ki jih je postavila Bakić-Haydenova, lahko trdimo, da Balkan pravzaprav predstavlja nekakšen mikrokozmos Evrope. Je maketna postavitev širše evropske razdelitve, ki poteka na osi od severozahoda proti jugovzhodu, ravnotežje moči pa se oblikuje na podlagi religiozne predpostavke. Avtorica nas opozarja na dejstvo, da se diskurz balkanizma izvrši na samem kraju zločina, ko Balkanci prevzamejo negativno stigmo, vendar se je kljub vsemu želijo znebiti, zaradi česar lastno državo poskušajo izključiti iz okvira balkanskosti. Prav na primeru nekdanjih jugoslovanskih republik pa se poleg same religiozne komponente, ki naj bi vključevala in izključevala, kot relevanten dejavnik pojavi tudi ekonomska razvitost. Slovenija je v sklopu nekdanjih jugoslovanskih republik imela status ekonomsko najrazvitejše republike, zaradi česar se je že v takratnem obdobju, še očitneje pa po sami osamosvojitvi, uvrščala v skupnost evropskih in ne balkanskih držav. Na tej točki je zelo očitna razmejitev med "evropskostjo" in "balkanskostjo". Kljub temu da je Balkan del Evrope, pa se ravno na podlagi izjav, kot jo je na primer uporabljal zdajšnji slovenski predsednik republike Janez Drnovšek: "To je izbira med Evropo in Balkanom", polotok ne obravnava za evropskega. Vsaj ne v geopolitičnem smislu. Če bi sklepali po Bakić-Haydenovi analogiji, da je religiozni dejavnik tisti, ki ločuje, bi morali skupno zavezo skleniti Slovenija in Hrvaška, ki imata poleg katoliške tradicije tudi skupno zgodovinsko preteklost znotraj Habsburške monarhije. In vendar se v Sloveniji, omenjenim dejstvom navkljub, postavlja meje Balkana "južno od reke Kolpe".[11] Na podlagi zapisanega tako lahko ugotovimo, da tako Todorova kot tudi Bakić-Haydenova ne zadostita celostni podobi izgradnje balkanizma, oziroma ne zaobjameta celotnega spektra dejavnikov, ki bi lahko vplivali na nastanek omenjenega diskurza.

Na podlagi analize orientalizma in balkanizma lahko ugotovimo, da med diskurzoma obstajajo določene vzporednice, vendar ju kljub vsemu ne moremo obravnavati znotraj kriterijev istosti. Orientalizem se dejansko vzpostavi kot

[10] http://www.instifdt.bg.ac.yu/ifdt/izdanja/casopisi/ifdt/XVIII/d003/document (24. 3. 2004).
[11] Omenjena fraza med Slovenci velja kot tipična stereotipna označba za umeščanje Neslovencev iz nekdanjih jugoslovanskih republik (več o tem glej v Kuzmanić, 1999).

kolonialni diskurz, ki ga Zahod uporablja v namene izvajanja kolonialne in imperialne prakse na področju Orienta. Balkan tovrstne fizične kolonizacije ni doživel, vendar je kljub temu Zahod izoblikoval specifičen način mišljenja v povezavi s področjem jugovzhodne Evrope, tako kot je to značilno v odnosu do Orienta. Zahod orientalizem v obliki diskurzivne prakse oblikuje kot koncept nasprotnega drugega, na podlagi česar lahko trdimo, da tovrsten diskurz uporablja terminologijo in podobe, ki predstavljajo Orient za nasprotje Zahodu. Diskurz balkanizma se izvaja na podlagi drugačnih razmerij, ki so posledica geopolitične umeščenosti Balkana. Polotok je del evropske celine, česar Zahod v lastnem dojemanju območja ne more spregledati. Regija se nahaja na vmesni poziciji med Zahodom in Orientom in postane evropski drugi. Zanj se uveljavi terminologija nedokončnosti, nikoli povsem oziroma na pol evropski. Prav na tej točki poteka bistven razkol z orientalizmom, saj je balkanizem diskurz vsiljene dvoumnosti, Balkan pa se obravnava kot "nepopolni jaz". Diskurza se razlikujeta tudi glede na Zahodno tradicijo akademskega preučevanja, ki je pustila alarmantne sledove na področju orientalistike, medtem ko balkanologija šele razvija lastne korenine.

Omenjenim nasprotjem navkljub pa je potrebno dodati, da je Zahod obe diskurzivni praksi razvil z istim namenom. Potreboval ju je za dokazovanje lastne superirnosti, ki jo je razgrnil na podlagi tega kar Balkan, Vzhod in Orient niso. Sistem binarnosti zaseda znotraj tovrstne konstrukcije odločilno vlogo, saj se identifikacija Zahoda izvrši skozi to kar ni. Tako je mitična narava ključni dejavnik pri udejanjanju tovrstnih diskurzov. Zahod lahko ohranja razsvetljeno podobo naprednosti do takrat, dokler obstaja nasprotni vzorec drugega ali na pol drugega. Kako prefinjen je ta vzorec delovanja lahko ugotovimo ravno na podlagi osvetlitve obeh diskurzivnih praks. Zahod je na ta način vzpostavil zunanjega drugega, obenem pa tudi notranjega na pol drugega. Če to omejimo na področje evropske celine, kot začetnice v razvoju kolonialnih diskurzov. Poleg tega pa tovrstne prakse navajajo tudi na element izključevanja, kar se znotraj obeh diskurzov kaže v obliki religiozne (krščanstvo nasproti islamu) in kulture komponente, ki je izgrajena na rasni osnovi.

3.2.3. IDEOLOŠKOST BALKANIZMA

Rastko Močnik (Močnik, 2002: 79) opozarja na dejstvo, da balkanizem ni zgolj produkt otomanske zapuščine, pač pa ga moramo obravnavati v duhu ideologije dominacije, ki se vrši znotraj dveh vrst razmerij: glede na odnos z zunanjim, Zahodnim svetom, ki temelji na podlagi geopolitične in ekonomske hegemonije. Tovrstna dominacija pa se vzpostavlja in ohranja tudi znotraj zavesti prebivalcev regije, ki jo mednarodna skupnost pomaga vzdrževati s pomočjo političnih elit, vzpostavljenih v posameznih balkanskih državah.

V mednarodnih okvirih se področje Balkana obravnava za specifično regijo s svojimi lastnimi vzorci obnašanja, ki nasprotujejo univerzalnim obrazcem kooperacije. Balkanizem, po mnenju Močnika, v tem razmerju ni nekaj kar bi izključevalo Balkan iz širšega področja Evrope, pač pa nasprotno: je njegov način vključevanja v področje mednarodne skupnosti. Vendar pa ostaja v tem procesu prisotna iluzija izključevanja, ki omogoča in tudi reproducira osnovni element tovrstne vključitve: to je ohranjanje inferiorne pozicije Balkana nasproti dominantnemu Zahodu. Na podlagi tovrstne ideologije Zahod proizvaja in vzdržuje ekonomsko, politično ter družbeno odvisnost tako imenovanih kvaziperifernih področij (med katere je uvrščen tudi Balkan) od razvitega zahodnoevropskega centra. Poleg navedenega pa omogoča tudi vzpostavljanje in družbenoekonomsko delovanje domačih političnih elit, ki tovrstno ideološko dominacijo vršijo znotraj teritorija balkanskih držav (Močnik, 2002: 79-115).

Balkan nastopa v svoji mitološki percepciji kot vmesni člen med: mitom o razvitem, naprednem in modernem Zahodu ter mitom o neevropskem, orientalnem nazadnjaštvu. Kot vmesni člen je postavljen na križišče med obema zgodbama in tvori nov mit, ki je razklan med obema navedenima. Glede na dejstvo, da se balkanizem vrši kot ideološki diskurz, je na tem mestu potrebno obrazložiti kakšna je vloga mitov pri funkcioniranju posamezne ideologije. Močnik pravi: "*Raba mitov je povezana s "preklapljanjem" iz enega ideološkega registra v kakšen drug ideološki register*" (Močnik, 1998: 220). Miti naj bi delovali kot nekakšna krmilna plošča, na kateri je mogoče izklapljati, vklapljati in preklapljati programe. S tovrstnim delovanjem skrbijo za to, da je diskurz znotraj

posamične govorne situacije vedno legitimen. Znotraj diskurza se jih uporablja kot orodje za urejanje težav, ki se pojavijo v primeru protislovnih situacij. Mit tako deluje kot institucija, ki pomaga razreševati ideološke probleme. Diskurzivne prakse mita ne potrebujejo ker bi jim s tem povečeval neko informativno vrednost, pač pa zaradi njegove orientacijske funkcije; v času delovanja, trajanja diskurza postavlja posamezne subjekte v pozicijo: kdo in kje so (ibid.1998: 231-254).

Vmesna pozicija Balkana ter njegova povezovalna funkcija v obliki mostu, navajata na dejstvo, da je balkanizem ideologija meje, ki povezuje in razdružuje. Ta meja je vzpostavljena na simbolični ravni, ki ločuje po tipično mitološkem sistemu binarnih nasprotij: med razvitim in nerazvitim, modernim in nazadnjaškim, civiliziranim in neciviliziranim. Dihotomija poteka, tako kot v obdobju razsvetljenstva, iz pozicije, ki postavlja dominanten Zahod nasproti podrejenemu Vzhodu. Glede na dejstvo, da so bila razlikovanja na podlagi razvojnih stopenj označena za rasistična, so se zgolj zamenjali kriteriji za opravljanje takšnih razlikovanj, ki danes temeljijo na kulturnem kriteriju. Tako lahko ugotovimo, da Zahod v mentalni praksi vedno ograjuje svoje območje. To dejstvo lahko praktično apliciramo tudi na samo delovanja Evropske unije, ki v svojo družbo sprejme tiste, ki so pripravljeni sprejeti njene pogoje. Pridružene članice, ki čakajo v čakalnici pušča v negotovosti in jih testira ali so že pripravljene za polnopravno sodelovanje, medtem ko ostale zavrača na podlagi nedoseganja predpisanih rezultatov. Prav na tej točki se izkaže homogenost Evrope za ključni element povezovanja in obenem odrinjanja tistih, ki temu trendu ne sledijo.

Področje Balkana, kot vmesno področje, predstavlja "polovičarske" karakteristike in ni umeščen niti znotraj ene in niti znotraj druge pozicije, kar predstavlja, glede na geopolitično poreklo, težavo pri oblikovanju identifikacije Balkancev. Poraja se vprašanje kje se Balkan začne, kje se konča in katere države ter njihovi državljani sodijo v področje te regije? Potemtakem balkanizem ni zgolj ideologija meje pač pa tudi ideologija mejašev (Močnik, 1999: 148). Mejaši kot zvesti varuhi skrbijo za pravilno umeščanje svojih držav pod evropsko taktirko in vztrajno pomikajo mejo Balkana južno od lastne

pozicije. Ravno na mestu meja se pojavi osnovni strah posamične države pred balkanskostjo, saj le-te zaradi geografskih nepreciznosti (omenjene v začetnih poglavjih) niso dokončno začrtane. Tako lahko ugotovimo, da za reprodukcijo tako imenovanih legel orientalizmov, kakor temu pravi Milica Bakić-Hayden, ponovno poskrbijo "zunanji opazovalci", saj le-ti odločajo katera je tista država, ki je primerna za umestitev v evropsko elitno skupino in je tako izvzeta iz področja Balkana.

Balkanske države se neusmiljeno bojujejo za svojo pozicijo znotraj srednjeevropske srenje, za vstop v evropske institucije, v Severnoatlantsko organizacijo ter ostale mednarodne organizacije, tudi z mislijo, da se bodo na ta način rešile svoje zgodovinske zavezanosti in končno dobile pečat "evropskosti", ki si ga tako vneto želijo pridobiti. Želja po tem, da se jim prizna, da so del Zahodne kulture, del njenih vrednot in dosežkov, jih navaja na idejo po čimprejšnjem pobegu iz Balkana in kazanjem s kazalcem na svojega barbarskega soseda, ki se nikakor ne more primerjati z njegovo inteligenco (tako se imajo na primer Bolgari za inteligentnejše od Albancev, za ljudi in stvari, ki delujejo počasneje uporabljajo izraz "albanski radiator"), civiliziranostjo in napredkom.

Temeljni cilj vzpostavitve balkanizma kot diskurza, ki se odvija na podlagi hegemonističnih mitov utemeljenih preko različnih ideologij, je vzdrževanje razmerij neenakosti in odnosov moči. Mitološka struktura je bazirana na kulturalističnih mitih, ki poudarjajo predvsem različnosti posameznih kultur. Mit o razvitem Zahodu vzdržuje prepričanje o zaostalosti Balkana, Zahodna omikanost pa navaja Balkance k prepričanju o večni obsojenosti na necivilizirano obnašanje oziroma balkanskost. Zahod s pomočjo Balkana kot svoje zrcalne podobe vzdržuje superiorno vlogo in hkrati ustvarja kvaziperiferna področja, ki jih vzdržuje tudi s pomočjo vladajočih političnih elit. Vendar ob tem ne smemo pozabiti, da je balkanizem diskurz vmesnosti, ideologija meje in mejašev. Ob tem pa se nam poraja še eno neodgovorjeno vprašanje: če je balkanizem vmesni člen med okcidentalizmom in orientalizmom, bi se potemtakem moral nahajati v nekakšni plus/minus poziciji. Ob tem predvidevamo, da Zahod, ki postavlja tovrstno diskurzivno prakso, stoji na

izrazito pozitivnem mestu, orientalizem, kot njegovo ambivalentno nasprotje, pa na negativnem polu. Če je potemtakem Balkan postavljen v vmesno pozicijo, bi moral balkanizem vključevati znotraj svoje govorne prakse tudi pozitivne vidike področja in ne zgolj negativnih podob. Ob temeljitem iskanju pozitivnih podob Balkana nanje tudi naletimo. To so predvsem tiste kvalitete življenja na katere je Zahod že davno pozabil: moč družinske solidarnosti, ki zaobjema skrb za starostnike ter ožje in širše sorodstvo v primeru težkih življenjskih situacij, egalitarizem, iznajdljivost in domiselnost, gostoljubnost in solidarnost. Vse te vrline so tiste na katere Balkanci nikakor ne bi smeli pozabiti in bi se morali nanje spomniti vedno ob pojavu prevelike želje po "biti čimbolj Zahodni". Vendar se balkanizem kot diskurz Balkana, opira predvsem na negativne podobe, kar nas navaja tudi samo dejstvo, da je Balkan v središču pozornosti zgolj v kaotičnih obdobjih, medtem ko ostaja v ustaljenih razmerah popolnoma neopazen.

S proučitvijo temeljnih zasnov balkanizma kot specifičnega diskurza vezanega na področje Balkana, smo prišli do temeljne točke zastavljenega problema: kateri so tisti miti oziroma ideološki stereotipi povezani s področjem Balkana, ki se ohranjajo in reproducirajo, izpod peresa "zunanjega, Zahodnega opazovalca".

II. PRAKTIČNE PREVERBE

4. ZAHODNO UDEJANJANJE BALKANIZMA

Balkan postane osrednje središče Zahodnega zanimanja predvsem v času kriznih ali vojnih situacij. Posamična kaotična obdobja so pritegnila pozornost Zahodne javnosti in njenih piscev, ki so razvili negativna stališča do Balkana predvsem v polliterarnih žanrih, novinarskih prispevkih, potopisni in politični esejistiki. V teh obdobjih vzklije večina pustolovskih romanov in potopisnih memoarov, povezanih s področjem jugovzhodne Evrope, ki v večini primerov temeljijo na laičnem izkustvu ali lastni interpretaciji dogajanja, povzetega po senzacionalnih časopisnih zapisih. Tako lahko predvidevamo, da tovrstna "pisarija" ustvari in nadgrajuje diskurz balkanizma, na podlagi pripisovanja stereotipnih označb, ki se zaradi široke razširjenosti tovrstnih žanrov med Zahodnimi bralci uveljavijo kot splošna balkanska resničnost. O resnem akademskem preučevanju Balkana do nedavnega skorajda ni bilo govora, kar je vsekakor prispevalo k opisovanju področja s termini misterioznosti, divjosti in nevarnosti. Na podlagi povedanega lahko ugotovimo, da balkanizem, za razliko od orientalizma, skozi svoj razvoj ne izgradi tudi resnejše discipline preučevanja, kar zagotovo prispeva k oblikovanju neutemeljenih stereotipnih predpostavk v zvezi z območjem. Nevednost, neznanje in nezainteresiranost so tisti elementi, ki so privedli do izoblikovanja imaginativne percepcije polotoka kot področja, kjer se "začnejo vse vojne dvajsetega stoletja" in kjer vlada "neustavljivo starodavno etnično sovraštvo" med barbarskimi, divjimi Balkanci. Otroške politične igrice, ki se odvijajo med skorumpiranimi politiki znotraj "temnega kotla", se v očeh tujih opazovalcev odvijajo vse do današnjih dni. Kar lahko opazimo s ponovno reprodukcijo diskurza na primeru jugoslovanskih vojn, ali v zvezi z aktualno destabilizacijo političnih sistemov posameznih nekdanjih jugoslovanskih republik. Aktualnost balkanizma se odkrito izpričuje na primeru potencialnega vključevanja Balkana v Evropsko unijo, ki po mnenju njenih članic, na podlagi ekonomskega in kulturnopolitičnega deficita posameznih polotoških držav, trenutno ne sodi niti v družbo pridruženih članic, kaj šele v družbo "največjih".

V nadaljevanju si bomo ogledali katere so temeljne stereotipne podobe, ki so se utrdile znotraj balkanizma kot diskurza, ki zaobjema področje jugovzhodne Evrope. Temeljno žanrsko področje tovrstnih označb bo temeljilo na potopisnih prispevkih, turističnih priročnikih, trivialni literaturi, proizvedeni s strani britanskih avtoric in avtorjev, filmskem žanru ter komentarjih zahodnih političnih veljakov v zvezi z vojnim dogajanjem na področju nekdanje Jugoslavije.

4.1. POPOTOVANJA SKOZI BALKAN

Potopis, kot poročilo o potovanju, opisuje pokrajine in njihove prebivalce ter podaja kulturno podobo o opisanem kraju. Pod svoj drobnogled vzame ljudske običaje in dogodke, ki jih opiše na takšen način, da vzbuja v bralcu občutek, kot bi se sam podajal po deželi. Tovrstna književnost sodi v sklop polumetnostne literature, katere glavni namen je opravljanje funkcije didaktične zabave. Bralcu omogoča nova geografska spoznanja, identifikacijo s popotovanjem ali beg iz stvarnosti (Bajt, 1993: 114 -115).

Balkan postane, z gledišča popotnikov, aktualno področje šele ob koncu 18. stoletja. Vendar moramo temu dejstvu navkljub zapisati, da je v manjši meri balkansko obarvano potopisje obstajalo tudi že prej. Upamo si trditi, da se je spoznavanje polotoka v modernem smislu pričelo z otomanskim prihodom na področje. Prvi stik z njimi so v 15. stoletju opisali *Benečani*, ki so Otomansko cesarstvo predstavljali kot področje pooseblјenega nasilja in ga postavljali kot nazoren primer državne diktature. Na tovrsten način so obenem preusmerili pozornost javnosti na zunanjega sovražnika in prikrili notranjepolitične spore, ki so se odvijali v boju za politično prevlado med kneževino Medičejcev in Beneško republiko. V 16. in 17. stoletju so se Benečanom v potopisni dejavnosti pridružili *Habsburžani*, ki so kot delno prisoten akter na balkanskih tleh in kot evropski branik pred turškimi vdori v notranjost celine, dajali poudarek predvsem razvoju protiturške propagande. Znotraj le-te so prikazovali Otomance kot "divja", "nečloveška" in "krvoločna" bitja. Ob tem pa ne ostaja nezanemarljivo dejstvo, da tako v primeru beneškega kot tudi habsburškega stika z Otomanskim imperijem, opisovanje Turkov kot nasilnih, ustreza notranjim političnim razmeram obeh političnih entitet, saj na tovrsten način

razrešujeta notranjepolitične težave (Todorova, 2001: 114-115). Ob tovrstnih presekih preteklih političnih delovanj, naj zgolj opozorimo na dejstvo, da je bila tudi odločitev nekdanjega predsednika Združenih držav Amerike, Billa Clintona, v zvezi s posredovanjem Severnoatlantskih vojaških sil na področju nekdanje Jugoslavije, povezana s takratnimi notranjepolitičnimi težavami, ki jih je omenjeni voditelj imel na domačem političnem bojišču. Kot lahko vidimo, je tovrstno iskanje zunanjega potencialnega agresorja že stoletja ustaljeni način razreševanja notranjih konfliktov posamezne države.

Večji del tovrstnih zapisov iz obdobja 15. in 16. stoletja je skoncentriranih na politične razprave diplomatov in učenjakov, ki pa so imeli le malokdaj dejansko neposredno interakcijo z opisovanim področjem. V obdobju 18. in 19. stoletja se je naključnim popotnikom iz prejšnjih stoletij, pridružilo načrtno preučevanje polotoka s strani *francoskih* in vplivnejših *britanskih* preučevalcev Balkana (Jezernik, 1998: 14). Znotraj trga popotniške književnosti je ravno britanski tisk tisti, ki dopušča največje možnosti za širjenje tovrstnih pogledov med razmeroma široko kategorijo bralne publike. Britanski dominaciji navkljub, na področju balkanske popotniške literature, pa ne moremo zaobiti enega izmed odmevnejših potopisov italijanskega pisca *Alberta Fortisa*: *Viaggio in Dalmazia (1774)*, ki je že ob samem izidu postal prava uspešnica in bil preveden v številne tuje jezike. Njegovo delo se je osredotočilo na opisovanje običajev in navad prebivalcev Dalmatinske zagore in otokov, tako imenovanih Morlakov. Morlake je avtor sicer označil za gostoljubne in človeške prebivalce, vendar jih je obenem še vedno obravnaval kot divjake, ki so živeli v neposredni bližini "civilizirane Evrope". S tem zapisom je opozoril na dejstvo, da divjaških plemen ni potrebno iskati po Afriki, Aziji ali Ameriki, saj je le-te mogoče najti tudi na domači celini. Za večino popotnikov, ki sledijo Fortisovim potem, je asociativna povezava z omenjenimi prebivalci osredotočena na ropanje in tatvino živine (ibid., 1998: 58-63). V opisih prebivalcev Dalmacije se kaže tudi avtorjeva percepcija razumevanja stopnje lastne razvitosti, nasproti stopnji razvitosti opisovanega področja. Avtor je izražal pozitivno mnenje o prebivalcih dalmatinskih mest, ki so kazali lastno plemenitost tudi z znanjem italijanskega jezika, medtem ko je vaško prebivalstvo označil za leno in hudobno. Fortis je s tovrstnimi izjavami pokazal predvsem na lastne predsodke do določene

socialne strukture domačega prebivalstva, obenem pa, gledano z današnjega zornega kota, izpričal lastno razredno pripadnost in ustaljene navade, ki jih je le-ta gojila (ibid., 1998: 59). Na podlagi predhodno omenjenega dejstva, da je omenjeni potopis dobil opaznejše mesto med širšo bralsko publiko, lahko predvidevamo, da se je med Zahodnjaki ustvarilo specifično prepričanje o Morlakih ravno na podlagi omenjenega dela. Če ob tovrstni predpostavki dodamo še samo dejstvo, da so bila popotovanja v takratnem obdobju zelo redek pojav, omejen zgolj na višje družbene sloje, so tovrstne označbe omenjenih prebivalcev, po vsej verjetnosti, obveljale za splošno veljavno resnico.

4.1.1. POVEZOVANJE BALKANA Z NACIONALNIMI KARAKTERISTIKAMI

Ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja so se med Otomanskim imperijem in britansko kolonialno velesilo pričeli vršiti intenzivnejši in pogostejši stiki, ki niso bili več omejeni zgolj na področje trgovanja, pač pa so se razširili tudi na področje političnih, vojaških, religioznih in izobraževalnih dejavnosti. Povečano zanimanje Zahoda, za področje jugovzhodne Evrope, je bilo povezano tudi s samimi političnimi spremembami na področju Balkana, ki so bile povezane s takrat aktualnimi zahtevami balkanskih državic po politični neodvisnosti izpod tujega jarma in oblikovanju lastnih držav. Zunanji opazovalci so do tega vprašanja, na podlagi lastnih interesov, vzpostavili dvojni pristop: lobiranje v korist Balkancev ali nasprotovanje njihovim zahtevam. Na podlagi preučevanja poročil o Balkanu iz tega obdobja, je mogoče razbrati potek oblikovanja percepcije Balkana kot posebne zemljepisne in kulturne forme ter polotoka kot izmišljene tvorbe, z vsemi oznakami, ki so se ga oprijele. Za tovrstne popotniške prispevke je že mogoče trditi, da so opravljali zabavnodidaktično funkcijo v pravem pomenu besede, saj so bili dostopni širši bralski publiki. Z razširjeno konzumacijo tovrstnega gradiva so se med bralce razširili tudi vsi predsodki in nagnjenja piscev do opisovanega področja. Tako v kasnejših potopisih že lahko zaznamo kombinacijo vseh sestavnih delov balkanskega stereotipa. Kakor pravi Todorova, ta kombinacija sprva ne vključuje zaokrožene stereotipne podobe Balkana, pač pa se nanaša na posamična nacionalna opisovanja Balkancev. S tem se je med bralce širilo prepričanje o sleparskih in

lažnivih Grkih, divjih Albancih, na pol živalskih Srbih, Turki pa so bili tako ali drugače opisovani kot nomadski barbari, ki ogrožajo ozemlja na katerih ima svoje korenine evropska civilizacija. Na podlagi tovrstnih označb v tem času še ne moremo obravnavati Balkana v terminih enotne stereotipne podobe, obenem tudi ne moremo govoriti o skupnem zahodnjaškem pogledu na to področje. To je povezano s samim dejstvom, da je to obdobje razcveta nacionalnih držav, ko skupni Zahod še ni oblikovan (Todorova, 2001: 183).

Poleg navedenega so med potopisci obstajala tudi različna mnenja v zvezi z istimi balkanskimi narodi. *William Curtis* je v svojem potopisu *"Turek in njegove izgubljene province"*, Srbijo in Bolgarijo označil za kmečki državi, ki pa se lahko ponašata s podjetnimi in bistroumnimi prebivalci. Razočaranje je izražal le nad Grčijo, ki pa naj ne bi bilo zlonamerno. Potopis je ocenjen kot zelo površinski in poln napačnih zgodovinskih označb, kar predstavlja in zagotavlja ugodno podlago za posploševanja, ki se vršijo v tovrstnem žanru tudi v današnjih dneh (Todorova, 2001: 173-183). Negativno podobo Grkov je v svojem opisu popotovanja po Grčiji, podal tudi *Nicholas Biddle*, ki je kazal do prebivalcev te države veliko zaničevanje.

Navkljub negativni stereotipni podobi, ki jo je Balkan pridobival preko britanskih popotniških zapiskov, pa je potrebno opozoriti tudi na obstoj pozitivnih prispevkov opisa slovanskih narodov, ki so jih v 19. stoletju prispevali: *Georgina Muir Mackenzie* in *Adeline Paulina Irby, William Gladstone* ter *vikont in vikontesa Strangfordska*. Delovanje omenjenih popotnic in popotnikov se je na Balkanskem polotoku izražalo preko humanitarnih akcij in ustanavljanja bolnišnic. V svojih popotniških zapiskih so omenjene avtorice in avtorji britansko javnost opozarjali na narodno raznolikost polotoka ter na pravice in potrebe, ki jih je balkansko prebivalstvo želelo pridobiti. Njihovi pozitivni pogledi so v manjši meri vplivali na javno mnenje, predvsem pa na začasne premike znotraj britanske politike povezane z vprašanji balkanskega polotoka, vendar njihov diskurz znotraj takratne angleške družbe ni prevladal (Todorova, 1994: 468). Menimo, da Britanska kraljevina v 19. stoletju ni imela političnega interesa po priznanju razdrobljene etnične podobe Balkana. V skladu s politiko ravnovesja moči, ki jo je takratna velesila vzdrževala preko sistema "pax britannicae", je

zavoljo ohranjanja lastne pozicije potrebovala delovanje enotnega Otomanskega cesarstva, ki je v določeni meri potrjeval njeno lastno mogočnost. Po drugi strani pa je zatiranja malih balkanskih narodov niso zanimala tudi iz lastnih, notranjih družbenopolitičnih razmerij, ki so ravno tako vključevala zatiranje in lagodno življenje bogate aristokracije na račun obubožane raje.

Ob koncu 19. stoletja sta bila za zapise tujih popotnikov iz Balkana značilna dva vzorca percepcije polotoka in njegovih prebivalcev: *plemiški* in *meščanski*. *Plemiški* pristop, izražen znotraj popotniške literature, se je od meščanskega razlikoval predvsem po dejstvu, da se je lažje identificiral z otomanskim plemstvom kot pa z balkanskimi povzpetniki. Na podlagi tega dejstva so bili, znotraj tovrstnih potopisov, Turki sicer velikokrat opisani kot despoti, vendar jim je bila obenem priznana omikanost in gosposko vedenje. Za *meščanski* pogled pa je značilno, da je temeljil na enosmernem evolucijskem razmišljanju razsvetljenstva in na dihotomnem razločevanju, ki prvotno izhaja iz razsvetljenske delitve Evrope na njen vzhodni in zahodni pol. Tako so v delih piscev, ki pišejo pod okriljem meščanske popotniške literature, opazna nasprotja kot na primer razvit/zaostal, napreden/reakcionaren, industrijski/poljedelski, mestni/vaški in podobno. Balkan je znotraj teh opisov zastopal tisti pol, ki je predstavljal preteklo, zgodovinsko zaostalo podobo, v večnem lovu po zahodnem napredku. Na ta način je znotraj meščanskih opisov polotoka postal Balkan evropski "Volksmuseum" na prostem. Za zaostalo stanje polotoka je tovrsten pogled krivil prisotnost Otomanskega imperija, ki naj bi zaviral evropski napredek (Todorova, 2001: 175-178). Dvojnemu pristopu navkljub pa lahko zaključimo, da sta oba prispevala k oblikovanju in utrjevanju stereotipne podobe polotoka, ki se še danes v očeh Zahodne javnosti kaže v obliki prepričanja o ključnih etničnih značilnostih Balkancev. Razlike med pristopoma so predvsem odraz različnih načinov razmišljanja in načina življenja, ki sta ju gojili obe opisani družbeni skupini.

Na podlagi zapisanega lahko ugotovimo, da z balkanskimi težnjami po politični neodvisnosti, postanejo le-ti opaznejši tudi v očeh Zahodne javnosti. Potopis je postal osrednja žanrska zvrst za izražanje stereotipnih podob o divjih ljudstvih na jugovzhodnem predelu Evrope. Glede na dejstvo, da med britanskimi bralci

zavzema tovrstna pisna oblika osrednje mesto, lahko ugotovimo, da so potopisni avtorji 18. in 19. stoletja prispevali k oblikovanju splošno utrjenih predstav o "drugačni Evropi", predvsem z negativnimi podobami Balkancev. Na tej točki pa se v uvodnem poglavju postavljena hipoteza o Zahodnem pogledu na Balkan, kot na kulturno in družbenopolitično manj razvitem področju, potrjuje in navaja na dejstvo, da se Zahod (samo)postavlja za glavnega nosilca civilizacijskega napredka.

4.1.2. IZOBLIKOVANA PODOBA BALKANA V 20. STOLETJU

Do začetka 20. stoletja se je znotraj evropske književnosti že izoblikovala podoba Balkana, ki sicer še vedno ni bila enotna, vendar pa je imela mnoge skupne značilnosti. Geografsko odkrivanje je potekalo sočasno z imaginativno konstrukcijo, kar je predvsem nakazovalo na način kako so ljudje razumeli medsebojne razlike (Todorova, 2001: 185). Na podlagi izkušenj, ki so si jih popotniki pridobivali na potovanjih po Balkanskem polotoku v prejšnjih obdobjih, se je slika področja utrdila. Politični premiki, ki so se odvijali ob koncu 19. stoletja znotraj balkanskih dežel v težnji po dosegi lastne neodvisnosti, so privedli do nemirov in ustanavljanja narodnobuditeljskih gibanj. Zahteve po neodvisnosti, ki jo je kot prva leta 1832 uspešno uveljavila Grčija, so se uspešno širile tudi na ostale balkanske predele: Srbijo, Črno goro, Bolgarijo in Romunijo, ki so bile priznane za neodvisne države na Berlinskem kongresu leta 1878.

Če so v začetku 19. stoletja grške vojne za neodvisnost pridobile simpatije tudi med Zahodnjaki, pa se je ob koncu stoletja slika popolnoma spremenila. Državo so preplavile razbojniške akcije, poleg tega pa je v letu 1870 prišlo tudi do umorov več britanskih turistov v Dilessiju. Vendar na negativno mnenje v zvezi s področjem ni vplival zgolj "grški nered", pač pa tudi revolucionarno delovanje, ki se je razplamtilo v Makedoniji. Makedonija se je v težnji po osamosvojitvi izpod otomanskega jarma začela posluževati gverilskega vojskovanja, ki ga je vodilo gibanje za neodvisnost Makedonije, VMRO. Omenjeni dogodki so pričeli utrjevati sloves polotoka kot nemirnega področja. Sovražnosti, ki so se odvijale na polotoku, so vplivale na prepričanje o polotoku, kot ga je izrazil John Foster

Fraser, da je le-ta postal "huda kaša" (Todorova, 2001: 186). Leta 1903 se je zgodilo še eno nasilno dejanje, ki je vplivalo na zaverovanost Zahodne javnosti v nasilnost Balkanskega polotoka. Srbska teroristična organizacija Črna roka je v Beogradu izvršila uboj kralja Aleksandra Obrenovića in njegove žene Drage. Trupli umorjenih zakoncev sta bili odvrženi skozi okno, kar je v očeh Zahodne javnosti vzbudilo veliko ogorčenje. Dejanje je bilo opisano kot nepojmljivo za civilizirani svet in obenem označeno za tipično balkansko.

Omenjena dogajanja so bila povod za postavljanje površnih posploševanj, ki so se trdovratno zasidrala v stereotipna prepričanja v zvezi s polotokom. Na tovrsten način je *Harry de Windt,* v svojem potopisu "*Through Savage Europe" (1907)*, opisal svoje popotovanje od Kotorja preko Dalmacije, Bosne, Srbije, do Bolgarije. Naslov svojega potopisnega prispevka je opravičeval na podlagi neurejenih razmer znotraj teh dežel, ki so bile po njegovem mnenju divje in brezvladne. Avtor je menil, da bi se stanje lahko izboljšalo zgolj v primeru tujega posredovanja, saj bi le-to prineslo civilizacijo na Balkan. To vlogo je sam videl v rokah Habsburške monarhije, zaradi česar je bil tudi podpornik bosanske aneksije. De Windt je bil prepričan, da na Balkanu ni nič takega kar bi lahko privlačilo tujca, saj se le-ta ne more ponašati niti z eksotičnostjo Orienta. Pri opisovanju dežel se je posluževal negativnih generalizacij, kot na primer o nezanimivo dolgočasnih srbskih mestih. Podobno pot kot de Windt je opravil tudi *anonimni pisec* in jo istega leta objavil v zapisu "*An Observer in the Near East"*. Stiki in pot tega pisca so bili zelo podobni de Windtovim, njegovo politično prepričanje pa se je očitno razlikovalo, saj je nasprotoval avstrijski vladavini na Balkanu. Prepričan je bil tudi v dejstvo, da so negativne srbske podobe posledica manipulacije s strani avstrijske propagande. Navkljub pozitivnejši podobi polotoka in njegovih prebivalcev, pa je tudi ta pisec namigoval na možnost barbarizma na opisanem področju (Norris, 1999: 29-30). Na podlagi tovrstnih zapisov ob začetku 20. stoletja se kar ne moremo znebiti občutka, da je s propadanjem Otomanskega imperija, začel izginjati tudi občutek spoštljivosti do celotnega območja. Če je v času vrhunca vladavine tega mogočnega imperija njegova prisotnost v zahodnjaških očeh vzbujala nekakšno strahospoštovanje, je njegov zaton prinesel možnost za uveljavljanje novih principov in to po Zahodnih merilih.

Glavni znak za označbo Balkana za *"sod smodnika"* je bil zločin, ki ga je storil pripadnik organizacije Mlada Bosna: Gavrilo Princip. Z umorom prestolonaslednika, nadvojvode Franca Ferdinanda, leta 1914, je postalo dejanje v svetovni zgodovini označeno kot povod za prvo svetovno vojno. Velikokrat pa se je dejanje interpretiralo kot vzrok za tovrstno kalvarijo, kar je razvidno tudi iz potopisa *"Inside Europe".* Avtor, *John Gunther*, je opisal ameriške občutke v zvezi z razumevanjem dogodkov v Sarajevu na sledeči način: "*…Okrog 150.000 mladih Američanov je leta 1914 umrlo zaradi dogodka v močvirnati, primitivni vasi imenovani Sarajevo"* (Todorova, 1994: 477). Grozovite posledice, ki jih je prinesla tovrstna morija, tako po številu žrtev kot tudi na področju političnega in ekonomskega delovanja, so prispevale k dodatnim razlagam za iskanje krivca za nastalo vojno situacijo. Na podlagi dejstva, da se po končanem kaosu s prstom vedno pokaže na domnevnega krivca in ne išče dejanskih vzrokov, je postal Balkan v očeh marsikoga "glavni obtoženec". Negativno pojmovanje območja na podlagi povezanosti s prvo svetovno vojno, se je razširilo v splošno označbo za prostor, kjer se začenjajo vsi evropski konflikti in vojne.

Na Zahodu je bilo osrednje mesto krivcev za prvo svetovno vojno dodeljeno Srbom. Podoba primitivnega barbara s košatimi brki je vključevala tudi nasproten, pozitivni pol: podobo plemenitega divjaka, ki se je v isti sapi s prvo podobo, uporabljal za opisovanje srbskih vojakov v času poteka prve svetovne vojne. Ameriški novinar, *John Reed,* je leta 1915 opisal srbske brigadirje v okolici Niša kot neodvisne, mladostne gorjane, ki pa ostajajo na "poldivjaški" stopnji razvoja (Norris, 1999: 34). Tovrstno dojemanje srbskega junaštva izvira še iz romantične ideje o hrabrih in neustrašnih balkanskih gorjanih, med katere so sodili Črnogorci in Srbi. Ta primer pa obenem kaže tudi na dejstvo o dolgotrajnosti in trdovratnosti posamične podobe, ko le-ta postane del posameznikovega prepričanja ali širšega verovanja posamične kulture.

Balkanske vojne in povod za prvo svetovno vojno so prispevale k nastanku nove skovanke: *balkanizacija*. Na tovrsten način se je potrdila negativna podoba polotoka. V ospredje te podobe je bila postavljena komponenta nasilja.

Tako je *Rebecca West,* v še danes najbolj prepoznavnem potopisu iz področja Balkana: *"Črno jagnje, sivi sokol" (1941),* zapisala, da je bilo nasilje vse kar je vedela v zvezi z obiskanim področjem (Todorova, 2001: 193). *Edith Durham* pa je v svojem delu: *"The Burden of the Balkans" (1905)* opredelila sovraštva med Balkanci kot nekaj naravnega in prirojenega tem narodom (Goldsworthy, 1998: 169). Omenjeni popotnici sta sodili med najvidnejše predstavnike in predstavnice potopisnega žanra povezanega s področjem Balkana, iz začetka 20. stoletja. Za Britanki je bilo značilno, da sta si izbrali lastnega favorita med opisovanimi narodi: Westova je bila v svojih opisih naravnana izrazito prosrbsko in je odkrito izražala predsodke do islama. Durhamova se je v svojih potopisih osredotočala in navduševala nad Albanci, obenem pa izražala antipatije do Srbov. Kljub temu, da je bila zakladnica zapisov iz Balkana Durhamove veliko obsežnejša od Westove, pa je slednja s svojim edinim balkanskim potopisom naredila na vse nadaljnje generacije popotnikov, politikov in naključnih obiskovalcev polotoka, veliko večji vtis. Westova je v nasprotju z Durhamovo izražala mnenje, da se Zahod od Balkana lahko tudi kaj nauči: britanskost je bila sposobna enačiti z balkanskostjo, trpljenje na polotoku pa razumeti v okviru evropskosti (Goldsworthy, 1998: 163-209). Avtorici sta v svojih potopisnih prispevkih iz balkanskih popotovanj favorizirali posamičen narod, kar pomeni, da sta le-tega opisovali v izrazito pozitivni luči. Sporno ostaja dejstvo, da sta v svojih delih reproducirali negativno podobo drugega balkanskega naroda, ki je glede na še danes aktualna nasprotja tisti, ki je postavljal njuna izbranca v negativno luč. Tako je Westova izražala negativna občutja do islama, obenem pa simpatizirala s srbskim pravoslavjem. Glede na odmevnost in vplivnost avtoričinega potopisa tudi na današnje družbenopolitično dogajanje, nam v razmislek ostaja domneva ali niso tovrstne označbe tudi nekoliko vplivale na delovanje Združenih držav Amerike v zvezi z vojnami v nekdanji Jugoslaviji. Če tovrstna domneva drži, si lahko zgolj predstavljamo, kako nevaren lahko postane tovrsten diskurz v primeru, da do njega ne vzpostavimo določene distance.

Nasilje se pojavlja v zvezi z opisom Balkana kot nekaj, kar je že vključeno v samo bistvo polotoka. Sovražnosti med balkanskimi narodi naj bi bile prisotne že od nekdaj; zgolj iskrica je potrebna, da se ponovno zanetijo. V medvojnem

obdobju se je Balkanu na podlagi etnične, kulturne in verske raznolikosti, pripisovalo še rasno dimenzijo. *Grof Hermann von Keyserling* je govoril o primitivnih rasah, ki naseljujejo polotok. Balkanci so bili po njegovem mnenju zgolj karikatura prejšnjih časov, zaradi česar je duh Balkana enačil z duhom večnih sporov. Podoben pogled je vzdrževal tudi švedski pisec *Marcus Ehrenpreis*, ki je Balkance označil za rasne izrodke. Oba pisca sta obravnavala Balkance za rasno in kulturno inferiornejše, ne zgolj od Zahodnjakov, pač pa tudi v razmerju z Orientom (Todorova, 2001: 196-198). Ravno v obdobju med obema vojnama, na podlagi vključitve vseh omenjenih elementov, je Balkan postal zaokrožena stereotipna podoba. To je najbolj razvidno v delu Agathe Christie: *"Skrivnosti dimnikov" (1925)*, ki ga bomo podrobneje obravnavali znotraj žanra trivialne literature. Balkan, kot zaokrožena geografska enota, je postal stičišče starodavnih etničnih sovraštev, ki temeljijo na predpostavki o sovražnosti med rasami, ki se že od nekdaj mešajo med seboj, kar je nekaj nepredstavljivega za etnično homogen Zahod.

Ob koncu druge svetovne vojne in z začetkom hladne vojne, Balkan v razmerju z zahodno Evropo ni več zasedal središčne vloge. Zaradi razdelitve na vzhodno in zahodno Evropo, je zahod svoje stereotipne projekcije usmerjal na starodavno dihotomijo: vzhod nasproti zahodu. Balkan je bil v tem obdobju vključen pod okrilje vzhodne Evrope, vendar se eksplicitno o njem ni govorilo. Aktualnost prostora je postala ponovno relevantna s padcem berlinskega zidu, svojo staro pozicijo pa je posebej pridobil v navezi z jugoslovanskimi vojnami.

4.1.3. BALKANSKI DUHOVI PRETIJO EVROPSKI OMIKANOSTI

Leta 1993 je *Robert Kaplan* izdal potopis s pronicljivim naslovom: *"Balkan Ghosts: A Journey through History"*, znotraj katerega je mogoče slediti generalizaciji balkanističnega diskurza. Kaplan je želel v slogu Rebecce West opraviti zahtevno potopisno poslanstvo v zvezi z Balkanskim polotokom, vendar se je njegovo delo sprevrglo v golo posploševanje področja in njegovih prebivalcev. Ponovno smo priča nepoučenosti in nevednosti pisca v zvezi z opisovanim področjem. Avtor si je pri pisanju, za svojo temeljno zakladnico podatkov izbral ravno delo Westove: "Črno jagnje, sivi sokol", ki pa datira v davno leto 1941. Znotraj potopisa se srečamo s številnimi stereotipnimi podobami polotoka, ki so se izoblikovale skozi zadnji dve stoletji, od prvih Zahodnih zapisov povezanih z Balkanom.

Na podlagi dejstva, da je potopis nastal v zgodnjih 90. letih prejšnjega stoletja, ravno v času razpada nekdanje Jugoslavije, si bralec zlahka ustvari mnenje, da je tudi vpliv jugoslovanskih vojn prepričal avtorja v utemeljenost pogleda o Balkanu kot območju, kjer se vršijo "starodavna etnična sovraštva". Kaplan je zapisal: *"Zgodovina 20. stoletja izvira iz Balkana/…/na tem področju so bili ljudje izolirani z revščino in etničnimi rivalstvi, ki so jih pripeljala v medsebojna sovraštva"* (Kaplan, 1993: xxiii). S to izjavo je Kaplan podal prepričanje o izoliranosti Balkana, kar pomeni, da je to področje obenem znotraj pa vendar zunaj Evrope; kjer se akumulirata ekonomsko pomanjkanje in etnični konflikti. Potemtakem lahko sklepamo o avtorjevem prepričanju v dejstvo, da je tovrstno stanje produkt zgodovinske izolacije od preostalega, "civiliziranega" sveta, ki se s tovrstnimi stanji ne sooča. V nadaljevanju avtor to prepričanje še bolj utrdi: *"Bosna je imela zgolj en sam urbani center: Sarajevo, kjer so Hrvati, Srbi, Muslimani in Judje tradicionalno živeli v skupni harmoniji. Obrobne vasi pa so bile prepletene z divjaškim sovraštvom, podprtim z revščino in alkoholizmom. Tako ni naključje, da se je najbolj strahovito nasilje, značilno za drugo svetovno vojno, v devetdesetih letih odvijalo ravno v Bosni"* (ibid., 1993: 22). Kaplanovo prepričanje o utemeljenosti predpostavke, ki navaja na misel, da je področje že od nekdaj prizorišče sovražnosti med različnimi narodi, je ponazorjeno z elementom rasne dimenzije. Tako kot se je med obema vojnama na

francoskem jedilniku uveljavil izraz za mešano solato "macedoine", kateremu je bila za inspiracijo Makedonija kot področje etničnega mešanja, je avtor to državo predstavil kot idealno področje za analizo konfliktnega stanja na Balkanu. V tem odseku je najbolj jasno pokazal na povezanost sovražnosti med Balkanci in njihovo etnično nehomogenostjo: *"Makedonija definira osnovno bolezen Balkana: konfliktne sanje o izgubljenem imperialnem zmagoslavju. Vse krutosti so se začele na Balkanu in v Makedoniji, preden bi Zahod sploh lahko sanjal o tem"* (ibid., 1993: 57). Sovražno delovanje med Balkanci se kot rdeča nit vleče skozi vse opisane predele Balkana. Romunijo je avtor opisal kot državo polno sovražnih čustev med samimi prebivalci države, pa tudi glede njihovega odnosa do drugih balkanskih narodov. Avtor je ob tovrstni generalizaciji uporabil tudi določeno mero pragmatizma, saj je iz te skupine izločil romunskega prijatelja, ki je po njegovem mnenju edini Romun, ki ga tovrstna čustva ne obremenjujejo (ibid., 1993: 141).

Idejo o rasni raznolikosti, kot povodu za balkanske konflikte, moramo označiti za zgodovinsko nepoznavanje polotoka. Ravno Balkan je tisti predel Evrope, ki je že za časa otomanske vladavine uvedel multikulturalizem za lastno vrednoto. Polotok je v preteklosti veljal za področje, znotraj katerega so našle zatočišče številne preganjane etnične skupine, kot so bili na primer Judje. Slednji so na Balkanu našli zatočišče po izgonu iz Pirenejskega polotoka v 15. stoletju. Stoletja je področje veljalo za simbiotično domovanje različnih verskih skupnosti, medtem ko so Zahodu tovrstne oblike tolerance postale vrednota šele pred kratkim (Jezernik, 1995: 10). Ravno ideja multikulturnosti, kot že stoletja uveljavljen življenjski princip Balkana, bi po našem mnenju lahko bila področje kooperacije z ostalimi evropskimi predeli. Preostala Evropa bi na podlagi balkanskih izkušenj prav gotovo uspešnejše izvajala proces integracije drugih kultur.

Kaplan je v svojih izjavah izražal še eno stereotipno označbo, ki so jo v zvezi s polotokom razvili že njegovi predhodniki. Balkan postane krivec za vse evropske vojne 20. stoletja, s tem, da je avtor storil še nadaljnji korak v tovrstnem prepričanju. Po njegovem razumevanju zgodovine Balkan ni zgolj "zažigalna vrvica" prve svetovne vojne, pač pa tudi očitni krivec za drugo

svetovno vojno. Hitler naj bi se sovraštva naučil ravno med balkanskimi Slovani, zato lahko po njegovem mnenju sklepamo, da ima nacizem svoje korenine na Balkanu (ibid., 1993: xxiii). Besede, ki jih je ob tem avtor uporabil za prepričanje bralca v balkanski izvor nacizma, kot so "plodno področje" ali "nalezljivo", navajajo bralca na povezavo balkanskosti z vrsto nalezljive bolezni. Postavljanje tovrstne teze priča zgolj o ponovni zgodovinski nepoučenosti avtorja v zvezi z opisovanim področjem, pa tudi v zvezi z dogodki povezanimi z odvijanjem druge svetovne vojne, saj je bil Balkan vanjo vključen pozneje. *Vesna Goldsworthy* je ob tem dejstvu spomnila tudi na geografsko pozicijo Hitlerjeve izvorne domovine; to je Avstrije, ki pa se umešča na področje srednje in ne jugovzhodne Evrope (Goldsworthy, 1999: 111). Prepričanje o Balkanu kot netilcu vojn na evropski celini, je Kaplan zaključil z napovedjo, da tako kot se je stoletje na polotoku simbolično začelo, se bo na njem tudi krvavo končalo (Gligorijević v Kaplan, 2003: 79).

V Kaplanovem delu, poleg rasne dimenzije povezane z nasiljem do katerega privedejo starodavna etnična sovraštva, najdemo tudi idejo o zgodovinski nepremičnosti Balkana, ki je krivec za nazadnjaštvo v primerjavi z Zahodom: *"Na Balkanu zgodovina ne poteka na način sledenja kronološkemu napredku, kot je to značilno za Zahod. Nasprotno, tu se zgodovina odvija v ciklih, zato ni presenetljivo, da je ravno tukaj mitologija pognala globoke korenine" (ibid., 1993: 58).* V tej izjavi se kaže Balkan v vsej svoji mitološki podobi. Predstavlja se kot nasprotje modernemu in civiliziranemu Zahodu, ki naj bi po tovrstni izjavi bilo imuno pred mitološkimi razsežnostmi. Ob tem se poraja razmišljanje ali ni ravno Zahod žrtev tovrstnega diskurza, ki je podlegel lastnemu mitu o modernem, civilizacijsko najbolj razvitem Zahodu.

Kaplanov potopis nikakor ne bi vzbudil tolikšnega zanimanja med bralci, če ne bi njegovi zapisi v zvezi z Balkanom vplivali na politično odločanje v zvezi z Zahodnim (ne)posredovanjem v jugoslovanske vojne. Nekdanjega predsednika Združenih držav Amerike, *Billa Clintona*, je branje potopisa privedlo do sklepa, da bi bilo kakršnokoli zunanje posredovanje v notranje jugoslovanske konflikte obsojeno na propad, če so le-ti rezultat starodavnih sovraštev (Kaufman, 2001: 4-5). Nepoznavanje zgodovinskih dejstev, posploševanja in površna

opazovanja se ravno na primeru tega potopisa izkažejo za vodilni diskurz, ki se prenese med Zahodne bralce. Na tovrsten način se zgolj prenašajo podobe, ki jih je avtor razvijal, sloneč na zastarel vir in ne na podlagi preverjenih dejstev. Tovrstno dejanje postane posebej nevarno, če se delo uporablja kot primarni vir informacij v primeru političnega odločanja, kar se je nazorno pokazalo v zvezi s posredovanjem Zahodnih sil v jugoslovanskih konfliktih. Obenem pa smo se prepričali tudi o samem delovanju balkanizma pri sprejemanju političnih odločitev med Zahodnimi politiki, ki so ob tem zanemarili strokovno preverjena dognanja.

4.1.4. POTOPISNA ESEJISTIKA O JUGOSLOVANSKIH VOJNAH

Potopis Roberta Kaplana, z vsemi generaliziranimi podobami Balkana, je dobil svoje posnemovalce v različicah številnih avtorjev, ki so stereotipizacijo regije opravili na primeru vojn v nekdanji Jugoslaviji. Balkanizem preko tovrstnih del ohranja svoje temeljno poslanstvo: jugoslovanske vojne, ki se mnogokrat prikazujejo kot splošno balkanske, so bile zgolj odraz nepremostljivih prastarih etničnih sovraštev. Boji na teh ozemljih so potekali na primitivno brutalen način, ki ostaja za zahodno Evropo nepojmljiv. *Michael Nicholson* je v svojem delu: *Natašina zgodba*, po kateri je bil posnet film *Dobrodošli v Sarajevu (Michael Winterbottom, 1997)*, predstavil svoj pogled na boje v nekdanji Jugoslaviji, posplošene kot tipično balkanske: *"Divjost Balkancev je na trenutke tako primitivna, da jo antropologi povezujejo z enim najbolj primitivnih in divjaških plemen sveta: amazonskimi Yanamami. Medtem ko se vsa Evropa ukvarja s problemom socialnih reform, iz Balkana še vedno prihajajo poročila o obglavljenih sovražnikih in trofejah, ki jih zmagovalci prinašajo na svojih srebrnih krožnikih"* (Goldsworthy, 2002: 26). Glede na osebno izkušnjo, ki jo je avtor te izjave imel v zvezi z doživljanjem grozot jugoslovanskih vojn, bi pričakovali neobremenjenost s stereotipnimi označbami, ki neprestano osvetljujejo Balkan v inferiornejši poziciji. Izjava izpričuje popolno sprenevedanje avtorja v zvezi z ostalimi evropskimi predeli: kot bi le-ti presegli Balkan v civilizacijskem razvoju in ne bi več poznali nasilnega razreševanja konfliktnih situacij. Bralec, ob prebiranju te izjave, spoznava balkansko nasilje

kot fenomen evropskega sveta, ki naj bi kot nekakšen prežitek opominjal in obenem kazal kakšen razvojni korak je opravila preostala Evropa, s tem ko se je osvobodila tovrstnih krutosti. Vendar pa nas dejanska dejstva konfliktov na Severnem Irskem, španski provinci Baskiji, cipersko vprašanje in podobne konfuzne situacije opominjajo na dejstvo, da ni nobena država ali svetovni predel imun pred morebitnim padcem iz tako imenovane "civilizacije" v "barbarstvo".

Na neevropskost balkanske krutosti posredno opozarja tudi *Simon Winchester* v potopisu *"The Fracture Zone: A Return to the Balkans" (1999)*. V pogovoru z irskim vojakom, ki je služboval na vojnem področju nekdanje Jugoslavije, je avtor omenil, da so tudi na Irskem sovraštva globoka in umazana. Vojak mu je odgovoril, da sovraštvo nikakor ni tako silovito kot na Balkanu (Winchester, 1999: 199). Tovrstna izjava navede bralca k premisleku, da so "balkanska sovraštva" neprimerljivo krutejša od tistih, ki se odvijajo v ostalih predelih Evrope. Na naslednjem mestu pa avtor potrdi svoje lastno prepričanje v neevropskost balkanskega nasilja, saj se je le-to razvijalo pod turškim vplivom in je zato veliko krutejše. V navezi z nasiljem severnoirskega konflikta med religioznima skupinama protestantov in rimokatoličanov, ki se zunanjemu opazovalcu zdi ravno tako nerazrešljivo, pa se je razdelitev ozemlja na območju začelo opisovati kot balkanizacija Severne Irske.

Po čem še se balkansko sovraštvo razlikuje od ostalega evropskega, nam je v svojem delu *"Somebody Else's War: Frontline Reports from the Balkan Wars 1991-92"* nakazal fotoreporter *Paul Harris*. Zapisal je, da so se jugoslovanske vojne izvajale na primitiven način, možje so bili v boju divjaško kruti, obenem pa so za vojno pustošenje nekritično uporabljali sodobno orožje (Harris, 1992: 15-25). Tako Winchester kot Harris sta predložila številne zgodbe, v katerih prebivalci iz nekdanjih jugoslovanskih območij izpričujejo sovraštvo do svojih sosedov. Po navedbah obeh naj bi bila le-ta del starodavne zapuščine, ki se prenaša iz roda v rod. V Winchesterjevem potopisu naletimo celo na nekakšno dvoumno situacijo, kot bi se avtor ne mogel odločiti ali so konflikti na jugoslovanskih tleh stvar starodavnih etničnih sovraštev ali ne. Avtor je bralcu najprej predložil dejstvo o tovrstnih sovraštvih, v nadaljevanju obrazložil, da

obstajajo tudi drugi dejavniki za nastalo situacijo, vendar v naslednjem odstavku ponovno predložil dokaze v prid sovražnosti. V njegovem potopisu lahko zasledimo še posebnost povezano s samim naslovom potopisa: karakter prebivalcev polotoka je namreč povezoval z gorato, divjo in prelomno pokrajino znotraj katere živijo (Winchester, 1999: 60). Omenjeni potopisi nas želijo predvsem prepričati v dejstvo, da Balkan ostaja na isti civilizacijski stopnji že stoletja, kar se odraža pri razreševanju notranjih sporov. Kljub temu, da se opisi nanašajo zgolj na eno izmed področij Balkanskega polotoka, pridevnik balkanski zajema celotno negativno situacijo tako polotoka kot njegovih prebivalcev.

4.2. TURISTIČNI PRIROČNIKI: GOJIŠČA STEREOTIPOV

Turistični priročniki so se uveljavili kot moderen literarni žanr v 18. in 19. stoletju. Prebiranje le-teh je postalo že na samem začetku zelo popularno, saj podatki iz Velike Britanije za to obdobje kažejo, da je bila tovrstna literatura na drugem mestu po prebiranosti. Geografska odkritja in simultane iznajdbe so se medsebojno prepletale, kar lahko ugotovimo ravno preko preučevanja tovrstne literature (Todorova, 1994: 461).

Turistični priročniki služijo kot pomoč potencialnemu popotniku pri obisku tuje, neznane dežele. Pripovedni programi in kompetentnost informacij znotraj turističnih vodičev so tisti, ki omogočajo bralcu lažjo orientacijo ob prihodu na "novo" področje. Vendar pa je ob tem potrebno določiti strukturo tovrstnih informacij. Posredovani podatki niso tako nedolžne narave kot se zdi na prvi pogled. Njihov namen ni zgolj faktografske narave, pač pa skušajo popotniku ponuditi tudi določene vednosti o bistvenih karakteristikah posameznih narodov oziroma ljudstev. Na tovrsten način vodiči delujejo po principu bralčevih pričakovanj o določeni deželi in prebivalcih le-te.[12] Tovrstna prepričanja lahko temeljijo na predsodkih o drugih predelih sveta kot eksotičnih oazah, primitivni zakoreninjenosti, iracionalnem ravnanju in večni zaostalosti. V končni fazi se turistični priročniki izkažejo kot sredstvo za ponavljanje že uveljavljenega "znanja".

[12] http://www.attack.hr/libera/br8/kate_radikal.htm (07. 09. 2003).

Paolo Beretti razlikuje tri različne vrste turističnih vodičev, ki se med seboj razlikujejo glede na to, kar želijo posredovati oziroma doseči pri svojem potencialnem bralcu. Vodič lahko bralcu posreduje določeno znanje, vzbudi želje ali pa se osredotoči na vzdrževanje že uveljavljenega razmerja moči (ibid.). Naše zanimanje so vzpodbudili predvsem vodiči slednjega tipa, to so tako imenovani vodiči nižjega cenovnega razreda (low budget companions), katerih namen je ohraniti vizijo o posameznih področjih sveta kot manj razvitih in neprimerljivih z "razvitim Zahodom". Tovrstni vodiči so znani po tem, da v njih ne najdemo večjega števila slikovnega materiala, saj prevladujejo nasveti praktičnega tipa: o ustreznih prevoznih sredstvih, namestitvi in poceni rešitvah. Posamičen avtor zapisanih podukov se na pragmatičen način obrača na bralca. Komponenta, ki gradi na moči, pa se izkaže za vodilno na točki prenašanja stereotipov in predsodkov o deželah in ljudeh, ki se za vedno zakoreninijo v obliko bralčeve "vednosti".

Priročniki, kot sta *Lonely Planet* in *Let's go*, se obračajo na svoje bralce z zelo opisnimi, zabavnimi doživetji, ki po svoji vsebini spominjajo na doživljaje, ki se porajajo ob branju vohunskih ali pustolovskih romanov. Podoba Vzhoda se reproducira na popolnoma enak način kot znotraj posameznih literarnih zvrsti: Zahod pošilja svoje turiste v dežele, kjer je že sam prisoten preko lastnih kapitalskih vlaganj. Zahod ta prostor pozna in ga nadzira. V primeru dajanja napotkov v zvezi s potovanji v predele vzhodne Evrope in Balkana, tovrstni vodiči bralcu ponujajo rešitve iz neugodnih situacij, ki popotnika čakajo pri potovanju v te dežele. Pristop tovrstnih vodičev je potemtakem naravnan na predpostavko, da se bo popotnik ob obisku vzhodne in jugovzhodne Evrope soočil z nevšečnostmi, kar na enostaven in posplošen način uvrsti opisovana področja med nasilne, neorganizirane in divje prostore. Balkan se predstavlja kot dihotomija Zahoda: zaostal, nasilen in posledično neciviliziran prostor.[13]

Lonely Planet v svojih napotkih po Jugoslaviji iz leta 1991, bralca najprej opomni na dejstvo, da je to dežela, kjer se je v tistem letu odvijala vojna, hkrati pa ohranja podobo področja kjer vojna situacija ni nič nenavadnega. Nekdanja država je predstavljena v duhu lastne socialistične preteklosti: pisec bralce

[13] http://www.balcanis.com/revija/stevilka1/originali/2.htm (05. 08. 2003).

opozarja na neučinkovitost socialistične birokracije, neodgovornost delavcev do skupne lastnine in na nedelo. Razmerje dominacije Zahoda nad to državo se lepo izraža v stavku: "*Če se želi Jugoslavija priključiti Evropi, je bolje, da preneha slepariti svoje turiste".*[14] V tem stavku pozornega bralca zbodeta najmanj dve stvari: Jugoslavija ni obravnavana kot evropska država, kljub temu, da geografsko že od nekdaj sodi na to področje in pozicija iz katere pisec deli vzgojne prijeme. Pisec v tem stavku pove, da on sam izhaja iz urejenega področja kjer je goljufija nedopustna. Tovrstno stanje preprosto ni "evropsko". Izdaja iz leta 1999, za razliko od predhodno omenjene, Jugoslavijo omenja kot varno in gostoljubno deželo, ki je precej liberalna v svojih nazorih do žensk in homoseksualcev (Lonely Planet, 1999: 798-799). Na splošno lahko za dopolnjeno izdajo ugotovimo, da le-ta predstavlja celotno področje vzhodne Evrope kot področje, ki je popotniku prijazno, s tem, da se ob prebiranju ne moremo znebiti občutka kako nas poskušajo pisci prepričati o tem, da je omenjeno stanje rezultat razpada socialističnega sistema. Z vpeljavo demokratičnih načinov vladanja, pa tudi vzpostavitvijo kapitalističnega ekonomskega sistema, se Zahodni popotnik na vzhodu počuti tako udobno kot doma ali še bolje. Saj lahko v obiskanih predelih za nižjo ceno dobi storitve ekvivalentne tistim na Zahodu. Na ta način navidezna enakost med Zahodnjakom in Vzhodnjakom spretno prikriva dejansko delovanje Zahodnega hegemona.

Inštrukcije, ki jih podaja vodič Let's Go, so bolj praktične narave. V samem uvodu je bralec podučen o globokih ranah, ki jih je komunistični režim zapustil prebivalcem vzhodne Evrope. Popotnika, ki se znajde na vzhodu evropske celine opozarja na nevarnost kraj in goljufij, nestrpnosti do homoseksualcev ter na možnost spolnega in fizičnega nasilja, ki se lahko primeri ženskam, predvsem v urbanem okolju. Ob tem je podana razlaga, da se ženske v državah vzhodne Evrope le redko zadržujejo v barih in restavracijah, kar naj bi nakazovalo na tovrstne prostore kot tipično moške centre druženja (Let's Go, 2002: 56-57). Glavni vtis, ki ga bralec premore prejeti iz tovrstne literature o področju vzhodno od Zahoda, je nasilnost, homofobičnost in nacionalizem. Seveda so tovrstni vtisi prav tako diametralno nasprotni obstoječi situaciji na

[14] http://www.attack.hr/libera/br8/kate_radikal.htm (07. 09. 2003).

Zahodu. Obenem nas omenjeni vodič pripravlja na odhod v sicer evropsko področje, ki pa, za razliko od liberalnega Zahoda, znotraj družbe vztrajno ohranja patriarhalne vzorce delovanja.

Obravnavana turistična vodiča imata skupno točko v tem, da pod okrilje vzhodne Evrope zajemata tudi večino balkanskih držav, z izjemo Grčije. Tovrstno umeščanje je po našem mnenju posledica pretekle politične situacije, ki je v območje Vzhodnega bloka umeščala evropske države z vzpostavljenimi socialističnimi sistemi, kamor je sodila tudi večina balkanskih držav. Ob tem je zanimivo omeniti dejstvo, da vodič Let's Go v izdaji iz leta 2002, iz svojega opisa izključuje Makedonijo ter Srbijo in Črno goro, ki naj bi bili, na podlagi izdanega odloka s strani Združenih držav Amerike, obravnavani kot državi s povečano rizičnostjo za potovanja (Let's Go, 2002: 28). Ob prebiranju turističnih vodičev, ki so po cenovni plati dostopni vsaki bralki in vsakemu bralcu, lahko tako ugotovimo, da so odlični tvorci in prenašalci stereotipnih pogledov na področje vzhodne in posledično jugovzhodne Evrope. S paranoičnimi opisi nevarnosti, ki se lahko primerijo popotniku na tem področju, vplivajo na dojemanje področja kot potencialno nevarnega. Bralec, pa ob prebiranju tovrstnih vodnikov, tudi zlahka dobi občutek superiornosti nad področjem, ki je še vedno opisano kot ekonomsko in družbenopolitično področje, ki v svojem razvoju lovi Zahodnega vzornika. Tako povprečni bralec preko tovrstnih popotniških napotkov zlahka razvija in utrjuje že stoletja uveljavljena stereotipna prepričanja.

4.3. TEKSTOVNA KOLONIZACIJA BALKANA IN BRITANSKA TRIVIALNA LITERATURA

Velika Britanija je bila, po svojem kulturnem in ekonomskem vplivu, skoraj neopazna na področju Balkana; med leti 1811 in 1814 je imela v svoji posesti zgolj manjše področje nekdanje Ilirije, to je današnji otok Vis (Goldsworthy, 1998: 1). Kljub skromni fizični prisotnosti in kolonialni nezainteresiranosti za področje jugovzhodne Evrope, pa je Velika Britanija vključevala, uporabljala in dejansko zlorabljala podobo Balkana za potrebe lastne zabavne industrije. Literarni prispevki, filmski akcijski žanr in televizijske drame, zelo velikokrat obravnavajo polotok kot eksotično okolje, prepredeno z intrigami, vohunskimi špiclji ali na pol človeškimi drakulami. Prav tovrstni žanri so prispevali k največji zakoreninjenosti balkanskega mita in posameznih stereotipov v zavest Zahodnjakov, saj se je na podlagi množične medijske produkcije najlažje izoblikovala imaginarna geografija polotoka. Nadalje pa k napihnjeni uporabi tovrstnih podob prispevajo še posamezni politiki, novinarji, zgodovinarji, lobisti, pa tudi oglaševalci.

Vesna Goldsworthy je v svojem delu *"Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination" (1998)*, na podlagi opisane situacije, razvijala tezo, da je na področju Balkana prišlo do drugačne, fizično odsotne kolonizacije, ki je na navidezno nedolžen način izkoriščala podobo "eksotičnega, notranjega drugega" za uveljavljanje lastne superiornosti. Kolonizacija se je na tem področju odvijala izključno v imaginativnem smislu, njen proces pa je nekoliko drugačen od prave, realne kolonizacije (Goldsworthy, 1998:2). Na omenjenem področju je vlogo kolonizatorja prevzela zabavnoindustrijska produkcija, predvsem v obliki trivialne literature, ki je tu našla prostor za oblikovanje vznemirljivih, začinjenih zgodb, primernih predvsem za pobeg bralcev od vsakdanjih težav. Na podlagi dejstva, da je tovrstna literatura, zaradi visokih knjižnih naklad in nizke proračunske cenovne politike, bila (in še vedno je) dostopna široki bralski publiki, nas ne more presenetiti dejstvo, da so temeljne podobe, kot jih predstavlja omenjena literatura, postale temeljna resnica med njenimi odjemalci. V tovrstnem smislu je postal Balkan zgolj še ena izmed kolonij mogočnega imperija. Kljub temu, da Velika Britanija dejansko skorajda ni

imela kolonialnih ozemelj na področju jugovzhodne Evrope, pa je, ravno na podlagi množične produkcije zabavne literature, uspela vzdrževati do tega predela ravno takšno razmerje moči kot do dejanskih kolonij. Balkan je na tovrsten način postal v očeh britanskega bralca nasprotni, "evropski drugi".

Velika Britanija je, v primerjavi z Nemčijo ali Rusijo, v preteklosti pokazala manj interesa za akademsko preučevanje Balkana. Na področju zabavne industrije, predvsem s produkcijo trivialnih literarnih zvrsti, pa je razvila celotno mašinerijo piscev, ki so si na podlagi zahtev trga izmišljali vedno nove zgodbe in kontekste v katere je bila umeščena eksotičnost prostora na obrobju celine. Britanska narativna tradicija, povezana s področjem Balkanskega polotoka, je postala aktualna z vključenostjo romantičnega pisca *lorda Byrona,* v grška prizadevanja za neodvisnost izpod turškega jarma. Byronovi romantični opisi iz 19. stoletja so pustili sled pri vseh nadaljnjih zabavnih žanrih, ki se ukvarjajo z opisi balkanskega prostora. V tem obdobju se je začel graditi tudi mit o Balkanu, ki v dandanašnji podobi kaže na področje kot tipično primitivno. Prebivalci polotoka bi morali biti kolonizirani, njihove notranje zadeve pa bi urejali zunanji opazovalci, saj sami prebivalci tej nalogi niso kos (Norris, 1999:32).

Preko podob potujočega romantičnega vojaka, izmišljenih kraljestev Ruritanije, Kravonije ali Moezije, vampirskih upodobitev in vohunskih udeležencev Orient ekspresa, se je stereotipna podoba Balkana in Balkancev med britansko javnostjo zasidrala kot najbolje poznana asociacija. Goldsworthyjeva ob tem opozarja na dejstvo, da je simbolična geografija na nek način veliko močnejša od fizične.[15] Večina piscev, ki se je spuščala v "nevarna, trivialna razmerja" z Balkanom, v svojem življenju nikoli ni imela neposredne izkušnje z njim. Lahko bi rekli, da se je med njimi vršila zgolj neka virtualna privlačnost, katerih osnova so bili senzacionalni podatki iz časopisnih člankov. Vendar zabavna industrija za tovrstno finančno donosno množično produkcijo, ni potrebovala globljih preučevanj področja. Na ta način je izvajala kapitalsko izkoriščanje področja preko pisane besede, ki se v sredini 20. stoletja prenese tudi na filmska platna (Goldsworthy, 1998: 4). S pomočjo tovrstnih medijev je vsekakor najlažje

[15] http://www.nin.co.yu/2000-01/13/11114.html (10. 09. 2003).

vzpostaviti in ohraniti zavest o lastni (britanski) superiornosti, ki si za svojo zrcalno sliko postavi tujo (balkansko) inferiornost.

V nadaljevanju si bomo podrobneje ogledali britansko literarno (re)produkcijo balkanskega mita, ki s poslednjimi posploševanji tragičnih dogodkov v nekdanji Jugoslaviji na celoten polotok, zgolj potrjuje v 19. stoletju oblikovano konstrukcijo Balkana: kaotično področje, divjih prebivalcev, ki so v končni fazi civilizacijsko zaostali za Zahodnim svetom.

4.3.1. ROMANTIČNO ISKANJE EKSOTIČNIH DEŽEL

Britanska književna zapuščina, ki je svoje dogajanje postavila na področje Balkana, je začela z odmevnejšimi začetki v obdobju od konca 18. in v začetku 19. stoletja. Znotraj literarnega razvoja ta čas sega v obdobje romantike, ki je med svoje glavne značilnosti uvrščal: nadvlado čustev nad razumom in umikanje iz dolgočasne stvarnosti v domišljijo, ki se lahko svobodno razvija zgolj v odmaknjenih, eksotičnih krajih. V ospredje je postavljala tudi zanimanje za avtentičnost posameznih narodov, ki jo literati odkrivajo na podlagi preučevanja ljudskega slovstva, običajev in navad (Kos, 1991: 167). Proces literarne kolonizacije Balkana se je pričel s prihodom tujih popotnikov, raziskovalcev in avanturistov na to področje. Z (o)beleženjem področja je postalo le-to pripravno za uporabo znotraj trivialnih zvrsti, katerih pisci niso izhajali več iz neposrednih izkušenj. Svojih del niso aplicirali na zgodovinsko poznavanje teritorija, pač pa jim je to predstavljalo zgolj eksotično iztočnico za izgradnjo napetih zgodb, ki so s svojo imaginacijo v bralčevih očeh burile duhove. Ta področja se sicer nahajajo nekje znotraj iste evropske celine, vendar zaradi lastnih specifičnih značilnosti nikoli ne bodo postala njen pravi del.

Prvotne zapise o balkanski folkloristiki je Zahod pridobil v drugi polovici 18. stoletja, s strani italijanskega popotnika slovanskega rodu *Abbe Alberta Fortisa*, ki je v svojem delu *"Viaggio in Dalmazia" (1774)* opisal kulturo, običaje in navade prebivalcev Dalmacije. Zanimanje za ljudsko tradicijo je pisec pokazal tudi s prevodom ljudske pesmi *Hasanaginica* (Goldsworthy, 1998: 23). Prav

Fortisovi zapisi so prispevali k začetku moderne predstavitve balkanskega kulturnega prostora in vzpodbudili ostale pisce k prevodu nekaterih balkanskih ljudskih pesmi v jezike Zahodnjakov; kot so na primer prevodi srbskih pesmi iz nemščine v angleščino s strani *Walterja Scotta* ali zbirka ilirskega ljudskega pesništva *"La Guzla"*, ki jo je v francoščini izdal *Prosper Merimee* (Norris, 1999: 19).

Romantika, je s svojo dvojno obsesijo po iskanju ljudskega izvora in zatekanju k eksotičnemu pobegu iz vsakdanjega dolgčasa, naletela na folkloristiko Balkana, ki naj bi kot del tradicije tega prostora, kot nekakšen prežitek, obstala mnogo dlje kot na Zahodu. Poleg tega je ta svet sicer še vedno obravnavan za evropski, vendar oddaljen od njenega razvitega dela. Ker skorajda že sodi v orientalski svet, je obsojen na dvojno pozicijo. Predstavlja eksotičen svet, na katerega so z veseljem računali romantični pisci, vendar pa prav zaradi tovrstne pozicije ni nikoli popolnoma vključen v razvitejšo zahodnoevropsko entiteto in ostaja v njenih očeh kot večni drugi (Norris, 1999: 22).

Britanska književnost je prav z romantiko pričela z (re)produkcijo mita o Balkanu. V prvi polovici 19. stoletja je bila njegova konstrukcija povezana s klasičnim filhelenizmom, ki sta ga kot prva v svojo literaturo vnesla *lord Byron* in *Percy Shelley*. *Byron* je na podlagi osebnega izkustva, v boju za grško neodvisnost izpod otomanske tiranije, področje Balkana postavil za ozadje svoji pesnitvi *Romanje Childa Harolda*. Prav Byronovi pogledi, v zvezi s področjem Balkana, so postali osnova za sledeče generacije piscev in razvijajoče se trivialne žanre, za njihovo nadaljnje razvijanje ali spodbijanje. Njegova podoba na pol omikanih gorjanov, pravih prebivalcev Balkana, ki so ostali neomadeževani s strani otomanskih vplivov, se nadaljuje v obliki stereotipnih označevanj posameznih prebivalcev balkanskega polotoka vse do današnjih dni (Goldsworthy, 1998: 15-23). Pisec, kot tipičen romantično zdolgočaseni predstavnik, je vstopil na področje eksotičnega slikovitega sveta, ki ga je spominjalo na Škotsko višavje. Haroldovo potovanje skozi Albanijo je pesnik opisal kot prehod skozi nevarno in surovo pokrajino, ki pa ga je obenem pripeljala do čudovitih ilirskih dolin in veličastnih gora, redkokdaj videnih celo v

poznani Atiki.[16] Navdušenost nad albansko pokrajino se nadaljuje tudi v sledečih kiticah, kjer je pisec, z uporabo številnih pridevnikov, izražal navdušenje nad to, od Zahodnega sveta, tako drugačno podobo. Trdoživi albanski gorjani pa so predstavljeni kot najpogumnejši borci, ki jim v boju ni para. Avtorjevo navdušenje nad pokrajino ne bi bilo omembe vredno, če ne bi tovrsten opis Albanije ostal med Britanci zakoreninjen vse do današnjih dni. Na podlagi tega dejstva lahko ugotovimo, kako stežka se spremeni posamična podoba, ko pridobi na veljavi. K tovrstni dolgotrajni generalizaciji podob o omenjenem področju in njegovih prebivalcih, je vsekakor vplivalo tudi dejstvo, da so Byronovi nasledniki le redko imeli neposredne stike s področjem Balkana. Njihovo opisovanje polotoka je bilo na ta način zgolj prepisovanje izoblikovanega vtisa tega velikega romantičnega pesnika. Omenjeno dejstvo pa nas navaja v prepričanje o intelektualni lenobi naslednjih generacij piscev, ki je temeljila predvsem na nepreverjenosti podatkov. V razmislek pa nam ostaja tudi teza, da je tovrstno opisovanje morebiti ustrezalo britanski politični garnituri, ki je na tovrsten način vzdrževala želeno podobo obrobja Evrope.

Za obdobje druge polovice 19. stoletja je bila značilna večja prepoznavnost Balkana v očeh Zahoda, kar je bilo povezano predvsem z angažiranostjo evropskih velesil v zvezi z Vzhodnim vprašanjem. Obdobje je označeno z dokumentarnimi zapisi o Balkanu, pisci pa so v svojih prispevkih izražali predvsem svojo simpatijo ali antipatijo do neodvisnosti posameznih balkanskih predelov izpod turškega jarma. Velika Britanija na področju sicer ni imela direktnih ozemeljskih interesov, vendar je bila regija v njenih očeh zanimiva predvsem v smislu bojišča med različnimi velesilami. Med posameznimi britanskimi politiki so tovrstna nasprotja celo grozila, da bi lahko prišlo do procesa balkanizacije britanskih političnih strank. Tovrsten konflikt se je zgodil med proturško usmerjenim *Disraelijem* in probolgarskim *Gladstonom. William Gladstone* je celo izdal pamflet z naslovom *"Bulgarian Horrors and the Question of the East"*, v katerem je pozval Ruse naj prisilijo Turke, da se odrečejo bolgarskemu ozemlju. Tovrstna nasprotja med za in proti opredeljeno britansko

[16] "From the dark barriers of that rugged clime, E'en to the centre of Illyria's vales, Childe Harold passed o'er many a mount sublime, Through lands scarce noticed in historic tales: Yet in famed Attica such lovely dales Are rarely seen;"
vir: http://www.turksheadreview.com/library/byron-childeharold.html (28. 3. 2004, str. 65).

javnostjo, so prispevala k izgradnji ostreje izraženih nacionalnih balkanskih stereotipov, kot na primer o trpečih Bolgarih, divjih Albancih, bojevitih Srbih in pogumnih Črnogorcih. S tem se je na novo vzpostavilo zavedanje o manjših balkanskih narodih, medtem ko so bile pridevniške označbe zgolj nadaljevanje romantične tradicije (Goldsworthy, 1998: 31). Kot primer tovrstne označbe posameznih balkanskih narodov navajamo pesnika *Alfreda Tennysona*, ki je v svoji edini pesmi povezani s področjem Balkana: *"Montenegro"*, opeval mali, a bojeviti črnogorski narod. Črnogorce je predstavil v tipično romantični terminologiji Byronovega sloga: kot neomadeževane, skromne divjake, ki se že petsto let, z vsemi sredstvi, bojujejo proti turškemu agresorju.[17] Tennysonova impresija nad veličastnimi gorjani se ob prebiranju pesmi kaže kot neke vrste občudovanje nad tem malim narodom, ki se je tako uspešno upiral mnogo močnejši velesili. Črnogorci so pridobili podobo nekakšnih "omikanih divjakov" tudi znotraj novinarskega žargona. Tako so bili le-ti v članku iz leta 1845 opisani kot ljudstvo, ki še ni ustrezno formirano za vstop v "civilizirano Evropo", vendar pa so pravi zaklad preživetih ljudskih balad in epskih figur. Njihovo obnašanje je bilo predstavljeno kot nedolžno infantilno in nagnjeno k primitivni preprostosti (Norris, 1999: 27). Na omenjenih primerih je mogoče razpoznati pozitivno stereotipno označbo, ki jo je, hkrati z vsemi negativnimi konstrukti, Zahod gojil do področja Balkana. Znotraj tovrstnega pogleda se Balkanec prikazuje kot "na pol divjaški, pogumni gorjan", ki je skozi zgodovino uspel ohraniti svojo pokončno držo, medtem ko je bila le-ta med prebivalci Zahoda skozi civilizacijski razvoj izgubljena. Prav na tem mestu je mogoče razumeti vmesno stanje koncepta balkanizma. Znotraj tovrstne razdelitve se Balkan izkaže za vmesni člen med civiliziranim in barbarskim. Balkanec je v podobi poldivjaka hraber in pokončen kot Zahodnjak, vendar njegova slabost ostaja barbarski priokus vzhodnega načina delovanja. Poleg tega, da Balkan, glede na Zahod, predstavlja civilizacijsko zaostalo področje, pa obenem vključuje svojevrstno nostalgijo Zahoda po preteklem, mnogo manj pokvarjenem obdobju.

[17] Warriors beating back the swarm Of Turkish Islam for five hundred years
vir: http://www.fordham.edu/halsall/mod/tennyson-montenegro.html (24. 3. 2004).

4.3.2. DVORNE SPLETKE IZMIŠLJENIH KRALJEVIN

Ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja se je med Zahodnjaki že ustvarila podoba o "turškem bolniku" na področju Balkana, ki je izzval konfliktne odnose in osamosvojitvene težnje med malimi balkanskimi narodi. Britanska zabavna industrija je, po zaključku združitve Italije in Nemčije, potrebovala nov prostor za izživljanje lastnih eksotičnih fantazij. Balkan se je, kot konfliktno področje, izkazal za zelo primerno pri razvijanju naraščajočega števila trivialnih literarnih zvrsti. Britanski trg zabavne industrije se je vztrajno širil in zahteval čim večje število vznemirljivih ljubezenskih romanc, vohunskih zgodb na popotovanju z Orient ekspresom in upodobitvijo Drakule, s katerimi se stereotipna podoba Balkana in Balkancev vtisne v spomin širše bralske publike.

Byronovsko romantično popotovanje po Balkanskem polotoku je razvilo podobo tujega vojaka, ki je odkrival eksotične, slikovite podobe področja, znotraj katerega so živeli neustrašni gorjani. Zgodbe piscev na prelomu stoletja so v svoji imaginativni praksi naredile korak naprej in ponudile podobo izmišljenih kraljestev, postavljenih na področje jugovzhoda Evrope. Področje je bilo vedno opisovano v izrazito romantičnem, skorajda pravljičnem slogu: nahaja se tam nekje za devetimi gorami in morji, v neokrnjeni, predindustrijski pokrajini, kjer je vse slikovito in prisrčno. Na spremenjeno vsebinsko podlago zapisanih zgodb, ki so se odvijale znotraj izmišljenih kraljevin postavljenih na Balkan, so vplivale predvsem dejanske, spremenjene razmere znotraj področja. Nemirno dogajanje, ki je spremljalo zahteve balkanskih narodov po vzpostavitvi lastne neodvisnosti in na novo etabilirani kraljevski dvori kot rezultanta omenjenega procesa, so bili glavni vir domišljije britanskih avtorjev pri snovanju tovrstnih zgodb. Vsem zgodbam je skupna točka zapleteno dogajanje, ki se je odvijalo znotraj izmišljenega kraljestva, bodisi na podlagi dinastičnih pričkanj, morganatičnih zakonov ali prigod povezanih z zamenjanimi spolnimi identitetami. K dvigu popularnosti balkanskih monarhij znotraj Zahodnega sveta so vplivali tudi Zahodni monarhi, prisotni na področju Balkana, saj so se, nebalkanski tradiciji navkljub, redno razkazovali v oblačilih tipičnih za to območje. Na tovrsten način izkazovanja zunanjih emblemov balkanskosti, so bili tudi sami sooblikovalci zgodb o balkanskih političnih konfliktih, ki jih je tako na

podlagi dejanskega Zahodnega političnega mišljenja, kot tudi na podlagi "akcijskih zgodb" 19. in 20. stoletja, mogoče rešiti zgolj z intervencijo s strani Zahodnih sil.

Leta 1894 je izšel roman *Anthonyja Hopea "Ujetniki Zende"*, katerega dogajanje je postavljeno na področje izmišljene dežele Ruritanije. Napeto dogajanje se odvija okoli zgodbe sorodnika ruritanskega kralja, Rudolfa Rasendylla, ki je njegovi ekselenci po fizični podobnosti tako identičen, da ga, v času državniške, krize nadomesti pri vladanju. Gre torej za tipično zgodbo o zamenjani identiteti umeščeno v deželo, ki so jo britanski literarni strokovnjaki napačno umestili med balkanske. Govorni jezik te dežele se namreč prepoznava kot nemški, točna lokacija omenjenega kraljestva pa v romanu ni navedena. Na podlagi izjave glavnega junaka lahko zgolj sklepamo, da je umeščena v bližnjo okolico dežele Tirolske, ko pravi: *"Iz strica so govorile zrele izkušnje sveta in pokazal sem spoštovanje do njegovega nasveta, ko sem se za en dan in eno noč nastanil v Continentalu, na moji poti do Tirolske"* (Hope,1996: 15). Dežela, ki je bila napačno postavljena na področje Balkana, je zaradi umeščenosti v ta predel Evrope bralce, tega zelo popularnega romana, prepričala v podobo Ruritanije kot sinonima za Balkan. Podoba Ruritanije s tem postane eden izmed najbolj množično uporabljenih simbolov za arhetipsko balkansko deželo. Kako trdovratna je ta podoba lahko opazimo na primeru časopisnih člankov iz konca 20. stoletja, ki obisk britanskega obrambnega ministra v Sloveniji, Makedoniji, Bolgariji in Romuniji naslovi kot: *"V gosteh v Ruritaniji"*. Bivši hrvaški predsednik, Franjo Tuđman, pa je zaradi uniformiranega oblačenja večkrat označen za *"ruritanskega generala".*[18] Za časa formiranja novo nastalih držav na ozemlju nekdanje Jugoslavije, v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, pa se je politično delovanje na teh ozemljih opisovalo kot *"ruritansko"*, s čimer so tovrstni zapisi kazali na Balkan kot področje, ki poskuša iti po stopinjah evropske preteklosti (Goldsworthy, 1998: 47).

Vendar Ruritanija ni edini primer izmišljene kraljevine, ki se jo postavlja na področje Balkana. V omenjenem obdobju je nastala zajetna zbirka romanov, ki se ponašajo z osrednjim dogajanjem na področju izmišljenih kraljevin, kot so na

[18] http://www.nin.co.yu/2000-01/13/11114.html (10. 09. 2003).

primer *Kravonija, Tracija, Moesija, Hercoslovaška* in podobno. Dogajanja na področju omenjenih izmišljenih kraljevin, so dela sledečih avtorjev: *Anthony Hope: Sophy of Kravonia, Sydney C. Grier: An Uncrowned King: A Romance of High Politics, Dorothea Gerard: The Red Hot Crown in Agatha Christie: Skrivnosti dimnikov.* Kako nenasitna je bila britanska zabavna industrija v izumljanju vedno novih izmišljenih kraljestev, postavljenih na eksotično lokacijo odrinjenega Balkana, nam kažejo tudi primeri trivialne literature, ki prevladuje ob koncu 20. stoletja. V tem času se ponovno srečamo z novimi primeri imaginarnih dežel kot so na primer *Karpatija, Evarhija* in *Slaka*. Dodatna vzpodbuda za ponovno oživljanje tovrstnih dežel je vsekakor tudi aktualnost političnih dogajanj povezanih z jugoslovanskimi vojnami, ko eden izmed piscev za osrednji prostor dogajanja svoje zgodbe izbere, po našem mnenju, neoriginalno ime *Selovnia*, kot anagram za Slovenijo.

Dogajanje znotraj tovrstnih kraljevin je bilo pogosto povezano z dramatičnimi dogodki, ki so se dejansko dogodili na področju Balkana. Dogodek povezan z okrutnim ubojem srbskega kralja *Aleksandra Obrenovića* in njegove žene *Drage*, ki so ga leta 1903 izvedli pripadniki skupine *Črna roka*, je postal osrednja tematika številnih romanov, med katere sodi tudi delo avtorice *Nellie Blissett "Bindweed"*. Pod vplivom tega dogodka je svoj roman izdala tudi *Agatha Christie, z naslovom "Skrivnosti dimnikov"*. Ta kriminalni roman se odvija v izmišljeni deželi Hercoslovaški, ki jo je pisateljica obravnavala za eno izmed balkanskih držav. Glavne reke in gore dežele so neznane, prestolnica pa se imenuje Ekarešta. Hercoslovaška je dežela nasilja, razbojništva in skrivnostnosti, kjer je glavni nacionalni šport ubijanje kraljev in izvajanje revolucij. Kljub temu, da to ni bil avtoričin najpopularnejši roman, ima le-ta velike zasluge pri oblikovanju enotne Zahodne podobe Balkana. Celotno področje generalizira v enotno predstavo za razliko od prejšnjih podob regije, ki so bile zreducirane na posamezne balkanske narode. Ta roman je tako utrl pot poznejšemu skupnemu, Zahodnemu oblikovanju balkanskega stereotipa, ki je sledil oblikovanju Zahoda kot enotne kategorije (Todorova, 2001: 193-194). Tudi kvazihistoričen roman, ki ga je napisala pisateljica *Dorothea Gerard*, *"The Red Hot Crown",* v svoji vsebini zaobjema dogodke iz leta 1903. Avtorica je zgodbo celo prilagodila dejanskim zgodovinskim dogajanjem, povezanim z

ubojem kralja Obrenovića, s tem da je uporabila izmišljene nazive in imena. Kako je razburljivo dogajanje iz oddaljenega Balkana vplivalo na porast trivialnih literarnih zapisov, priča tudi zapisovanje v zvezi z ubojem avstro-ogrskega prestolonaslednika *Franca Ferdinanda* in njegove soproge leta 1914, v Sarajevu. Tudi ta dogodek je buril duhove britanskih "pisateljskih zaslužkarjev" in jim ponovno dal možnost za oblikovanje novih Hercoslovakij, kjer se na vsakodnevni ravni odvijajo uboji, intrige in nasilnosti. Znotraj tovrstnih romanov angleški junak, ki pride v stik z izmišljenimi balkanskimi deželami, ohranja občutek superiornosti nad avtohtonim prebivalstvom. *Goldsworthyjeva* celo ugotavlja, da se znotraj tovrstne popularne beletristike vrši dvojno razmerje moči: kot prvo "angleškost" nasproti "evropskosti", kot drugo pa "angleškost" nasproti "balkanskosti". Britanci v tovrstnem razmerju ohranjajo superiornejšo pozicijo tudi nad ostalimi Evropejci (Goldsworthy, 1998: 69). Kar znotraj tovrstnih pisarij, ki se seveda prenašajo tudi preko vsakodnevnega novinarskega jezika, najbolj bode v oči, pa je dejstvo, da vsakršni zapisi, ki se uporabljajo v zvezi s področjem Balkana, nimajo nikakršnega občutenja za politično korektnost. Balkan postane svobodno odlagališče vsakršnih stereotipnih zapisov v zvezi z neprijetnimi, roparskimi ali celo krvavimi dogodki. Nadaljevanje tovrstne stereotipne podobe je v današnjih časih prevzel filmski žanr, ki je daleč najuspešnejši pri prenašanju stereotipne podobe polotoka. Krvavi prizori področja so kot posledica jugoslovanskih vojn, dobili svoje mesto v številnih filmih in televizijskih nadaljevankah. Za glavne okrutneže oziroma "bad guys" so v večini primerov prepoznani "srbski teroristi", kot je prikazano v filmu Dobrodošli v Sarajevu (Michael Winterbottom, 1997). Skozi filmsko zgodbo se v podobi ostrostrelcev in četnikov kažejo kot robustni, brkati možje, ki nagonsko streljajo na naključne žrtve. Nadaljevanka 24, ki se je do nedavno vrtela na sporedu slovenske nacionalne televizije, je v ospredje zgodbe postavila ameriške predsedniške volitve, znotraj katerih je glavni predsedniški kandidat v nevarnosti pred "srbskimi teroristi". Znotraj te zgodbe se kot osrednji podobi, v zvezi z Balkanom in neposredno s Srbi, kažeta motiv maščevalnosti in okrutnosti. Z nenehnim ponavljanjem prizorov o zločincih, ki v skladu s tradicijo "oko za oko", na krvav način razrešujejo spore in tako nadaljujejo nikoli končane balkanske vojne, se s pomočjo gibljivih slik zlahka ohranja za edino resnično podobo prebivalcev polotoka.

4.3.3. MRAČNE ZGODBE IZ "TEMNEGA BALKANA"

Na prelomu stoletja je razširitev britanskega trga zabavne industrije privedla do še večje diverzifikacije znotraj žanrov trivialne literature. Potrebe po eksotičnem dogajanju na obrobju evropske celine so postavile Balkan, kot že uveljavljeno področje romantične pustolovske zgodbe, tudi za osrednjo lokacijo gotskega romana. Omenjeni zvrsti sta pripravili teren za nastanek vznemirljive vohunske pripovedi. Romantična ideja Byronovega potujočega vojaka je najprej prerasla v balkansko gotsko pripoved, ki je bila, za razliko od idealističnoromantične pripovedi, prepletena z idejo o viktorijanskem racionalizmu. Gotska zgodba je za svojo glavno tematsko vsebino predložila mračno pripoved o vampirjih. Balkanska gotska pripoved pa je posebej prepoznavna po zgodbi o *grofu Drakuli*, dežela *Transilvanija* pa je s tem postala zbirališče stoletja živečih krvosesov. Ravno tako kot v primeru romantične zgodbe je balkanska gotika vzpostavila dihotomijo med poznanim domačim in eksotičnim okoljem, ki je postavljeno na obrobje določenih geografskih področij. Kako postane Balkan vedno prikladnejše področje za tovrstne opise, lahko ugotovimo iz odnosa, ki ga je Zahod imel do novo nastalih balkanskih državic. Le-te so bile sicer sprejete v evropsko skupino držav, v isti sapi pa tudi opredeljene za drugačne od tipično evropskih. Govori se o specifični balkanski identiteti, ki je bila določena s preučevanjem ljudskega izročila, običajev in navad na balkanskem polotoku za časa 19. stoletja. Prav etnografski in antropološki zapisi so pomagali definirati "balkanskega drugega", domišljija piscev trivialne literature pa je njihovo podobo popačila tudi s pomočjo morbidnih in krvavih idej, kot to, v svojem delu *"Drakula"*, razvije *Bram Stoker* (Goldsworthy, 1998: 75-78).

Polotok je v tem času pridobil negativno podobo povezano z nasiljem, kar je razvidno iz ponazoritve lika *Vlada Tepeša* v vlogi Drakule. Kraj dogajanja sega na področje današnje Romunije; takratna *Transilvanija* pa postane, poleg *Hopeove Ruritanije*, ravno z *Drakulo* najbolj prepoznavna krajevna asociacija britanskih bralcev v zvezi z balkanskim polotokom. Zgodba o Vladu Tepešu, alias grofu Drakuli, se odvija kot tipičen popotniški opis po Balkanu iz druge polovice 19. stoletja. Glavni junak, Johnatan Harker, tudi v tem primeru zapusti znan, moderen Zahodni svet in pripotuje v ahistorično, svobodno področje

jugovzhoda Evrope, ki pa v tej gotski pripovedi pridobi negativno konotacijo sovražnega ozadja. Grof Drakula postane sinonim za balkanskost oziroma nečisto balkansko evropskost. Tu se nahaja tudi razlog za njegovo grožnjo do Zahodnih sil. Drakula je za Evropo nevaren ravno zato, ker je tudi sam Evropejec. Vendar kot balkanski Evropejec ni popolnoma enak med enakimi, zato ga je potrebno uničiti. Njegova destrukcija pa je mogoča le s skupno močjo združenih evropskih sil (Goldsworthy, 1998: 84). Ob tem je potrebno omeniti, da je pokončanje Drakule posledica logičnega in razumskega delovanja vpletenih protagonistov, ki se za dosego svojega cilja poslužujejo najsodobnejših izsledkov iz področja medicine, psihologije in logike. Omenjeno zmagoslavje racionalnosti in znanstvenosti pa nas navaja ravno na mitsko naravo te zgodbe, oziroma na izgrajeno binarno logiko, ki ponovno navaja na vzpostavljena razmerja moči. Zahod ob združitvi vseh svojih sil, ki temeljijo na objektivnih znanstvenih izsledkih, uniči grofa Drakulo, ki ponazarja mračni Balkan. S tem so izničene vse temne, nesmrtne sile in iracionalna dejanja, ki jih Zahodni svet ne pozna. Ravno na tej točki pa se pokaže Zahodna vzvišenost in kontinuiteta razsvetljenske zapuščine, ki tovrstno logiko legitimira za splošno veljaven diskurz Zahoda nasproti Vzhodu.

Kot lahko vidimo se s širjenjem novih literarnih zvrsti na področju britanskega zabavljaštva vztrajno širi tudi ideja o Zahodni superiornosti, ki v vlogi združene vojaške formacije lahko nadvlada še vedno nekoliko iracionalno, manj razvito in razborito področje, tam nekje ob robu celine. Balkan, kot temni evropski predel, tako postane področje, kjer evropsko nezavedno pogosto izraža svoje strahove (Pavlowitch, 1999: 331). Ob tovrstnem prepričanju nam kaj kmalu postane jasno, zakaj področje ostaja nepopolni član Evrope.

4.3.4. ORIENTEKSPRESOVSKI VOHUNSKI ZAPLETI

Pod vplivom romantične in mračne gotske zgodbe je prišlo do razmaha še ene vrste akcijskega žanra, ki svoje mesto najde na balkanskih tleh: *vohunski roman*. Balkan, ki je zaradi politično razburljivih dogajanj že pridobil oznako škandaloznega področja, je postal pribežališče "mednarodne vohunske sekcije". V prvi polovici 20. stoletja je Balkan v sklopu vohunskega romana celo zasedal prvo mesto med območji najhujših intrig. Prva opaznejša zgodba te vrste, je roman *Johna Buchana "The Thirty-nine Steps"* iz leta 1915, ki je svojega junaka Richarda Hannaya vpletel v "balkansko špijonažo" zgolj z namenom zaščite britanskega načina življenja. O balkanskih intrigah, ki grozijo evropski stabilnosti, piše tudi britanski diplomat in pisatelj *Lawrence Durell*. Tudi sam se je poskusil v pisanju vohunskega romana postavljenega na področje Balkana. V delu *"White Eagles Over Serbia"* iz leta 1950, je za osrednjega junaka postavil profesionalnega vohuna Methuena. Bolj kot samo akcijsko dogajanje v tem delu izstopajo stereotipi s katerimi avtor označi "tipične Balkance" (Goldsworthy, 1998: 101). Delovanje zabavne industrije, bazirane zgolj na funkcijo pridobitve čim večjega zaslužka, se razkrije ravno v Durellovem primeru. Glede na dejstvo, da je sam imel večletne neposredne diplomatske stike s področjem, pa njegova književna dela, vezana na Balkan, niso premogla konkretnejših izkušenj in ostala na stopnji stereotipnih ponazarjanj.

Romantične podobe povezane z nesrečami, političnimi intrigami, nenavadnimi srečanji in s seksualnimi vsebinami, ki se odvijajo na mednarodni železniški progi London – Pariz – Carigrad, postanejo v tridesetih letih prejšnjega stoletja aktualne zgodbe balkanskih stereotipnih ponazarjanj. Potovanje z *Orient ekspresom* vključuje relativno majhno skupino oseb, katerih usode se vrtijo okoli točno določenega dogodka. Sama vožnja ponazarja odhod od doma na potencialno nevarno področje jugovzhodne Evrope. Potovanje predstavlja tudi mnenje o drugačni percepciji časa: Zahod kot področje modernosti, hitrosti, kar se ne ujema s počasno, netočno zaostalostjo Balkana. Prav tovrstne zamude, v povezavi z nepričakovanimi in nevarnimi situacijami, pa v tovrstnih romanih dopuščajo nevarnost, da bo glavni junak ostal ujet v mračne balkanske globine.

Popotnik kar ne more pričakati trenutka ponovne vrnitve v domače, urbano in svetovljansko okolje. Tovrstne ujetosti lahko zasledimo pri sledečih zgodbah: *Graham Green: "Stamboul Train", Agatha Christie: "Umor v Orient ekspresu", Cecil Robert: "Victoria Four-Thirty", Eric Ambler: "The Mask of Dimitrios"* in podobnih romanih (Goldsworthy, 1998: 101).

Balkan je v primeru orientekspresovske izkušnje predstavljen kot nevarno in anarhično področje, poleg tega pa so nekateri avtorji, kot je to storila *Agatha Christie* v svojem delu *"Umor v Orient ekspresu"*, opazno razdelili popotnike na "civilizirane Evropejce" in "barbarske Balkance". Glavni junaki večkrat omenjajo stereotipna prepričanja o balkanski nepredvidljivosti in nasilnosti. Ob zaustavitvi vlaka, zaradi zasnežene proge, se tako ena izmed glavnih akterk, znotraj Christijevega romana, na to odzove s pripombo, da je to Balkan in tukaj res ni pričakovati, da bi se stvari hitro uredile (Christie, 1977: 41). Opozarjanje na drugačno, počasnejše dojemanje časa Balkancev, se vidi tudi iz sledeče izjave: *"Tako počasni so v teh deželah /…/ Ure so potrebne, da sploh nekdo začne misliti, kaj šele ukrepati"* (ibid., 1977: 201). Konec zgodbe pa vsebuje še določeno mero podcenjevanja sposobnosti jugoslovanske policije pri odkrivanju resničnega krivca za storjeni umor. Tovrstno umno dejanje je pisateljica pripisala zgolj sivim celicam Zahodnega, francosko govorečega detektiva, Poirota. Male opazke, ki se vlečejo skozi cel roman, na račun balkanske nesposobnosti razreševanja težav, dajejo bralcu vtis umske in družbene zaostalosti Balkana, v primerjavi s hitro mislečim in napredujočim Zahodom. Balkanske orientekspresovske zgodbe so bile značilne za trideseta leta 20. stoletja, popolnoma pa so poniknile s postavitvijo železne zavese, ko se je literarna produkcija povezana z Balkanom marginalizirala znotraj vseh trivialnih literarnih zvrsti.

Za konec naj omenimo še balkansko prisotnost znotraj *komične literature*, ki je temeljila predvsem na izpostavljanju posameznih nacionalnih stereotipnih označb prebivalcev polotoka. *Lawrence Durell* je, v predhodno omenjenem delu, opisal Albance kot šiptarje s košatimi brki, Srbe pa zaradi osebne antipatije prikazoval kot neartikulirane, opicam podobne kreature. Znotraj tovrstnega žanra se je pojavil še eden izmed stereotipov, ki so vplivali na

nadaljnji pogled na področje. Vojne, ki se odvijajo znotraj tovrstnih zgodb, so predstavljene kot otroško igrišče, kjer se spopadajo infantilni Balkanci. Podobno percepcijo so prevzeli tudi nekateri Zahodni politiki med jugoslovanskimi vojnami v devetdesetih letih 20. stoletja (Goldsworthy, 1998: 123). *George Bernard Shaw* je v delu "*Orožje in možje"* predstavil Bolgare kot kulturno skromen narod, na nižji stopnji civiliziranosti, ki obenem nima velikega občutka za vzdrževanje osebne higiene (Todorova, 1994: 472). Tovrstno opisovanje Bolgarov ni bilo značilno zgolj za tuje pisce, pač pa je bilo tudi v domeni domačih avtorjev. Bolgarski pisatelj *Aleko Konstantinov* je v noveli *"Baj Ganjo: neverjetne zgodbe o sodobnem Bolgaru" (1895)*, predstavil podobo balkanskega Bolgara, ki se skozi zgodbo prelevi v "napol" Evropejca. Kot pristen Balkanec je v prvem delu glavni junak predstavljen kot skopuški, neomikani, predvsem pa vedno umazan predstavnik bolgarskega kmečkega stanu. Njegovo nesnažnost je avtor navajal skozi celoten prvi del popotovanja po Evropi, najbolje pa je opisana s sledečo oznako: *"Sicer pa z nesnago Bolgara ni mogoče presenetiti, nemogoče je napeljati tudi najbujnejšo domišljijo, da si predstavi nekaj bolj umazanega od tega, kar lahko vidiš v resnici…"* (Konstantinov, 1942: 21). Drugi del zgodbe predstavlja podobo Baj Ganja Balkanskega po tem, ko se navzame evropskih navad. Njegova zunanja podoba je po tovrstni preobrazbi umeščena med skupino malomeščanskih povzpetnikov, ki so sicer navzven brezhibno čisti, njihova notranjost pa je zaznamovana s pokvarjenimi korupcijami in klečeplazenjem v korist prikladnejše politične opcije. Novela opisuje samo razslojenost bolgarske družbe ob koncu 19. stoletja, obenem pa tudi opozarja Balkance, da s prevzemom zahodnoevropskega načina življenja še ne bodo prepoznani za "prave" Evropejce. To opozorilo pa ostaja v razmislek tudi sodobnemu Balkancu, ki utegne z neselektivnim sprejemanjem Zahodnega načina življenja in popolnim zavračanjem svojega lastnega, izgubiti vse tiste dragocenosti, zaradi katerih ostaja tako edinstven.

Na primeru britanske trivialne literarne produkcije lahko ugotovimo, da so se stereotipi, vezani na Balkan, oblikovali sredi 19. stoletja in pognali svoje korenine preko najatraktivnejših sredstev, dostopnim širši javnosti. Ob tem se problematičnost zabavne literature kaže v njeni osnovni funkciji. Namen

tovrstnih zgodb je odtegniti bralca od vsakodnevnih težav in ga popeljati v vznemirljivi svet zabave, znotraj katerega intelektualni napori niso potrebni. Gre za načine doživljanja, ki jih bralec v realnem življenju ni sposoben izživeti, zato najde zadovoljitev v identifikaciji s pustolovskim, heroičnim junakom, ki se skozi zgodbo sooča z nenavadnimi in nevarnimi situacijami (Saksida, 1994: 216). Zabavna industrija računa na masovno konzumacijo in na tovrsten način potrošnikom ponuja določeno ideologijo ter znotraj nje vpet vrednotni sistem. V povezavi z opisovanjem področja Balkana ostaja tovrstna ideologija aktualna na dva načina. Skozi besedila predhodno omenjene britanske literarne produkcije, se vzdržuje podrejeno stanje koloniziranega drugega na imaginativen način. Stereotipne podobe Balkana, ki jih preko svojih junakov v omenjenih knjižnih delih izražajo pisci, s tem vplivajo na oblikovanje podobe o področju in njegovih prebivalcih ter na (re)produciranje razmerij moči med Zahodnim hegemonom in podrejenim evropskim obrobjem. Obenem pa tovrstna literatura ponuja bralcu odklop iz moreče vsakdanjosti, kar se v današnjih časih obravnava za ključni element ideologije potrošnje. Balkan v tej poziciji zavzema ključno podobo nenavadnih, domišljijskih svetov. Njegovo delovanje bi lahko primerjali z izletom v zabaviščni park, ki tako kot Disneylandove avanture, svoje obiskovalce vabi in mami z nepričakovanimi vožnjami skozi mesta strahov in groze. Zaskrbljujoče pa ob tem ostaja dejstvo, da so to podobe, ki se navadno niso oblikovale na podlagi neposrednega izkustva s področjem. Nanje se pa še vedno vztrajno oklepa tako Zahodna politika, mediji, kot najbolj ekspresivna zvrst, pa tu nastopa filmski žanr. Podobe novih Ruritanij, s primesjo krvavih ubojev, svoja plodna tla ponovno pridobijo v navezi z zadnjimi vojnami na področju nekdanje jugoslovanske federacije.

4.4. FILMSKA PRODUKCIJA BALKANA

Filmska produkcija, kot najreprezentativnejša oblika množične kulture, ima pomembno vlogo pri ustvarjanju in prenašanju stereotipnih podob o posameznem svetovnem področju. Tako se lahko spomnimo, kako so se za časa hladne vojne uveljavili akcijski in vohunski žanri z ustvarjanjem popularnih podob Zahodnih špijonov, med katerimi najopaznejše mesto vsekakor zaseda šarmantni James Bond. Vzhodna Evropa je predstavljala podobo demona s krvoločnimi, iracionalnimi in neizprosnimi Vzhodnjaki, ki so za nameček še okuženi s komunističnimi idejami. Tako kot v predhodno obravnavanih žanrih se je Zahodni junak predstavljal v vlogi rešitelja, ki je obvaroval demokratičen svet pred Vzhodnimi barbarskimi grožnjami in možnostjo prevlade rdeče tiranije. Podoba Balkana je bila v tem obdobju bolj ali manj vkomponirana v delovanje vzhodne Evrope, vendar pa vsa predhodna in poznejša obdobja kažejo na specifično obravnavo polotoka, ki vključuje tipične elemente delovanja balkanističnega diskurza.

Ugotovimo lahko, da se Zahodni balkanizem znotraj filmske industrije reproducira na podoben način kot znotraj trivialne literature in tudi nanj vplivajo dogodki, ki so v posameznem obdobju zaznamovali zgodovino polotoka. Atentat na avstrijskega prestolonaslednika, leta 1914, postane v poznejših letih osrednji dogodek za nastanek vsaj dveh filmov na to temo, kot sta *"Mayerling a Sarajevo" (režija: Max Ophüls, 1940)* in *"Ultimatum" (režija: R. Wiene, R. Siodmac, 1938).* Znotraj omenjenih filmov je uboj prikazan v obliki navdušenja, saj se mali balkanski narod bojuje proti moči zunanje represije, pa tudi kot ironično ali celo neumno dejanje, ki je prekinilo z obdobjem evropskega miru.[19] Trivialna literatura povezana z opisovanjem Balkana, je kar v nekaj primerih dobila tudi filmske različice, kot so primeri: Eric Amberovega dela *Masque of Dimitrios (režija: Jean Negulesco, 1947)*, Christiejev *Umor v Orient ekspresu (režija: Sidney Lumet, 1974)* in daleč najpopularnejša podoba povezana z Balkanom: Bram Stokerjeva *Drakula (režija: Francis Ford Coppola, 1992).* Po našem mnenju tovrstna povezava kaže predvsem na dobičkonosno naravnanost množične kulturne produkcije, ki je na podlagi uspešne knjižne

[19] http://www.univie.ac.at/spaceofidentity/Vol_1/HTML/Dakovic.html (22. 3. 2004).

prodaje, te iste ideje izvozila še na filmska platna. Med prve upodobitve karakteristik, ki jih lahko opredelimo za tipično balkanske, vsekakor sodi film *"Cat People" (režija: Jacques Tourneur, 1942)*, ki se ga uvršča med klasične grozljivke. Podoba Balkana je znotraj tega filma utelešena v vlogi ezoterične srbske imigrantke Irene, ki manifestira nevarno in nekontrolirano senzualnost ter prekletstvo zaradi katerega se spremeni v mačko željno krvi.[20] Glavna protagonistka je pravzaprav prikazana v tipični vlogi nasprotnega drugega, ki s svojo iracionalnostjo, strastnostjo in nevarno senzualnostjo grozi civiliziranemu Zahodnemu svetu, obenem pa zapade v lastno pogubo. Prav na tem primeru si je mogoče nazorno ogledati delovanje balkanizma v njegovi tipično binarni poziciji nasprotij: racionalnost/iracionalnost in sposobnost/razbrzdanost, ki v končni fazi pripelje do končnega propada.

Kot smo že predhodno omenili, je obdobje po vzpostavitvi železne zavese Balkan postavilo pod okrilje vzhodne Evrope. Znotraj te pozicije je bila, predvsem na podlagi informbirojevskega spora, v nekoliko drugačni poziciji takratna Jugoslavija, ki je veliko dilem postavljala že znotraj samega političnega prostora. Njeno posebno obravnavanje je izraženo znotraj dogajanja enega izmed James Bondovih akcijskih podvigov: *"From Russia with Love" (režija: Terence Young, 1963).* Ta pustolovščina se dogaja na orientekspresovi liniji med Vzhodom in Zahodom, znotraj katere se Jugoslavija izkaže za nekakšno "luknjo" v železni zavesi. Bond se sprašuje, znotraj katerega političnega kontinuuma sodi ta država. Izkaže se, da je to prijateljska država, kjer je glavni junak na varnem. Zanj to predstavlja domače zavetje, kjer naj bi bil varen pred ruskimi vohuni (Štefančič, 1988: 186-190). Pravzaprav je na tem mestu tudi očitno delovanje ideološke diskurzivne prakse drugačne oblike, ki temelji na razmerju med kapitalizmom in z njim povezano liberalno doktrino ter socialističnim sistemom na drugi strani. Jugoslavija, sicer socialistična država, pa je ravno zaradi pretrganih stikov z ruskim režimom imela na Zahodu poseben status. Vsekakor se to dejstvo najbolje odraža preko medijev množično kulturne produkcije, s katerimi se najlažje izvaja manipulacijo nad javnim mnenjem.

[20] http://www.pomgrenade.org/pages/teratologies.html (22. 3. 2004).

Filmska industrija ponovno postavi Balkan za središče dogajanja v devetdesetih letih 20. stoletja, kar je povezano s kaotičnimi razmerami na območju nekdanje Jugoslavije. Naj omenimo le enega izmed najopaznejših, *"Dobrodošli v Sarajevu" (režija: Michael Winterbottom, 1997)*, ki opisuje prihod tujih novinarjev v oblegano Sarajevo. Glavni igralec reši bosansko deklico pred gorjem, ki ga prinaša vojna in jo odpelje k svoji družini v Veliko Britanijo. Ko želi deklico uradno posvojiti, je dekličina mati proti. A ko na koncu le sprevidi kako slaba mama je bila, pristane na otrokov odhod v boljše življenje. Na tem mestu se nam zdi zgodba problematična, saj se na nek način ustvarja vtis, da Balkanci niso sposobni izpolnjevati tako odgovornih življenjskih nalog kot je starševstvo. Poleg navedenega, je v filmu tudi kompleksna politična situacija predstavljena na precej poenostavljen način. Zahodnjaki se ponovno (že po stari navadi) izkažejo za tiste, ki lahko na civiliziran način prekinejo z brutalnostmi in dajejo vtis, da brez njih na tem območju svobode prav gotovo ne bo mogoče doseči. Kot zanimivost je znotraj tovrstne obravnave smiselno omeniti še določene simbole, ki so se v tem istem obdobju začeli uporabljati znotraj Zahodne filmske produkcije. Ti elementi so ponovno bolj kot z ostalimi področji Balkana povezani s preteklostjo nekdanje jugoslovanske države. Zahod pa je želel na simboličen način, preko njihove razpadajoče strukture, pokazati na samo stanje znotraj te države. V mislih imamo podobo zastavinega avta Yuga, ki ga akcijski junaki, kot se je zgodilo Bruce Willisu, že po nekaj metrih nadomestijo z drugim tipom avtomobila, saj se prvi izkaže za navadno kripo *(film "Die Hard", režija: John Mctiernan, 1995).* Podobna usoda se je na nekih drugih mestih dogodila tudi ruski Ladi in vzhodnonemškemu Trabantu. Na ta način Zahod, tudi na simbolni ravni, pokaže na razpad nekega sistema in lastno zmagoslavje. To pa ponovno doprinese k dodatni utrditvi starodavnih dihotomij med obema poloma.

V primeru filmske reprodukcije balkanističnega diskurza je potrebno omeniti še specifično situacijo, ki je plod domačega filmskega ustvarjanja. Filmi balkanskih avtorjev, ki se tako na tujem tržišču kot tudi doma izkažejo za uspešne, imajo skupen diskurzivni prostor. To so filmi, ki Balkan prikazujejo v njegovi eksotičnosti, radoživosti in užitkarstvu, zaradi česar se jih uvršča znotraj žanra magičnega realizma. Podobe razigranih Balkancev je mogoče najti že v vlogi *"Grka Zorbe" (režija: Michael Cacoyannis, 1964)*, pozneje pa postanejo tipičen

izvozni artikel režiserja Emira Kusturice, ki to podobo pripiše Romom. Slednji zasedejo glavno mesto znotraj večine režiserjevih filmov, kot so *"Dom za obešanje" (1989)* ali *"Črna mačka bel mačkon" (1998).* Znotraj omenjenih filmov je opravljena samostigmatizacija Balkancev, le-ti pa so prepričani v dejstvo, da so Romi najbolj balkanski med vsemi prebivalci polotoka. Tako so Romi za ostale Balkance to kar so Balkanci za Zahodnjake: "notranji drugi" (Velikonja, 2003). Na tem mestu bi lahko dejali, da se dogaja svojevrstna balkanska kompenzacija na račun vsiljenih zunanjih podob. Balkanci iščejo svojega »drugega«, ki bi mu lahko pripeli isto oznako, kot jo njim dodeljuje Zahod. Ker pa svoje balkanskosti ne morejo potiskati južneje od svojega dometa, se izkažejo Romi, že tako marginalizirana etnična skupina, za najprikladnejšega odjemalca. Devetdeseta leta prejšnjega stoletja, na podlagi vojnih izkušenj, prinesejo množično produkcijo filmov na vojno temo. Tudi znotraj tovrstnih upodabljanj opazno mesto zavzema Emir Kusturica s filmom *"Podzemlje" (1995)*, za katerega je prejel Zlato palmo, pa *"Lepe vasi, lepo gorijo" (režiser: Srdjan Dragojević, 1996)* in navsezadnje z oskarjem obeležena *"Nikogaršnja zemlja" (režiser: Danis Tanović, 2001).* Pravzaprav se ravno tako kot v Zahodni tudi v balkanski produkciji filmov na temo jugoslovanskih vojn, izkaže balkanska narava za nagnjeno k konfliktnim, iracionalnim, nasilnim dejanjem, ki vodijo v medsebojna sovraštva. Kusturica je v Podzemlju to dogajanje še podkrepil z določenimi lastnostmi, ki jih je pripisal glavnim akterjem, kot so goljufija, izkoriščanje soljudi in dobičkonosnost. Epilog filma je simbolična prispodoba razpada nekdanje države, ko se del zemlje, z glavnimi protagonisti na njej, odcepi in jo odnese daleč stran. Kusturica je na nekem mestu izjavil: *"Ljudje gredo stran in ne vedo kaj se jim bo zgodilo. To je način življenja Balkancev, oni nikoli ne racionalizirajo lastne preteklosti".*[21] S tovrstnimi podobami, ki jih Balkan dobičkonosno izvaža na Zahod, dejansko potrjuje to, kar želi Zahod videti: na pol primitivnega, divjega, eksotičnega zabavljača. Pri tem je zanimivo dejstvo, da so zgolj tovrstne teme sprejete in nagrajene s strani Zahoda (Velikonja, 2003). Naj to dejstvo navežemo na ideološko raven balkanizma, na podlagi katerega Zahod določa posamezne podobe Balkana, ta pa jih na podlagi delovanja procesa samostigmatizacije sprejema. Zato je "nagrajen", ko ponudi civiliziranemu drugemu prav tisto, kar le-ta pričakuje od njega: nasprotno

[21] http://www.univie.ac.at/spaceofidentity/Vol_3/HTML/Virag.html (22. 3. 2004).

podobo skozi katero se izvaja identifikacija obeh. S tem pa Zahod doživlja tudi svojevrsten užitek v obliki brezčasnosti in spektakla, ki ga sam v svoji anemičnosti ne doživlja več.

Na podlagi zapisanega lahko ugotovimo, da se balkanizem izvršuje v svoji dvojni funkciji, kar je lepo razvidno na primeru "gibljivih slik". Stereotipna podoba, ki jo ponuja zunanji Zahodni opazovalec, postane prevzeta za edino pravilno in resnično s tem, ko v njo začnejo verjeti sami Balkanci. Še več, svoje negativne karakteristike so pretvorili v lasten diskurz: "blatnih Balkancev!"

4.5. JUGOSLOVANSKE VOJNE IN PONOVNO OŽIVLJANJE STEREOTIPOV

Po padcu berlinskega zidu, kot simboličnem zlomu socialističnega sistema na vzhodu Evrope, so se znotraj stare celine pojavile težnje po novi vzpostavitvi ravnotežja moči. Posamične države, ki so po drugi svetovni vojni sodile pod sovjetsko dominacijo, so se želele čimprej otresti negativnih označb povezanih z "rdečim demonom" in se posledično ena za drugo uvrščale v skupino srednjeevropskih držav. Določena je bila nova geopolitična, pa tudi simbolična razdelitev Evrope, ki je in še vedno izhaja iz Zahodne Evrope kot izhodišča. Njen antipod postane skrajni vzhodni del vzhodne Evrope (Rusija) in Balkan kot področje jugovzhodne Evrope. Kot nekakšen condor sanitaire se med obema poloma uveljavi področje tako imenovane srednje Evrope, ki naj bi po svojem vrednotnem sistemu sodilo pod okrilje Zahoda, vendar mora opraviti še nekaj zrelostnih izpitov, če želi postati dejanski del najrazvitejšega evropskega dela. Srednja Evropa se v primerjavi z Balkanom, v očeh Zahoda, pojavlja kot predel, ki je na poti k dosegu optimalnega demokratičnega stanja, medtem ko se Balkan, tako na področju ekonomskega, kulturnega, kot tudi političnega udejstvovanja, obravnava s pokroviteljskim odnosom, ki ga Zahod uporablja tudi v primeru držav tako imenovanega tretjega sveta.

Jugoslovanske vojne, ki so se odvijale v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, so dodatno "pripomogle" k temu, da ni prišlo do krize ali celo zrušitve utečenega ravnotežja moči znotraj Evrope. V očeh Zahoda so se te vojne kazale kot ponovna obuditev pogostih balkanskih konfliktov. Področje Balkana je bilo, kot

že v podobnih predhodnih situacijah, stigmatizirano z oznako sod smodnika. Zahod je na dokaj enostaven način ponovno našel svoj nasprotni del, svoje antagonizme: divjaštvo, ki je ustrezalo legitimaciji Zahodne omikanosti, etnična sovraštva, ki so dvigala ugled zahodni multikulturnosti in večno nasilje, ki ne pritiče evropski civilizacijski tradiciji. Vojne, ki so se odvijale na področju nekdanje Jugoslavije, so bile izpričane v številnih pisnih prispevkih visokih Zahodnih političnih predstavnikov, novinarjev, pa tudi zgodovinarjev. V nadaljevanju bomo poskušali razkriti kateri so tisti stereotipi, ki so omejevali ali spodbujali politike Zahoda k sprejemanju političnih odločitev v zvezi z vojnim področjem in novinarski prispevki, ki so oblikovali javno mnenje ter s tem dodatno utrdili pozicijo Balkana kot področja neke pretekle dobe.

4.5.1. ZAHODNA POLITIKA IN "TISTI DEL SVETA"

Jugoslovanske vojne, ki so potekale na ozemlju nekdanje Jugoslavije, v začetku devetdesetih let 20. stoletja, so odražale specifično pozicijo obravnavanja, ki se je kazala kot drugačno pojmovanje v očeh Zahodne Evrope nasproti pojmovanju Združenih držav Amerike. Če je Zahodna Evropa o teh vojnah v večini primerov govorila kot o vojni v nekdanji Jugoslaviji ali v Bosni, pa so Združene države spopade generalizirale na celotno področje balkanskega polotoka. S tem je področje, ki postane za zunanji svet aktualno zgolj v času nemirov in konfliktov, dobilo oziroma zgolj obudilo že oblikovani stereotip o balkanskih vojnah. V sklopu le-teh balkansko nasilje velja za bolj neobrzdano, ker je staro (Todorova, 2001: 283). Vendar moramo ob tem poudariti, da obstajajo tudi med evropskimi pričevanji iz jugoslovanskih vojn taki, ki te vojne označijo za balkanske, kot je na primer delo *"Balkanski rat: Razaranje Jugoslavije 1991-1999" (Hanes Hofbauer)*. Naslov tega zapisa poteka jugoslovanskih vojn, nam nazorno prikazuje, kako se Balkan zlorablja z namenom prikrivanja dejanskega področja poteka vojne situacije. S posplošitvijo vojn na celotno regijo, se nadaljuje že davno izoblikovano prepričanje o nenehnih silovitih balkanskih vojnah.

V povezavi s posplošitvijo jugoslovanskih vojn na celotno področje Balkana, se je polotoka ponovno oprijela oznaka o sodu smodnika, ki je na začetku 20.

stoletja označevala to področje Evrope kot krivca za razmah prve svetovne vojne. Seveda so v povezavi z dejstvi, ki so dejansko nakazovali vzroke za prvo svetovno vojno, resni zgodovinarji tovrstni demagogiji nasprotovali. Vendar se Balkanu kljub verodostojnim dokazom ni uspelo izogniti tovrstni označbi in tako ostaja med Zahodnimi opazovalci prepričanje, da je za sprožitev konflikta na Balkanu potrebna zgolj iskra, da se zaneti ogenj. Balkana se vztrajno drži oznaka krivca za vse vojne, ki potekajo na področju Evrope.

Balkan ostaja tudi v povezavi z jugoslovanskimi vojnami področje prelomnice. Tako lahko iz govora nekdanjega predsednika Združenih držav Amerike, *Billa Clintona*, ki ga je imel pred bombnim napadom Severnoatlantskih sil na Jugoslavijo, ugotovimo kakšna je strateška pomembnost pozicije, ki so jo napadli, ko pravi: *"Poglejte na tale zemljevid: Kosovo je majhno področje, vendar se nahaja na glavni prelomnici med Evropo, Azijo in Bližnjim vzhodom. Nahaja se tam, kjer se srečuje islam s katoliško in pravoslavno vejo krščanstva..."* (Goldsworthy, 2002: 25). Clinton v tej izjavi pokaže na kompleksno situacijo Balkana, kot se le-ta kaže v očeh Zahoda. Balkan prikaže kot področje, kjer se srečujejo različne kulture, civilizacije in religije, kar kaže na popularno Huntingtonovsko tezo o "trku civilizacij" (Huntington: 1996). Balkan se kot prelomno področje kaže tudi v očeh britanske politike, kar je razvidno iz izjave britanskega premiera *Tonyja Blaira,* ki je Kosovo označil za področje, ki se nahaja tik za evropskimi vrati.[22]

Zahodne sile so na začetku vojn lastno nevmešavanje vanje utemeljevale z dejstvom, da se Balkana nikakor ne da rešiti pred konfliktnimi situacijami, ker le-te izvirajo iz starodavnih sovraštev med posameznimi etničnimi skupinami. Balkanizem se tako uporablja za opravičevanje genocida v Bosni, na podlagi predpostavke, da so Balkanci zgodovinsko ali genetsko nagnjeni k medsebojnemu pobijanju. Kako pogosto je bila tovrstna fraza uporabljena, si lahko ogledamo iz sledečih izjav Zahodnih politikov: britanski politiki in kvaziakademiki, *(kot Sir Crispin Tickell)* so izjavljali, da so sovraštva med jugoslovanskimi narodi razširjena že na tisoče let. Tovrstno prepričanje so prevzeli tudi nekateri politiki Združenih držav Amerike. Tako je republikanski

[22] http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/303648.stm (12. 2. 2004).

kongresnik *William Goodling* trdil, da se je vse začelo v 4. stoletju z razdelitvijo Rimskega imperija (Sells, 1996: 128).

Britanski premier *John Major* je govoril o starodavnih sovraštvih, ki so se znova pojavila. Ameriški predsednik *Clinton* pa jih je časovno opredelil v starostno obdobje petstotih let. Ameriški senator *John Warren* je bil mnenja, da se ti ljudje, zaradi svojih verskih, etničnih in kulturnih razlik, niso borili le stoletja, ampak tisočletja dolgo (Murad v Velikonja, 1998: 302). Med uradno politiko Združenih držav Amerike pri odnosu do vprašanja razreševanja jugoslovanskih vojn, ne opazimo bistvene razlike med najprej vladajočo republikansko in njej sledečo demokratsko administracijo, saj sta ponavljali iste izgovore o neizbežnosti *"starodavnih pokolov"*. Ameriški predsednik *George Bush* v svoji izjavi za javnost iz leta 1992, po tistem, ko je svet izvedel za koncentracijska taborišča na vojnem področju, dejanja ni obsodil, pač pa je celo našel neke vrste opravičilo za tovrstno genocidno dejanje in ga utemeljil z razlago vojne v Bosni in Hercegovini in na Hrvaškem kot kompleksnega konflikta, ki izvira iz "starodavnih sovraštev". Nekdanji državni sekretar *Warren Christopher,* pa je ponudil ameriškemu kongresu v opravičilo za zavrnitev Severnoatlantskih vojaških sil pri posredovanju v vojnem žarišču nekdanje Jugoslavije, leta 1993, izjavo, da se na teritoriju nekdanje Jugoslavije odvijajo starodavni antagonizmi, bosanska katastrofa pa predstavlja peklenski problem (Sells, 1996: 124-127).

Clintonova administracija je svojo "nemoč" v zvezi z "zakoreninjenimi sovraštvi" v povezavi s posredovanjem v Bosni, ponavljala po republikanskem receptu. Ob tem ni zanemarljivo dejstvo, da je sam nekdanji predsednik Bill Clinton vse kar je vedel o Balkanskem polotoku izvedel iz potopisa *Roberta Kaplana: "Balkan Ghosts: A Journey through History"*, ki deluje kot učbenik za balkanske stereotipe. Kaplan v svojem potopisu o Balkanu izhaja iz zapisov *Rebecce West* iz davnega leta 1941 *(v delu Črno jagnje, sivi sokol)*, ki velja za prosrbsko orientirano avtorico (Belof, 1999:71). Ta dejstva postanejo še kako aktualna, če v zgodbo o "starodavnih etničnih sovraštvih" vključimo še srbsko nacionalistično propagandno mašinerijo, ki je predstavljala spopade med etnijami za državljansko vojno nastalo na podlagi etničnih sovraštev, ki jih zunanja, mednarodna skupnost ne more razumeti in je potemtakem boljše, da njihovo

razrešitev prepusti zgolj vpletenim v konflikte. Če je Clintonovo navdušenje temeljilo na Kaplanovih prosrbsko usmerjenih zapisih, je potemtakem razumljiva tudi nedejavnost Združenih držav Amerike v zvezi s porajajočimi konflikti. Maja 1993 je Clinton konflikt že poimenoval za državljansko vojno, ki je notranja zadeva vseh udeležencev. Leta 1994 pa je lastno prepričanje o nerazrešljivih sovraštvih dogradil z izjavo, da se bodo slabe stvari dogajale, dokler se v vojne konflikte vpleteno prebivalstvo, ne bo naveličalo ukvarjati z medsebojnim pobivanjem (Sells, 1996: 127). Prevladujoče mnenje o državljanski vojni je v svojem memoaru izrazil tudi nekdanji evropski poslanec *David Owen*, ki je bil obenem prepričan v dejstvo, da se spori na Balkanu vedno rešujejo z orožjem na tipično nasilen način. V svojih zapisih je prikazal odnos Jugoslovanov do vojne kot nesimentalno divjaštvo, kar je utemeljil s primerom srbskega bombnega napada na orientalsko knjižnico v Sarajevu (Owen, 1998: 37-70). Divjaštvo, kot tipično domeno jugoslovanskega naroda, lahko zlahka ovržemo z nasprotno ekvivalentnim primerom napada Severnoatlantskih sil na kitajsko ambasado v Beogradu, maja 1999. Navkljub dejstvu, da so takratni odgovorni napad označili za napako, je bil učinek na enak način "barbarski".

Stereotip, ki navaja na starodavno sovraštvo med balkanskimi narodi, pa po našem mnenju ne prepričuje zgolj v večno sovražno nasilno naravo Balkancev, pač pa tudi na iracionalnost in nepremišljenost, če ne kar na nižjo stopnjo razumskosti, ki je za Zahod nepojmljiva in zato tudi nerazumljiva. Nekdanji ameriški državni sekretar *Lawrence Eagleburger* je želel s ponazoritvijo medsebojnega ubijanja med jugoslovanskimi narodi za glavni imperativ delovanja na področju, ki ga je možno zaustaviti zgolj z biološko pogojenim trenutkom izčrpanosti, prepričati Zahodno diplomacijo v neposredovanje v jugoslovanske konflikte. Po njegovem mnenju bi bilo nesmiselno izgubljati čas za situacijo, ki je že od nekdaj nerazrešljiva: *"Žal mi je, vendar se bodo oni med seboj ubijali dokler se ne utrudijo ali ne postanejo dovolj razumni, da bodo prenehali"* [23]. Leta 1995 pa si je ta isti diplomat v svojem govoru privoščil celo opazko, ki vojni pekel v nekdanji Jugoslaviji predstavlja kot nekakšno karnevalsko rajanje: *"Na tem predelu sveta se že nekaj časa med seboj pobivajo z določeno mero veselja"* (Sells, 1996: 124). Ta izjava kaže na dvojno

[23] http://www.institut.instifdt.bg.ac.yu/ifdt/izdanja/casopisi/ifdt/XVIII/d002/document (11. 10. 2003).

pojmovanje Balkana: z definiranjem področja kot tistega na katerega pokaže s prstom, omogoča domači javnosti geografsko odtujitev od problematike v smislu, da ti ljudje in njihova vojna niso naša stvar, ker oni so "drugi", tuji. Obenem pa prikaže pobivanje kot nekakšno otroško igro, v kateri udeleženi akterji do določene mere celo uživajo. Na tovrsten način prikrije dejanske razsežnosti vojne, obenem pa med javnostjo vzpodbuja občutek apatičnosti in nezainteresiranosti za žrtve vojne.

Posledice namigovanj, o starodavnih sovraštvih med Balkanci, so privedle do nastanka posledične stereotipne označbe o isti količini krivde med vsemi vpletenimi udeleženci, zaradi česar ostaja problem nepomiritve izključno njihova stvar. Tovrstno mnenje je zagovarjal tudi eden ključnih osebnosti jugoslovanskih vojn: *Slobodan Milošević*, kar nakazuje, da se je Zahod v začetni fazi nagibal predvsem k sprejemanju srbske ideološke mitologije. Tako sta pogajalca Evropske unije: *Peter Carrington* in švedski diplomat *Carl Bild* vztrajala na prepričanju, da so za dogodke v Bosni in Hercegovini krivi vsi. Ameriški državni sekretar *Warren Christopher* pa je temu mnenju dodal, da si odgovornost za zločine delijo vse tri strani (Velikonja, 1998: 302).

Iz izpričanega je jasno razvidno, da Zahodna politika utemeljuje poslednjo vojno situacijo na področju nekdanje Jugoslavije v luči starodavnih etničnih sovraštev med jugoslovanskimi narodi. Vendar pa je tovrstni predpostavki potrebno nasprotovati z dejstvom, da so Srbi, Hrvati in Bošnjaki oblikovali lastne državne tvorbe že v srednjem veku in kljub temu, da so se njihova ozemlja prekrivala, to ni vodilo v medsebojne konfliktne odnose (Lampe, 1996: 9). Na podlagi tovrstne prepričanosti se je med Zahodno politiko oblikovala dvojna percepcija v zvezi z vpletenostjo Zahoda v razreševanje konfliktov znotraj regije. Konzervativni politiki so gledali na Balkan kot na nalezljivo bolezen, ki jo je kot infekcijo bolje pustiti pri miru, da se sama pozdravi. Tovrstnemu prepričanju je nasprotovala liberalna politika, ki pa je v svojem odnosu do Balkana nezavedno ohranjala neokolonialni pogled za razreševanje problemov v ostalih predelih sveta: balkanski konflikti so lahko razrešeni le s pomočjo dozorelih in odgovornih Zahodnih sil; na isti način kot je bila iztrebljena Stokerjeva Drakula, s pomočjo zavezniškega delovanja celotnega Zahoda. Ob tem je potrebno dodati, da

intervencija liberalnejše misli ni bila prisotna ob samem začetku jugoslovanskih spopadov, kar je razvidno tudi iz predhodnih, zgoraj navedenih izjav posameznih politikov. Tovrstno posredovanje, z uporabo "velikih palic" in "drobcenih korenčkov", se je uveljavilo kot označba za humanitarno intervencijo, ki pa jo *Noam Chomsky* v svojem delu *"The New Military Humanism: Lessons from Kosovo",* označil za novo obliko militantnega humanizma (Chomsky, 1999).

Znotraj jugoslovanskih vojn se je jasno izrisal tudi pogled Zahoda do muslimanskega prebivalstva. Le-ti so bili predstavljeni v luči nasprotnega drugega, kar bi lahko uvrstili za element orientalistične diskurzivne prakse. Muslimani imajo znotraj množice kulturnoreligioznih skupin Balkana najslabšo pozicijo, saj se islam povezuje s turško zapuščino, ki ne sodi v evropske civilizacijske okvire. Glede na omenjeno je prišla na plan še ena ločnica, ki je tudi ena izmed podpornih situacij pri vzdrževanju balkanskih stereotipov. Omenjena razmejitev je postavljena na religiozni osnovi, ki se kaže v napetostih med pravoslavno in katoliško vero; še bolj izrazita pa so trenja med krščanstvom kot celoto na eni in islamom na drugi strani (Mazower, 2001: 6). Na podlagi tovrstne razčlenitve lahko bolje razumemo Zahodno nevmešavanje v bosanske pokole. Islam se na tej točki izkaže kot tujek znotraj evropskega prostora, s katerim Zahodni svet noče imeti opravka. Gre za določene vrste ekskluzivistično politiko rimokatoliške cerkve, ki poskrbi samo za tiste, ki so "naši", medtem ko želi vse tuje elemente izolirati, če ne celo izločiti iz lastnega teritorija.

Med političnimi govorancami, povezanimi z vojnim dogajanjem na področju bivše Jugoslavije, je mogoče opaziti še argumentiranje konfliktnih situacij na podlagi primitivnih oziroma plemenskih zapuščinskih vzorcev. Zahod vsekakor poskuša, na podlagi tovrstnega stereotipa, povzdigniti lastno "napredno civiliziranost" in opravičiti konflikte znotraj Zahodne družbe za normalno stanje, medtem ko so balkanski nemiri vedno prikazani v bolj grozoviti luči. Pod vplivom pacifistične ideje je bilo na začetku 20. stoletja ustanovljenih večje število samopoimenovanih pacifističnih organizacij, med katere sodi tudi leta 1910 ustanovljena *The Carnegie Endowment for International Peace.* Ob tem je

omembe vredno samo dejstvo, da je institucija nastala na pobudo ideje enega najbogatejših američanov: *Andrewa Carnegiea.* Omenjena institucija je objavila svoj komentar že v zvezi z balkanskimi vojnami v letih 1912 in 1913, vzporednice z omenjenim dokumentom pa je naredila v navezi z jugoslovanskimi vojnami ob koncu 20. stoletja. Uveljavljeni ameriški diplomat, *George Kennan,* je tako v uvodniku zapisa: *"Balkanski krizi: 1913 in 1993"*, obravnaval jugoslovanske vojne v duhu agresivnega nacionalizma, ki je, po njegovem mnenju, dediščina plemenske zapuščine in kot taka se ohranja še v današnjih dneh. Rezultat omenjenih vojn je bil, po njegovem mnenju, hujši kot je za vojne značilno, s čimer je želel avtor ponazoriti razliko med balkanskimi in ostalimi vojnami.[24] Za utemeljitev svojega zapisa je pisec uporabil besedno zvezo: normalni učinki vojne. Na tovrsten način pa vzdržuje mnenje, da je v balkanskih pokolih nekaj nenormalnega, nevropskega in civilizacijsko zaostalega. Glede na pustošenja, ki jih doprinesejo vojne, dvomimo, da bi bili učinki le-teh lahko na kakršenkoli način normalni. Zato se zdi še posebej nerazumljivo dejstvo, da je prav to postalo merilo za določanje moralnih kriterijev, veljavnih za posamezne družbe.

Po koncu jugoslovanskih vojn ostaja Zahod s svojimi mirovnimi četami še vedno prisoten mediator na konfliktnih področjih. Kljub poznemu posredovanju se je pojavil v vlogi nekakšnega vsevednega odrešenika, ki je mnenja, da se lahko mir ohranja na področju zgolj na podlagi prisotnosti Zahodnih vojaških enot. Še več, tudi v tem procesu obravnava balkansko družbo popolnoma nasprotno svoji lastni. Prepričanje *italijanskega anonimnega pisca*, v reviji *Limes*, izraža tovrsten koncept: *"Etičnopolitične kulture celotnega področja se razlikujejo od kulture uglajenih Britancev. Tu vladajo plemenska, klanska in mafijska rivalstva. Med politiko in kriminalom obstaja močna povezanost". In še: "Za stabilizacijo področja ni dovolj zgolj prisotnost neke vrste koordinatorjev ali posrednikov, pač pa morajo le-ti delovati kot nekakšni šerifi, ki so, ko je potrebno, tudi nekoliko brutalni. V nasprotnem primeru bo situacija ostala ujeta v balkanski način delovanja"* (Limes, 1999: 69-70).

[24] http://www.newbalkanpolitics.org.mk/OldSite/Issue_2/kenan.eng.asp (22. 3. 2004).

Na koncu lahko zaključimo, da je Balkan sicer geografsko del Evrope, vendar glede na razvojno stopnjo, ki jo trenutno dosega, še ne sodi v ta predel sveta. Vojne na Balkanu naj bi bile po mnenju Zahodnih medijev nepojmljive za ostale evropske predele, s tem pa se krepi v očeh javnosti pozicija polotoka kot za "še ne" oziroma "nikoli povsem" evropskega. Konflikti med etnijami so, po njihovem mnenju, nerazrešljivi, saj so posledica starodavnih trenj, ki so za ostale predele Evrope nedoumljiva. Ob tovrstnem prepričanju pa Zahodna javnost pozablja na dejstvo, da je vpeljevanje zahodnega koncepta nacionalnih držav na področje Balkana, privedlo balkanske narode k sledenju ideje o homogenih skupnostih, z natančno določenimi mejami. Slednje so zaradi etnične mešanosti težko določljive, kar nas navaja na dejstvo, da je koncept nacionalne države v smislu zahodnoevropske ideje devetnajstega stoletja, za to področje neustrezen.

5. ZAKLJUČEK

Balkan v mirnih obdobjih ostaja odrinjen in popolnoma neopazen sogovornik znotraj "evropskega omizja", zato pa nase toliko bolj opozori v času nemirov in vojnih situacij, ko se Zahod prelevi iz nezainteresiranega soseda v vlogo superiornega učitelja. Na podlagi tovrstnega ravnanja se izkaže, da Zahod Balkan nujno potrebuje za ohranjanje obstoječega razmerja moči, znotraj katerega sam zavzema pozicijo vrhovnega hegemona, ki med drugim odloča in določa pozicije ostalih svetovnih področij. Balkan je v tem razmerju obravnavan kot "notranji drugi", kar pomeni, da si ga Evropa podreja na nekoliko drugačen način. Polotok na podlagi skupne geografske pozicije vključuje določene karakteristike, ki so del celotne evropske celine, vendar pa je obenem ločen od Zahodne polovice na podlagi ločnice, ki je bila prvotno vzpostavljena glede na stopnjo razvitosti posamičnega predela, danes pa poteka na kulturni osnovi. V našem diplomskem delu smo na podlagi teoretične preučitve balkanističnega diskurza in njegove dejanske uporabe znotraj posamičnih žanrov, ki nam jih ponuja Zahod: množičnokulturne produkcije, pa tudi političnih govoranc, raziskovali ali je Balkan znotraj Zahodne civilizacije dejansko predstavljen kot kaotičen sod smodnika, ki poči, ko postanejo medsebojna etnična sovraštva prehuda. Balkanističen diskurz se nam je v svoji elementarni osnovi predstavil za tistega, ki vzpostavlja razmerja moči med polotokom in Zahodom, obenem pa reproducira določene podobe ali bolje rečeno deformacije, ki se kot temeljno vedenje prenaša na jezikovni, kulturni, institucionalni in nenazadnje politični ravni. Vendar pa je ob tem potrebno omeniti tudi pozitivno plat balkanističnega diskurza, ki v skladu z romantično podobo neustrašnih in plemenitih balkanskih gorjanov, ohranja področje Balkana v očeh Zahoda kot "poslednjo evropsko oazo", nezaznamovano z negativnimi posledicami nevzdržnega kapitalističnega tempa življenja. Na tej točki so Balkanci predstavljeni v duhu nostalgičnega podoživljanja izgubljenih Zahodnih vrednot. Tudi na tem mestu moramo opozoriti na dejstvo, da je tovrsten vidik povezan s samim civilizacijskim razvojem Zahoda. Balkan v svojem bistvu še vedno neguje in poudarja vrednote, ki se nanašajo na solidarnost, kolektivnost in medsebojno pomoč, ker v lastnem ekonomskoprodukcijskem in družbenem razvoju zaostaja za Zahodom. Potemtakem lahko sklepamo, da bo, če bo v težnji po civilizacijskem

napredku sledil Zahodnemu načinu življenja, izgubil te pozitivne specifike obenem pa ne bo pridobil enakopravne vloge s "superiornejšim sogovornikom". Na podlagi preučevanja žanrov Zahodne množično kulturne produkcije smo ugotovili, da se je balkanistični diskurz uporabljal predvsem za predstavljanje Balkana v negativni luči, kar nas navaja na misel, da so te podobe nujno potrebne tudi za uspešno delovanje tovrstne kulturne mašinerije. Uvodoma predstavljeni hipotezi sta se tako izkazali za pravilni, vendar smo na naši raziskovalni poti naleteli tudi na ključni dejavnik, ki omogoča, da se vzpostavljeni odnosi brez večjih težav prenašajo na nove generacije. Balkanizem postane udomačena vsakodnevna praksa samih Balkancev. Slednji so v zaslepljenosti z Zahodnimi podobami "dostojnejšega in lepšega" življenja pozabili na lastne specifike in vrednotne predpostavke in kratkomalo pristali ter se samooklicali za "blatne Balkance". Vsekakor je pri tem jasno, da je za vzdrževanje tovrstne podobe potrebno vzpostaviti ustrezne promotorje na institucionalno politični ravni, ki tovrstno mitologijo uporabljajo za doseganje lastnih interesov. Politične elite iz področja Balkana so za prebivanje v "Evropi" (kot je postal splošno uporabljen slogan znotraj slovenskih medijev pred vstopom v Evropsko unijo) pripravljene ugoditi vsakršni Zahodni zahtevi, predvsem pa svoje prebivalce prepričevati, da druge izbire ni kot zbežati čim dlje od Balkana in balkanskosti. Balkanci so preveč iracionalni in nedemokratični, da bi lahko v 21. stoletju živeli dostojno življenje, zaradi česar je neizogibno biti del tistega, ki ima osnove civiliziranosti položene že v zibelko. S tem pa se potrjuje tudi naša hipoteza, ki civilizacijski dejavnik v okviru delovanja demokratičnih načel postavlja za Zahodno vrednoto, ki se je mora Balkan šele naučiti. Ugotavljamo tudi, da se je z uporabo balkanizma nad Balkanom dejansko izvrševala Zahodna imaginativna kolonizacija, ki smo jo podrobneje predstavili znotraj poglavja, ki se navezuje na britansko trivialno literaturo, njena dediščina pa se je izkazala za uspešno tudi v navezi s filmsko industrijo. Naloga in dolžnost politične teorije je vsekakor opozarjati na tovrstna razmerja moči, pri čemer pa se zavedamo, da je to zahtevna in odgovorna funkcija. Glede na dejstvo, da tovrstni diskurzi uspešno reproducirajo vzpostavljene podobe tudi preko lastnih akademskih disciplin, ki so navadno v tesni navezi z državno oblastjo, nas navdaja določena mera pesimizma v zvezi z idejo po opuščanju tovrstnih praks. Vendar naj morebitnim bralcem in

preučevalcem Balkana podamo v razmislek opcijo, ki naj bi z ozaveščanjem o drugačnih Balkanih nastopila najprej med samimi domačini. Izgradnja pozitivne identitete v navezi s prostorom v katerem živimo, nas lahko pripelje do samozavestnega predstavljanja lastne kulture in družbenopolitičnih dosežkov prostora znotraj katerega živimo. Pot je trnova, saj je predhodno potrebno imeti vedenje in znanje o skupni preteklosti in dediščini, ki jo lahko prenašamo na zanamce. Posebej pa vzgojiti pozitiven odnos do vseh južnih sosedov, s katerimi lahko gradimo skupno prihodnost. Upamo, da bo pričujoče diplomsko delo predvsem spodbudilo še kakšen razmislek na to temo in nadaljevanja v smeri bogatih balkanskih zgodb.

6. VIRI IN LITERATURA

Bajt, Drago (1993): Pišem, torej sem. Založba obzorja Maribor, Maribor.

Bakić-Hayden, Milica (1995): "Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia". Slavic Review 54(4), str. 917-931.

Bakić-Hayden, Milica in Hayden, Robert M. (1992): "Orientalist Variations on the Theme "Balkans": Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics". Slavic Review 51(1), str.1-15.

Ballinger, Pamela (1999): "Definitional Dilemmas: Southeastern Europe as "Culture Area"? Balkanologie, Volume III, Numero 2, str. 74-91.

Barthes, Roland (1993): Mythologies. Vintage, London.

Baskar, Bojan (2001): "Kje se začne Afrika?" Časopis za kritiko znanosti 204/205/206, str.64-80.

Belof, Nora (1999): Jugoslavija-jedan rat koji se mogao izbeči. Plato, Beograd.

Bhabha, Homi K. (1994): The Location of Culture. Routledge, London.

Bracewell, Wendy in Drace-Francis, Alex (1999): "South-eastern Europe: History, Concepts, Boundaries". Balkanologie, Volume III, Numero 2, str.47-66.

Chomsky, Noam (1999): The New Military Humanism: Lessons from Kosovo. Pluto Press, London.

Christie, Agatha (1977): Umor v Orient ekspresu. Državna založba Slovenije, Ljubljana.

Fairclough, Norman (2001): Language and Power. Longman, London/New York.

Gligorijević, Srđan (2003): "Balkan-od bureta baruta do evropske budućnosti." Balkania: časopis za balkanske studije, prvi semestar, str. 77-83.

Goldsworthy, Vesna (1998): Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination. Yale University Press, New Haven and London.

Goldsworthy, Vesna (1999): "The Last Stop on the Orient Express: The Balkans and the Politics of British In(ter)vention." Balkanologie, Volume III, Numero 2, str. 107-115.

Goldsworthy, Vesna (2002): "Invention and In(ter)vention: The Rhetoric of Balkanization." V: Dušan I. Bjelić in Obrad Savić (ur.): Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation. The Mit Press, London, str. 25-38.

Hall, Derek in Danta, Darrick (1996): Reconstructing the Balkans. John Wiley&Sons, West Sussex.
Harris, Paul (1992): Somebody Else's War: Frontline Reports from the Balkan Wars 1991-92. Gorenjski tisk, Kranj.
Hobsbawm, Eric J. (1992): Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality. University Press Cambridge, Cambridge.
Hofbauer, Hanes (2001): Balkanski rat: Razaranje Jugoslavije 1991-1999. "Filip Višnjić", Beograd.
Hope, Anthony (1996): Ujetniki Zende. Karantanija, Ljubljana.
Horkheimer, Max in Adorno, Theodor W. (2002): Dialektika razsvetljenstva: filozofski fragmenti. ISH- Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana.
Huntington, Samuel P. (1996): The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. Simon&Schuster, New York.
Jezernik, Božidar (1995): "Evropeizacija balkanskih mest kot vzrok za njihovo balkanizacijo". Glasnik slovenskega etnološkega društva 2(3), str. 2-13.
Jezernik, Božidar (1998): Dežela, kjer je vse narobe: prispevki k etnologiji Balkana. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
Judah, Tim (1997): The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia.
Kaplan, Robert D. (1993): Balkan Ghosts: A Journey through History. Vintage Book, Random House, New York.
Kaufman, Stuart J. (2001): Modern Hatreds: The Symbolic Politics of Ethnic Wars. Cornell University Press, New York.
Kiossev, Alexander (2002): "The Dark Intimacy: Maps, Identities, Acts of Identification." V: Dušan I. Bjelić in Obrad Savić (ur.): Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation. The Mit Press, London, str. 165-190.
Konstantinov, Aleko (1942): Baj Ganjo: neverjetne zgodbe o sodobnem Bolgaru. "Slovenec", Ljubljana.
Kos, Janko (1991): Pregled svetovne književnosti. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
Koulouri, Christina (2001): Teaching the History of Southeastern Europe. Center for Democracy and Reconciliation in Southeastern Europe, Thessaloniki.

Kuper, Adam (2000): Antropologija in antropologi: moderna britanska šola. Aristej, Ljubljana.

Kuzmanić, Tonči (1996): Ustvarjanje antipolitike. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

Kuzmanić, Tonči A. (1999): Bitja s pol strešice: slovenski rasizem, šovinizem in seksizem. Open Society Institute, Ljubljana.

Lampe, John R. (1996): Yugoslavia as History: Twice there was a Country. Cambridge University Press, Cambridge.

Let's Go 2002 (2002): Eastern Europe. Macmillan, London.

Limes: rivista Italiana di geopolitica, 2/99, Roma.

Lonely Planet (1999): Eastern Europe. Lonely Planet Publications Pty Ltd., Australia.

Lukšič, Igor in Kurnik, Andrej (2000): Hegemonija in oblast: Gramsci in Foucault. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

Mastnak, Tomaž (1998): Evropa: med evolucijo in evtanazijo. SH-Zavod za založniško dejavnost, Ljubljana.

Mazower, Mark (2001): The Balkans. Phoenix Press, London.

Močnik, Rastko (1998): "Mit v teoriji ideologije". V: Paul Veyne: So Grki verjeli v svoje mite? *cf., Ljubljana, str. 179-255.

Močnik, Rastko (1999): 3 teorije: ideologija, nacija, institucija. *cf., Ljubljana.

Močnik, Rastko (2002): "The Balkans as an Element in Ideological Mechanisms". V: Dušan I. Bjelić in Obrad Savić (ur.): Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation. The Mit Press, London, str.79-115.

Norris, David A. (1999): In the Wake of the Balkan Myth. Macmillan Press LTD, London.

Owen, David (1998): Balkanska odiseja, svjedoci povesti. Hrvatski institut za povijest, Zagreb.

Pavlowitch, Stevan K. (1999): A History of the Balkans 1804-1945. Addison Wesley Longman, New York.

Said, Edward (1996): Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient. ISH-Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana.

Saksida, Igor (1994): Mladinska književnost med literarno vedo in književno didaktiko. Založba obzorja Maribor, Maribor.

Sells, Michael Anthony (1996): The Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia. University of California Press, Los Angeles.

Slapšak, Svetlana (2001): "Balkanologija, balkanizmi, balkanizacija". V: Maria Todorova: Imaginarij Balkana. Inštitut za civilizacijo in kulturo, Ljubljana, str. 7-13.

Štefančič, Marcel jr. (1988): Najboljša leta našega življenja. Krt, Knjižnica revolucionarne teorije, Ljubljana.

The Encyclopaedia Britannica (2002): "Balkans". V: R.J. Crampton: The Balkans Since the Second World War. Longman, London, str. xiii.

The Oxford English Dictionary (2002): "Balkan". V: R.J. Crampton: The Balkans Since the Second World War. Longman, London, str. xiii.

Todorova, Maria (1994): "The Balkans: From Discovery to Invention". Slavic Review 53(2), str. 453-482.

Todorova, Maria (2001): Imaginarij Balkana. Inštitut za civilizacijo in kulturo, Ljubljana.

Ule Nastran, Mirjana (1997): Temelji socialne psihologije. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

Velikonja, Mitja (15.12.2003): Balkan Sells-reproduciranje balkanističnega diskurza skozi balkansko množično kulturo, diskusijski prispevek za posvet "Kaj storiti z balkansko umetnostjo?"

Velikonja, Mitja (1996): Masade duha: razpotja sodobnih mitologij. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

Velikonja, Mitja (1998): Bosanski religijski mozaiki: religije in nacionalne mitologije v zgodovini Bosne in Hercegovine. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

Velikonja, Mitja (2002): "Študije Balkanov." Časopis za kritiko znanosti 209/210, str.143-144.

Winchester, Simon (1999): The Fracture Zone: A Return to the Balkans. Penguin Books Ltd., London.

Wolff, Larry (1994): Inventing Eastern Europe: the Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment. Stanford University Press, California.

INTERNETNI VIRI:

BBC News (25. 3. 1999): Blair's statement: The fight for peace
http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/303648.stm (12. 2. 2004)
Bisenić Dragan (2003): Ukleti Balkan,
http://www.nin.co.yu/2000-01/13/11114.html (10. 09. 2003)
Cat People,

http://www.pomgrenade.org/pages/teratologies.html (22. 3. 2004)

Daković, Nevenka: The Threshold of Europe: Imagining Yugoslavia in Film,

http://www.univie.ac.at/spaceofidentity/VOI_1/HTML/Dakovic.html (22. 3. 2004)

Deepika, Bahri (1996): Introduction to Postcolonial Studies,

http://www.emory.edu/ENGLISH/Bahri/postcolonial studies.htm (18. 3. 2004)

Feichtinger, Johannes (4. 5. 2001): The Postcolonial Theory: A new Perspective on Studies in Culture,
http://66.102.9.104/search?q=cache:5NLTnm31zz8J:gewi.kfunigraz.ac.at/~johannes/PT.pdf. (18. 3. 2004)
Fleming, Kathryn E. (2003): Orijentalizam, Balkan i balkanska istoriografija,
http://www.institut.instifdt.bg.ac.yu/ifdt/izdanja/casopisi/ifdt/XVIII/d002/document (11. 10. 2003)
Focus on the Balkans,
http://web.odu.edu/ao/instadv/quest/FocusOnBalkans.html (15. 2. 2004)
Jansen, Stef: Svakodnevni orijentalizam: doživljaj "Balkana"/"Evrope" u Beogradu i Zagrebu

http://www.instifdt.bg.ac.yu/ifdt/izdanja/casopisi/ifdt/XVIII/d003/document (24. 3. 2004)

Lord Byron (2004): Childe Harold's Pilgrimage,
http://www.turksheadreview.com/library/byron-childeharold.html (28. 3. 2004)
Modern History Sourcebook (2004): Alfred Lord Tennyson: Montenegro,
http://www.fordham.edu/halsall/mod/tennyson-montenegro.html (24. 3. 2004)
New Balkan Politics-Issue 2: The Other Balkan Wars: A New Introduction and Reflection on the Present Conflict by George F. Kennan

http://www.newbalkanpolitics.org.mk/OldSite/Issue_2/kenan.eng.asp (22. 3. 2004)
Panopticon's Author Index Ss,
http://www.geneseo.edu/~bicket/panop/author_S.htm (28. 3. 2004)
Peović-Vuković Katarina (2003): Radikalna egzotičnost Balkana: Turistički vodiči po istočnoj Europi,
http://www.attack.hr/libera/br8/kate_radikal.htm (07. 09. 2003)
Peović Katarina (2003): Uvod u Uvod u pozitivnu geografiju (1),
http://www.balcanis.com/revija/stevilka1/originali/2.htm (05. 08. 2003)
Razsa, Maple in Lindstrom, Nicole: Reimagining the Balkans,
http://www.ksg.harvard.edu/kokkalis/GSW1/GSW1/03%20Lindstrom%20Razsa.pdf (20. 3. 2004)
Šijaković, Bogoljub (2003): Kritika balkanističkog diskursa – Prilog k fenomenologiji "drugosti" Balkana,
http://www.rastko.org.yu/filosofija/bsijakovic-balkanistika.html (20. 12. 2003)
Virag, Karen: Of Boundaries and Revolving Doors: Some Thoughts on Europe, Balkan Cinema and Identity,
http://www.univie.ac.at/spaceofidentity/Vol_3/HTML/Virag.html (22. 3. 2004)
Valentić, Tonči: Pojam diskursa u filozofiji Michela Foucaulta,
http://www.mi2.hr/radioActive/past/txt/04.pojam.diskursa.rtf (15. 3. 2004)
Windschuttle, Keith (17. 1. 1999): Edward Said's "Orientalism revisited",
http://www.newcriterion.com/archive/17/jan99/said.htm (28. 3. 2004)